مێژووی ڕەگ و ڕەچەڵەکی کورد

نووسینی: ئیحسان نوری پاشا
پێشەکی و گۆڕینی: حەمەکەریم عارف

چاپی سێیەم: ۲۰۰۸

پێڕست

* پێشەکیی وەرگێڕ
* پێشەکیی نووسەر
*ڕەگ و ریشەی نەژادی
*مێژووی کورد
*ئاراراتییەکان
*نەمروودەکان
* پوختەی نێوەرۆکی کتێبەکە
* پاشکۆ: کۆماری ئارارات

پێشەکیی وەرگێڕ

ئاگری، ئاگری، تۆ ئاگر بووی
لە ناو دنیا سەر بڵند بووی
لەسەر کوردستان چرا بووی
هەلبە ئاگری هەلبە ئاگری
ئاگر درژاند سەر سەران
روناهی درشاند هر دران
ئاردی دهژاند جار جاران
هەلبە ئاگری هەلبە ئاگری

((١))

ئیحسـان نـوری پاشـا، یەکێکـە لـە نـاوە درەوشـاوەکانی مێـژووی بزووتنـەوەی سیاسـی رزگاریخوازی کورد، هەر لە سەرەتاوە بە نەفەسێکی نەتەوەییانەی کراوەوە هاتۆتـە مەیدان و تـا دوا هەناسـە، بـەپێی توانـای خـۆی و بـە گـوێرەی کـات و شـوێن، لەسـەر خـەباتی خـۆی بـەردەوام بـووەو هـیچ سازشـێکی لەسـەر بـاوەڕی بـەرزی نەتـەوەیی خـۆی نـەکردووەو هـیچ ئامانجێکی لە ئامانجی رزگاریی نەتەوەیی کورد بە زیاتر نەزانیوەو هـەموو ژیـانی خـۆی بـۆ ئـەو مەسـەلەیە تـەرخان کـردووەو مەینـەتی و دەربـەدەری زۆری لـەو پێنـاوەدا چەشـتووەو کێشاوە. بەڵام بەقەد ئارارات سەر بەرز بووە.

ئیحسـان نـوری پاشـا، یـەکێك بـووە لـە ئەفسـەرە کـوردە بـە تواناکـانی سـوپای عوسمـانی و تورکیا، کە لاپەڕەیەکی پرشنگداری لە خەباتی رزگاریخوازی گەلی کوردی بندەستی تورکیا تۆمار کردووە.. کـاتێ دەوڵـەتی تورکیـای تـازە هاتـە سـەر کـار، هـەر لـە سـەرەتاوە لـە گفـت و بەڵێنـەکانی سـەبارەت بـە مـافی رەوای کـورد ژێـوان بوونـەوە بۆیـە خـەڵکانی هۆشـیاری وەکـو ئیحسان نوری پاشا بیریان لەوە کردەوە، گونجـاوترین رێگـە بـۆ وەدەسـت هێنـانی مـافی کـورد بگرنە بەر. یـەکێك لـەو رێگایانـە کـاری سیاسـی و دامەزراندنی حیـزب و رێکخـراوی سیاسـی بوو. ئەوە بوو لە ساڵی ١٩٢٧دا رێکخراوی خۆیبوون بە ڕابەرایەتی جەلادەت عالی بەدرخان، لـە شـاری (بحەمـدون)ی لوبنـان بـە مەبەسـتی ئـازادکردنی بـاکووری کوردسـتان (کوردسـتانی تورکیا) دامەزراو یەکەم کۆنگرەی لە ١٩٢٧/٨/٥ بەست، لەو کۆنگرەیەدا ئیحسان نوری پاشا بەبێ ئەوەی خۆی لەوێ بێ، بە فەرماندەی هێزی شۆڕشگێڕی کورد لـە ئـارارات، هەڵـبژێردرا .(واهان هاپازیان)ی ڕابەری حیزبی (داشناك)ی ئەرمەنیانیش لەو کۆنگرەیەدا بەشدار بوو..

ئـەوە بـوو بـۆ مـاوەی چـوار سـاڵان (١٩٢٧-١٩٣٠) لـە دەڤـەرێن ئـارارات، لەگـەڵ سـوپای پـڕ ئەزموونی تورکیای ساز بە تانك و تۆپ و باڵـەفڕێن جـەنگی، بـەبێ هـیچ جـۆرە پشـتیوانیەکی مادی یان مەعنەوی لەلایەن هیچ وڵاتێکەوە، درێـژەی بـە خـەباتی رەوای ئـەو قۆناغـەی گـەلی کـوردی بندەسـت دا... ئیـدی لـە ئەنجامـدا سـوپای تورکیـا بـە کۆمـەکی یـەکێتیی سـۆڤیەت و دەوڵـەتی شاهنشـاهی ئێـران هێـزی شۆڕشـگێڕی کوردیـان لـە دەڤـەری ئـارارات گـەمارۆداو توانیان شکست بە شۆڕشگێڕانی کورد بێنن و خـەڵکێکی زۆر قـەتڵ و عـام بکـەن و بـەتۆبزی رایان بگوێزن بۆ ناوچە تورك نشینەکان. ئیدی ئیحسان نوری و هاوسەرەکەی ناچار پـەنایان وەبەر دەوڵەتی ئێران برد! و ئەم کەڵەمێرە بۆ ماوەی چل و شـەش دانـە سـاڵ (١٩٣٠-١٩٧٦) لە دەربەدەری و ئاوارەیی لە وڵاتی ئێراندا تا نزیکی دوا ساڵەکانی تەمەنی لەوپەڕی هـەژاری و بێ نەوایی و دەستکورتیدا ژیا، بەڵام هەمیشە وەکو رابەرو فەرماندەیەکی مەزن و فیداکار، مـەنگ و مەنـد، مـەردو ڕەنـد رەفتـاری دەکـرد، بـەپێی توانـاو بـە شـێوازی جـۆراو جـۆری وەك نووسینی نامەو گوتاران، کتێبان دەربارەی کوردو رووداوەکانی شۆڕشی ئارارات درێژەی بە

خەباتی خۆی داوە. ئیحسان نوری پاشا، زوانی فارسی بە باشی دەزانی و بەشێکی زۆری کتێب و وتارەکانی بە فارسی دەنووسی..

** *

ئیحسان نوری لە نووسراوێکی خۆیدا لە ژێر سەرناڤی (ژ سەر بهوری من)دا دەڵێت:
"فەرماندەی گشتی نەتەوایەتی کورد، لە سالا ٢٥٤٢-٢٥٣٩ کوردی بەرەف ١٩٢٧-١٩٣٠ زاینی لەسەر چیای ئاگری لە ناڤا کوردستان تورکی یی:
ئیحسان نوری:
ساڵ، ١٨٩٢دا، لە کوردستانی باکوور لە باژێری بەتلیس لە شەقامی ئەلی قولی (عەلی قولی) لە ماڵی ئەلی قولی دا هاتیمە گێتی. بەری ل مزگەوتی گوگ مەیدان، پاشی قوتابخانەی روشدییەی ئەسکەری بەتلیسدا، م خواند، شادەت نامەی شاگرد ئەوەلی راگرتم، سالا ١٩٠٧ چوومە ئەرزەگان (ئەرزەنجان) کە تیم اولا دیی ئەسکەری سالی پاشی من شورگریدا کەتم زانیشگاهی شەڕی.
زانیشگاها بەرێن ئستانبول، لە ١٩٠٩ خاندوارێن زانیشگاه شۆرش کرن، ئەزژ تەڤ وان بووم بەلام موئەسیر نەبووم. لە بەهاری ساڵی ١٩١٠دا بەپلەی ئەفسەری لە نێو ٣٣٩ دەرچووی ئەفسەریدا پلەی بیست و حەوتەمم بەدەست هێنا...)) بڕوانە کتێبی ژنرال احسان نوری پاشان ص ١٢ رحیم اشنویی محمود زادە.

* * * **

بە هەر حاڵ ئیحسان نوری پاشا، لە کۆنگرەی یەکەمی کۆمەڵەی خۆیبووندا، بە فەرماندەی گشتی هێزی پێشمەرگەی شۆڕشی ئارارات هەڵبژێردرا، هەر چەندە کەسێکی سوپایی بوو، بەڵام لە سیاسەت و دنیای سیاسەتیش بی ئاگا نەبووەو هەرگیز کاتی دەست پێکردنی شۆڕشی ئاراراتی بە کاتێکی گونجاوو لەبار نەزانیوە. ئەوەتا سەرهەنگ عیسا پژمان لە کتێبێکی سێ بەرگی خۆیدا بە نێوی (کردها و کردستان) چاپی پاریس ١٩٩٢ هەندێ بیرەوەری خۆی دەربارەی ئیحسان نوری نووسیوەو لە زمانی ئەوەوە دەڵێت: "من لە کۆنفرانسی بەیروت نەبووم، لەو روونووس یا پەیامەی کە لەوێندەرەوە ناردبوویان، زۆر وەعدو بەڵێن و قسەی باشیان دابوو و کردبوو. بەڵام هەستم دەکرد کە بڕیارەکەیان لە رووی پراکتیکییەوە باش نییە، من بەر لە دەستپێکی ئۆپراسۆنەکان، هەموو مەسەلەکانم لەگەڵ نوێنەرانی ئەواندا باس کرد. کەمو کوڕی و گیروگرفتی کارەکانم پێ گوتن، و دەمزانی کارو مەسەلەکەی ئێمە بە رێگەی لەشکری و چەکداری چارەسەر ناکرێت. دەبێ چارەسەرێکی سیاسیانە بدۆزینەوە. منیش لەلای خۆمەوە لەگەڵ نوێنەرانی دەوڵەتی تورکیادا کەوتمە گفتوگۆ و تا رادەیەك هەندێ دەستکەوتیش بە دەست هات. تورکەکان بەڵێنیان دا کە ئەگەر بگەڕێمەوە سەر کاری خۆم، یەکسەر پلەی سەرگوردیم دەدەنێ و هەموو موچەکانی پێشووی خۆم و ئەو ئەفسەرو دەرەجەدارانەی بەگەڵ من کەوتبوون دەدەنەوە. بووردنی گشتی دەدەن،

بە مەرجێ چەکەکانمان تەسلیم بکەینەوە. تورك جێگەی متمانە نەبوون. لەگەڵ ئەوەشدا، هەر چەندە من لە رووی تەمەن و ساڵ و لە رووی سیاسییەوە لە پیاوان و سەرانی رۆشنبیر یا عەشایەری بەشداری کۆنفرانسەکە ئەزموونم کەمتر بوو، هەمیشە بە نامەو پەیام ئاگادارم دەکردنەوە کە لە دەستپێکی کاری سوپاییدا نابێ پەلە بکرێ، پەلە کردن لەم کارەدا، پەلە کردنە لە شکستی خۆمان بە دەستی خۆمان. من لەو کارو کردەوانەی کە کردوومن ژێوان نیم، و شانازییان پێوە دەکەم، بەڵام باوەڕم وابوو و ئێستاش هەر لەسەر ئەو باوەڕەم کە ئۆپراسیونی لەشکری (خۆیبوون) لە نالەبارترین هەلومەرجدا دەستی پێکرد..."

ئەندامانی سەرکردایەتی کۆمەڵەی خۆیبوون بریتی بوون لە: (قەدری جەمیل پاشا، جەلادەت عالی بەدرخان بەگ، حەسەن ئاغا حاجو، ئیحسان نوری پاشا، ئەکرەم جەمیل پاشا، ممدوح سەلیم و عارف عەباس). جەلادەت عالی بەدرخان و کامەران عالی بەدرخانی برای بزووتنەوەیەکی رۆشنبیریی گرنگیان بەرپا کرد کە بڵاوکردنەوەی گۆڤارێن هاوارو روناهی و رۆژنامەێن روژانو و ستێر لە دیمەشق و بەیروت و بڵاوکردنەوەی بەرهەمێن ئەدەبی جۆراو جۆر لە جوملەی چالاکیەکانی وان بوو. هەروەها ئەم جووتە برایە داهێنەری ئەلفبای لاتینی کوردیش بوون. (کردها، کندال– عصمت شریف وانلی، مستەفا نازدار، ترجمە (ابراهیم یونسی چاپ سوم ۱۳۷۹.)

هەڵبەتە ئیحسان نوری پاشا، کە پەیوەندی بە شۆڕشی ئاراراتەوە کردوو ڕابەرێتی لەشکریی شۆڕشەکەی گرتە دەست، پێشوەختە، خۆی بۆ هەموو ناخۆشیو نەهامەتییەك ئامادە کردبوو، و ئامادە بوو لە پێناوی هەڵوێستی شۆڕشگێڕانەی خۆیدا هەر باجێکی مادی یا مەعنەوی چەند گەورەش بێ بیدات و هیچ دەستکەوتێکی شەخسی بەلاوە گرنگ نەبێ و تەنیا شانازی بەوەوە بکات کە بەوپەڕی دڵسۆزی و پاکی ڕێبەرایەتی قۆناغێکی شۆڕشی رزگاریخوازی کوردی کردووە و هەموو ئاواتێکی ئەوە بووە کە شایستەی ئەو شانازییە بێ..
هەڵبەتە شایستەی ئەو شانازیەو زیاتریشە.. ئەوەتا نووسەری کتێبی (ژنرال احسان نوری پاشا) مامۆستا رەحیم شنۆیی مەحمود زادە، کە کەسێکی زۆر نزیك بووە، لە ئیحسان نوری، بیرەوەری خۆی لەو بارەیەوە دەگێڕێتەوەو باسی ئەوە دەکات کە پاش ساڵی ۱۹۵۸، دوای شۆڕشی عەبدولکەریم قاسم لە عێراق، حکومەتی ئێرانی موچەی پەناهەندەیی ئیحسان نوری زیاد کرد، لە مانگانەی دوو سەدو پەنجا تمەنەوە، بۆی کرا بە هەزار تمەن و هەندێ وردە پێداویستی ناو ماڵیان بۆ دابین کرد و ژیان و گوزەرانیان کەمێك بوژایەوە. هەڵبەتە ئەم مانگانەیە لە دوا ساڵی تەمەنی ئیحسان نوری دا گەیبە چوار هەزار تمەن و تۆزێك لە هەژاری و دەستکورتی دوور کەوتنەوە، نووسەر باسی ئەوە دەکات کە هاوسەرەکەی ئیحسان نوری بە گۆڕانی ژیانیان خۆشحاڵ بوو. بەڵام جەنابی ئیحسان نوری بەلایەوە ئاسایی بوو، و دەیگوت: "ئەم گۆڕانی بارودۆخەو بایەخدانی حکومەت بەو، بە ئەنجامی شۆڕشی عێراق و گەڕانەوەی مەلا مستەفابارزانی و دەست پێ کردنەوەی سەر لە نوێی خەباتی نەتەوەیی کورد دەزانم نەك بەشتێکی دی..."

نووسەر لە لاپەڕە (٩٨)ی کتێبی نێو براودا دەڵێت:

"لە بیرمە، لە هاوینی ساڵی ١٩٥٦دا ڕۆژێك جەنابی ئیحسان نوری، بە خەمگینی باسی وەزعی نالەباری کوردانی دەکرد، هاوسەرەکەی هەڵیدایەو گوتی: ئیحسان تاکەی دەست لە کوردان هەڵناگریت، بۆ کوردان هیچ کاتێك خەمی ئەم وەزعە نالەبارەی ئێمە دەخۆن؟ ئایا لە ئێراندا ئەم هەموو کوردە هەن، جگە لە چەند کەسێك، ئەوانی دی دەزانن کە ئیحسان نوری کێیە و چۆن دەژی و ئەگەر تۆ وەکو ئەفسەرێك لە سوپای تورکیادا مابایتەوە و پەیوەندیت بە شۆڕشی کوردانەوە نەکردبوایە، ئێستا لە تورکیادا پایەیەکی بەرزو ژیانێکی زۆر باشت دەبوو. جەنابی ئیحسان نوری، بەو قسانەی هاوسەرەکەی ناڕەحەت بوو، و گوتی: یاشار چما من بۆ ژیانی باشترو پایەی بەرزتر پەیوەندیم بە شۆڕشی کوردانەوە کرد؟ نەخێر، من ئەو کاتەی کە پەیوەندیم بە شۆڕشەوە کرد پێشبینی ڕۆژانی سەخت و ڕووبەڕوو بوونەوەی مەرگم لە ڕیزی خەباتکارانی گیانفیدای کوردا کردبوو و هەرگیز لە کردەوەی خۆم ژێوان نیم. شانازی بەو ڕۆژە دژوارانەی ئەوساو ئەم ڕۆژە نادیارانەی ئێستا دەکەم، ئەوەندە بۆ من بەسە کە لە ژیانمدا لە پێناوی میللەتی زۆر لێکراوی خۆمدا، هەنگاوێکم ناوە..

((٢))

ڕەحیم شنۆیی مەحمود زادە لە کتێبەکەی خۆیدا باسی ئەوە دەکات چۆن بەرە بەرە لەگەڵ ماڵی ئیحسان نوری دا خوویان بە یەکەوە گرتووەو ئەگەر ماوەیەکی کەم سەری نەدابان ناڕەحەت دەبوون و چۆن هەندێ جار کە دەچووە ماڵی ئەوان یاشار خانم، هاوسەری ئیحسان نوری باسی ڕۆژانی سەختی جەنگی ئارارات و پەرستاری و برین پێچی زامداران و بۆمبارانی تورکیای بۆ دەکرد و چۆن هێشتا بووکی هەشت مانگە بووە، مێردەکەی پەیوەندی بە ڕاپەڕینی کوردانەوە کردووە و ئەوی بە تەنیا بە جێ هێشتووەو دوای ماوەیەك لەگەڵ دایکی دا و لە ڕێگەی سوریا و ئێرانەوە بە کۆمەکی ئەرمەنییەکان پەیوەندی بە مێردەکەیەوە کردووە، لە غارو ئەشکەوتانی ئارارات دا یاری غاری مێردەکەی و شۆڕشگێڕان بووە، لە کاتی شکستی کورد لە ئارارات دا، ئەو خشڵ و زێڕانەی کە مێردەکەی لە کاتی زەماوەندا بۆی کڕی بوو و یا باوك و دایك و براکانی خۆی دابوویانێ، بۆ ئەوەی بە دەستی سەربازانی تورك نەکەویّو بۆ ڕۆژانی تەنگانەی خۆی و مێردەکەی هەڵی بگرێ، لە دەسکەواندا کوتیونی و کردونی بە وردە ئاسنجاو.. باسی ڕۆژانی سەختی دوای پەنا بردنە ئێرانی سەردەمی ڕەزا شا پەهلەوی و زیندانی بوونی ئیحسان نوری بۆ ماوەی نۆ هەیڤان لە ئەمن و دوور خستنەوەی بۆ ساوە دەکرد.. دەیگوت: لە ترسی ئەوەی نەبا مێردەکەم لە زینداندا ژەهر خوارد بکرێ، هەموو ڕۆژێ خواردنی ئیحسانم ئامادە دەکردو لەگەڵ دایکم دا بۆ زیندانم دەبردو دەمدا بە ئیحسان نوری. دایکی یاشار خانم لە ڕۆژانی تەنیایی یاشار خانم و سالآنی نەفی لە کرمان و ساوە لەگەڵ ئەواندا بووە، تا لە ساڵی ١٩٤١، لە تاران مردووە، لە گۆڕستانی شاه عەبدولعەزیزیم نێژراوە. هەروەها باسی ئەوەی دەکرد کە لە

ماوەی دووەم جەنگی جیهانیدا کە گوێزراونەتەوە بۆ تاران، هەندێ خشڵ و زێڕی ژنانەی هەبووە کە لە تورکیاوە دەگەڵ خۆی هێنابوو، بردبوویان لە بازاڕ فرۆشتبوویان و بە پارەکەی کامیونێکی باری دەکڕن و لە ڕێگەی ئاشنایەکی ئەرمەنی سەردەمانی شۆڕشی ئاراراتەوە، شوفێرێکی ئەرمەنی بۆ دەگرن، تا بە دەرامەتی کامیونەکە ژیانی خۆ بەڕێوە بەرن، چونکە مانگانەی پەناهەندەییەکەیان لەو سەروبەندەدا زۆر کەم بووە، بەڵام ئۆتۆمبیلەکەیان لەبری قازانج، زەرەریان لێدەداو ناچار بە زەرەر دەیفرۆشنەوە.. و بە هەر حاڵ یاشار خانم پشت و پەنایەکی زۆر چاکی ئیحسان نوری پاشا دەبێت، ئەم ژنە ناوی خەدیجە یاشار تەکتامیش و تورك بوو، بە تورکی ئەستەمولی و فارسی قسەی دەکرد، لە کوردی تێ دەگەیشت، بەڵام نەیدەتوانی لە چەند وشەو رستەیەکی کەم بەولاوە قسەی پێ بکات. کارەکەرێکیان هەبوو بە نێوی زەهرا بەهنامە، کە داك و بابی کورد بوون، و لە سێ ساڵیەوە هێنابوویانە لای خۆیان، لەگەڵ یاشار خانمدا فێری تورکی بووبوو و بە تورکی قسەی دەکرد... هەر چەندە ئیحسان نوری کەسایەتیەکی نەتەوەیی بوو، بەڵام هیچ کاتێك داوای لە هاوسەرەکەی نەدەکرد بە کوردی قسە بکات یان فێری کوردی ببێ..

****

ئیحسان نوری پاشا، کەسایەتیەکی نەتەوەیی کراوەی واقیع بین بووەو لە هەر توندڕەوییەکی مەزەبی و ئایدولۆجی دوور بووە. کوردو تەبایی و رزگاری کوردی زۆر مەبەست بووە. هەر چەند زۆری حەز کردووە راستەوخۆ لە خزمەتی کۆماری مەهابادا بێ، بەڵام لەبەر هەندێ هۆ، کە تا ئێستا روون نییە، رێگە نەدراوە... لەگەڵ ئەوەشدا دوورو نزیك پەیگیری ڕووداوەکانی کردووە، گەلێك بە خەمەوە بووە، ئەوەتا دکتۆر هاشم شیرازی لە کتێبی (خاطرات دکتر شیرازی)دا لە باسی دیدارێکی ئیحسان پاشا وپێشەوا قازی محەمەد لە تاران، دەڵێ بەپێشەوای گوت: " جەنابی قازی، کورد کە نهو خەریکی دروستکردنی بینایەکن، نابێ بەر لە دروستکردنی بیناکە، لەسەر ڕەنگی ناوەوەی بینایەکە بەگژ یەکدا بچن.))

یان لە دیداری دووەمیا، لەگەڵ مەلا مستەفا بارزانی، لە ساڵی ١٩٧٤، وەکو نەتەوەییەکی مارانگەستە، ئومێدی سەرکەوتنی بۆ دەخوازێت، بەگومانێکی پڕ لە دڵسۆزییەوە پێی دەڵێت: ".. ئومێدەوارم ئەم برازەی کوردو ئەم پەناهەندەبوونەیان بۆ ئێران، دووچاری هەمان چارەنووس نەبێت کە ئێمە لە ئارارات دووچاری بێ بەڵێنیو پەیمانشکێنی رەزا شا بووین، چونکە ئێمەی کورد خۆمان لەگەڵ ئێرانیاندا بەهاو نەژاد دەزانی و تەسەورمان نەدەکرد ئێرانیەکان خیانەتمان لێ بکەن، لێ رەزا شا خیانەتی لێکردین..."

ئەوە بوو نسکۆی ساڵی ١٩٧٥ بەسەر بزووتنەوەی رزگاری خوازی کوردیدا هات و هەڵبەتە یەکێك لە فاکتەرەکانی ئەم نسکۆیە خیانەتی محەمەد رەزا شای ئێران بوو..

بەلاّم ئیحسان نوری پاشا، تاکو مردیش هەر پیاوێکی مەردو ڕەند، مەنگ و بە هەیبەت و ویقار، بەورەو نەفس بەرز، گەشبین بەئایندەو هەرگیز لە هەلّوێستی شۆڕشگێڕانەی خۆی ژێوان نەبوو، ئارمی خۆیبوون لە ماڵەکەیدا و بە بەرزییەوە هەلّواسرابوو کە بریتی بوو لە (خەنجەرێکی ئەستوونی لە ناوەڕاست و گوڵە گەنمێك لەلایەکی و قەڵەمێك –پەڕە مووچێك– لەلایەکەی تری، کە لە خوارەوە یەکیان دەگرتەوە، نیوە هەتاوێك لەسەر نووکی خەنجەرەکەوە هەبوو، هەرسێکیانی غەرقی تیشکی خۆی دەکرد).

بەو جۆرە، ژیانی دەگوزەراند تا لە ساڵی ١٩٧٦دا بۆ جاری دووەم ماتۆڕ لە نزیکی ماڵەکەی خۆی لێیداو دوای هەفتەیەك ژیانی پڕ لە شانازی و سەربەرزی جەنەڕال ئیحسان نوری پاشا، (ئیحسان جەبرانی) لە تیرەی حەسە سووری جەبرانی، کوڕی نوری، لە دایکبووی ساڵی ١٨٩٢، لە ١٩٧٦/٣/٢٥دا لە تاران کۆتایی هات. لە پشتی وێنەیەکی ئیحسان نوری پاشا، کە بۆ پرسەکەی لە ماڵی خۆیدا دانرا بوو، جەنابی مەلا جەمیلی ڕۆژبەیانی ئەمەی نووسی بوو: " ئیحسان نوری پاشا لە ساڵی ١٢٧٣ی هیجری شەمسی لە دایك بوو، لە١٣٥٤/١٢/٢٨ سەعات شەشی پاش نیوەڕۆ ماتۆڕسکیل لێیداو ڕۆژی پێنج شەممە ١٣٥٥/١/٥ سەعات شەشی بەیانی لە خەستەخانەی سینا وەفاتی کردو سەعات سێی پاش نیوەڕۆ لە گۆڕستانی بەهەشتی زەهرا، کەرتی نۆ، بە خاك سپێردرا).هەڵبەتە گۆڕەکەی لە بەهەشتی زەهرای تارانە، کەرتی نۆ، ریزی پەنجاو هەشت، ژمارە (١٢).

هەڵبەتە ماتۆڕ سوارەکە گیرابوو، درابووە دادگا، بەلاّم پاش ماوەیەك ئەوقاتەکەی یاشار خانم پێی گوتبوو، دادگایی و سۆراخکردنی قانوونی بکوژی ئیحسان نوری پاشا، بێ سوودەو هیچ ئەنجامێکی نابێ. یاشار خانم پێی وابوو مەبەستی ئەوقاتەکە ئەمە بوو کە لەگینە ساواك دەستی لە کوشتنی ئیحسان نوری پاشادا هەبوو بێ.

*　*　*

وەکو مامۆستا ڕەحیم شنۆیی مەحمود زادە لە کتێبەکەیدا دەیگێڕێتەوە، ئیحسان نوری پاشا، کە منداڵی نەبوو لە پارچە کاغەزێکی چکۆلەدا ساڵانێك پێش مردنی، وەسێتی کردبوو کە هەرچییەکی هەیە لە پاش مردنی بۆ هاوسەرەکەیەتی و مافی چ کەسێکی تری بەسەرەوە نییە... نووسەری بەڕێز دەڵێت ئەو وەسێت نامەیە لای منەو هەموو ساڵێك مێژووەکەی تازەکراوەتەوە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە یەشارخانمی یەکجار خۆش ویستووە.

بە هەر حالّ ئیحسان نوری پاشا، تەنیا دەفتەرێکی پاشەکەوتی هەبووە کە مانگانەی پەناهەندییەکەی لە بانکدا بۆ دەخرایە سەرو خۆی بەپێی پێویستی لێی دەردێنا..هەموو پاشەکەوتی ئەم دەفتەرچەیەی لە ڕۆژی هەشتەمی بەر لە مردنەکەی تەنیا هەزارو سەدو پەنجا ریالّ بووە. لەو ساڵەدا (١٩٧٦) دۆلارێکی ئەمریکی بەرابنەر هەفتا ریاڵی ئێرانی و یەك کیلۆ گۆشتی مەڕ بە سەدو چل ریالّ بوو.

ئیحسان نوری تا رۆژی مردنی هەر کرێچی بوو، هیچ جۆرە موڵکێکی ئەقاری نەبوو. ژنەکەی بڕێك زێڕو خشڵی ژنانەی هەبوو کە هیچ کاتێ بەکاری نەدەیەنا، هەموو جار پاشار خانم دەیگوت ئەم تۆزە خشڵ و زێڕەم بۆ رۆژانی تەنگانە داناوە.

ناو ماڵەکەی ئیحسان نوری بریتی بوو لە یەخچاڵێك، تەلەفزیۆنێك، رادیۆیەکی بچووك کە هەمیشە لە تەنیشت ئیحسانەوە بوو، چەند تەختە قاڵییەکی ئاسایی کۆن و چەند قەنەفە و کورسی و مێزێکی نانخواردن و هەندێ وردەو پردەی دیکەی ناو ماڵ، دیارە ئەم ناو ماڵەش لەگەڵ زیادکردنی مانگانەی پەناهەندەییەکەیدا وەکو پێشتر ئاماژەمان بۆ کردووە، دوای شۆڕشی ساڵی ١٩٥٨ی عێراق و گەڕانەوەی مستەفا بارزانی لە سۆڤیەت و سەرهەڵدانەوەی سەر لە نوێی مەسەلەی کورد لە رۆژهەڵاتی ناڤیندا، لە لایەن دەوڵەتی ئێرانەوە دابین کرابوو... پاشار خانمیش چونکە ئافرەتێکی کەیبانۆو بە سەلیقە بوو، لەگەڵ زیاد کردنی مانگانەکەی ئیحسان دا توانی بووی هەندێ پاشەکەوت بکات و بڕێك خشڵ و زێڕان بکڕێ و خۆی گوتەنی بۆ رۆژانی تەنگانەی هەڵبگرێ.

بەڵام دوای شۆڕشی ساڵی ١٩٧٨ی ئێران، مانگانەکەی ئیحسان نوری کە بە ژنەکەی دەبڕا، پاش ماوەیەك بڕدرا، کە پاشار خانم لە نامەیەکدا بۆ کەریم سنجابی وەزیری کاروباری دەرەوەی کۆماری ئیسلامی داوای کردەوەو ئەوە بوو داواکەیان جێبەجێ کردو موچەکەیان بۆی گەڕاندەوە...

پاشار خانم، ژنێکی بە ئەمەك و دڵسۆزی ئیحسان نوری پاشا بوو، تەنانەت پاش مردنی مێردەکەشی، وێڕای ئەوەی هێشتا هەر هاووڵاتی تورکیا و پەساپۆرتی تورکی هەبوو، دڵی نەهات بەجێی بێڵێ و لەگەڵ زەهرای کارەکەریاندا تا ساڵی ١٣٦١هەر لە تاران و لە ماڵەکەی خۆیاندا مایەوەو هەمیشە هەر ئیحسان نوری لە یاد بوو، و وێنەیەکی بچووکی ئەوی لە چوار چێوەیەکی شووشەیی گرتبوو و هەمیشە بە یەخەیەوە بوو... تەنانەت (سەرهەنگ عیسا پژمان)ی بەرپرسی کاروباری کورد لە دەزگای ساواك، لە ئەمریکاوە چەند جارێك تەلەفۆنی بۆ دەکات کە خۆی و زەهرا بچن بۆ ئەمریکا و بە یەکجاری لەوێندەر ئاکنجی بن، کەچی پاشار خانم لە وەڵامیا دەڵێت بەبێ ئیحسان هەموو شوێنێکی دنیا بۆ من وەکو یەکە و فەرق ناکات...

عیسا پژمان دەیگێڕێتەوە ئەو ئێوارەیەی کە ماتۆڕسکیل لە ئیحسان نوری دابوو و بە پەلە گەیاندبوویانە خەستەخانە، نەیان هێشتبوو پاشار خانم بچێتە دیاری، بە تەلەفۆن ئەوی ئاگادار کردۆتەوە، ئەویش شوفێرەکەی و پاسەوانێکی خۆی دەنێرێ بە شوێنی داو داوا لە دکتۆرەکان دەکات رێگەی بدەن بێتە دیار مێردەکەی.. کاتێ کە دێتە ژوورێ و چاوی بە ئیحسان دەکەوێ، دەبورێتەوەو دەکەوێتە سەر زەوی، خێرا هەڵی دەگرنەوەو لەلای ئەوەوە لەسەر تەختێکی دەخەوێنن، دکتۆرەکان خێرا چەند دڵۆپە دەرمانێکی دەدەنێ و دەرزییەکی لێ دەدەن، دوای چەند دەقەیەك بە هۆش دێتەوەو دەکەوێتە گریەو زاری، دکتۆرەکان دڵخۆشی دەدەنەوە و پێی دەڵێن کە وەزع و حاڵی مێردەکەی باشەو پێویستی بە ئیسراحەتە

و دوای چەند ڕۆژێك چاك دەبێتەوەو جێگەی نیگەرانی نییە. ئیدی بە کۆمەکی پزشکان هەڵدەستێ، دەچێتە دیار ئیحسان، دەستی دەگرێت، نێو چەوانی ماچ دەکات و دەڵێت: "ئیحسان گیان، ئیحسان گیان، بە قوربانت بم، بریا ماتۆڕ لە منی دابا، ملم بشکێ، بۆ تۆم بۆ کڕینی شتێکی هیچ نارد؟ خودا من بکوژێت.."

بەڵێ ئەم ژنە بە ئەمەك و ڕەسەنەش لە ڕۆژی ١٣٦٢/١٠/١٢دا لە نەخۆشخانەی بانکی میللی تاران کۆچی دوایی کردو ڕێورەسمی ناشتن و پرسەی لەلایەنماڵباتی بارزانی و دۆستانی ئیحسان نوری پاشاوە بۆ ئەنجام دراو لە گۆڕستانی بەهەشتی زەهرا، کەرتی ٩٧، ریزی ١٦٣، ژمارە (٣٠)دا بە خاك سپێردراو لە خاکی غەریبی دا کۆتایی بە ژیانی هات..

ڕەحیم شنۆیی مەحمود زادە، باسی ئەوە دەکات کە یاشار خانم و زەهرا، سێ مانگێك بەر لە مردنی، لە ماڵی ئەوان، لە ورمێ بووەو دەربارەی کتێبانی ڕاپەڕینی ئارارات و بیرەوەرییەکانی ئیسحان و بیرەوەرییەکانی خۆی (یاشار خانم) گوتوویەتی: "من پار (١٩٨٢) ئەو بەرهەمانەم داوە بە جەنابی ئەیوب بابۆ (پێ ڕەش)ی برازای مەلا مستەفا بارزانی تا لە سویسرا بە چاپیان بگەیەنێ و ئەیوب گوتویەتی پارەی فرۆشەکەی نزیکەی لە سەدا پەنجایت یان هەموویت بۆ دەنێرمەوە."، جا ئەوەندی من ئاگادارم ڕاپەڕین یان شۆڕشی ئارارات لە گۆڤاری هیوا، لە پاریس لە ساڵی ١٩٨٥دا بە شێوە زاری بادینی بڵاوبووەتەوەو دوایی لە ڕۆژنامەی گەلدا بە عەرەبی تەرجەمەو بڵاوبووەتەوە، لە ساڵی ١٩٨٦دا لەلایەن عیسمەت شەریف وانلییەوە تەرجەمەی فەرەنسی کراوە، دوایی سەلاح بەرواری لە بادینییەوە کردویەتی بە عەرەبی. بەڵام کتێبی (ژ سەر بوری من یا ژیانی من) و بیرەوەرییەکانی یاشار خانم تا ئێستا چاپ و بڵاو نەبووەتەوە..

ڕەحیم شنۆیی مەحمود زادە دەڵێت دوای مەرگی یاشار خانم، من و دۆستانی ئیحسان نوری واتە دکتۆر عەلی مەولەوی و دکتۆر جەعفەر ڕەحمانی و دکتۆر شیرازی هەواڵی مەرگی یاشار خانم-مان بە کچ و کوڕێکی برازای بە ناوانی بنگوڵ توقتامیش و چاغلار تۆقتامیش لە ئەستەموڵ دا، لێبڕاین لەبەر ئەوەی زەهرا عومرێك، لە منالییەوە تا مەرگی ئیحسان نوری پاشاو یاشار خانم لە خزمەتی ئەواندا بووە، ئەو کچ و کوڕە ڕازی بکەین کە زەهرا بکرێ بە میرات گری یاسایی یاشار خانم و هەر چیەك لە پاش ئەوو مێردەکەی (ئیحسان) بەجێماوە بدرێ بە زەهرا، و ئەم کارە سەری گرت و زەهرا بوو بە خاوەنی ناو ماڵ و هەندێ زێڕو خشڵی یاشار خانم کە بۆ ئەو کاتە نزیکەی پتر لە ملیۆنێك تمەن دەبوو. ئەو سەردەمە نرخی هەر دۆلارێکی ئەمریکی نزیکەی سی ((٣٠) تمەن بوو.

بە هەر حاڵ زەهرا، دوای چەند ساڵێك پاش مەرگی یاشار خانم، بۆ ڕەحیم شنۆیی مەحمود زادەی دەگێڕێتەوە کە یاشار خانم پێی گوتبوو (بە زەهرا) کە قەرارە ئەیوب بابۆ، دوای چاپ کردنی کتێبەکان بێ بۆ تاران.. لە کاتی نەخۆشی و لە دوا ڕۆژەکانی ژیانیدا بە زەهرای گوتووە کە ئاڕمی ئارارات، ئەوەی بەسەر سەری وێنەیەکی دوو قۆڵی من (یاشار خانم) و (ئیحسان)ـەوە هەڵواسراوە، لەگەڵ ئەڵقەی دەزگیرانداری ئیحسان و من کە نێوی ئیحسان و

یاشاری لەسەر هەڵکەندراوە و ئەسڵی کتێبە دەستنووسەکانی ئیحسان نوری لەمەڕ شۆڕشی ئارارات و ژیانی ئیحسان و بیرەوەرییەکانی من (یاشار) و سەعاتە قەدیمییەکەی ئیحسان، بدات بە ئەیوب بابۆ تا ئەویش بیدات بە دەزگاو ڕێکخراوێکی کوردی کە بتوانێ ئەو شتانە بۆ نەتەوەی کورد بپارێزێ... زەهرا بە ڕەحیم شنۆیی دەڵێت کە هەموو ئەو شتانەی لە تاران داو بەر لە دەزگیرکردنی مێردەکەی (خەلیل) داوە بە ئەیوب بابۆ. بەڵام سەعاتە قەدیمییە زێڕەکەی ئیحسان نوری نەداوە بە ئەیوب بابۆ، چونکە قەرار بوو ئەیوب بابۆ لە فرۆشی چاپی بیرەوەریەکانی ئیحسان نوری و یاشار خانم پارەی بۆ بەرێ و بۆ نەبردووە. زەهرا پاشتر سەعاتەکەی بە نرخی ئەو زێڕەی کە تیای بوو، فرۆشتبوو.

* * *

ئیحسان نوری پاشا، زمانی فارسی بە باشی دەزانی و بەشێکی کتێب و وتارەکانی بە فارسی نووسیوەو بڵاوکردۆتەوە. ناوبراو، لە ماوەی ئاکنجی بوونیا لە تاران توانی هەردوو کتێبی (تاریخ ریشەی نژادی کرد) و (وقائع ارارات) بنووسێت و بڵاوبکاتەوە.

(وقائع ارارات) لە هەفتەنامەی کوهستان، چاپی تاران، کە بەڕێوەبەرو خودان ئیمتیازەکەی جەنابی دکتۆر ئیسماعیل ئەردەڵان بوو، لە ساڵی ١٣٢٤ی هەتاوی (١٩٤٥) بە زنجیرە لە چەند ژمارەیەکدا چاپ و بڵاوبووەتەوە، هەڵبەتە ئەم (وقایع ارارات)ەی کە ئێستا بە کتێب چاپ بووە، لە هەندێ شوێن دا جیاوازی لەگەڵ ئەوەی هەفتەنامەی کوهستاندا هەیە. چونکە ئیحسان نوری لەبەر وەزع و حاڵی پەناهەندەیی خۆی نەیتوانیوە هەموو شتێك بنووسێت و بیانوو بە دەستی سانسۆرەوە بدات، هەمیشە ئەو کتێبەی شاردۆتەوە تا دەستی مامورانی ئاسایش نەکەوێ و لە دەرفەتێکی لەبارو گونجاودا چاپ و بڵاو ببێتەوە.

ئەم هەفتەنامەیە لە رۆژی ٧ی بەهمەن/١٣٢٣ دەستی بە کار کردووەو لە ئەسفەند مانگی ١٣٢٥ (١٩٤٦) داخراوە، تێکڕا هەشتاو چوار ژمارەی لێ چاپ و بڵاوبووەتەوە.. هەروەها کتێبی (تاریخ ریشە نژادی کرد)ش بەزنجیرە لە هەمان هەفتەنامەدا بڵاودەبووەوە ،بەڵام بەهۆی ڕاگرتنی هەفتەنامەکەوە، تەواو نەبوو... "اسرار بارزان"ش کە لە نووسینی دکتۆر ئیسماعیل ئەردەڵان بووە، بە زنجیرە لە هەمان رۆژنامەدا بڵاودەبووەوە.. کتێبی (تاریخ ریشە نژادی کرد) لە ساڵی ١٩٥٥دا لە چاپخانەی سپهر چاپ بووە... ئەم کتێبە لەسەر ئەرکی شەخسی پیاوێکی مەهابادی، دانیشتووی تاران، بە نێوی حاجی مستەفا ئەتمیش کە لە تاراندا خەریکی بازرگانی بوو، چاپ کراوە، چاپی کتێبەکە نزیکەی هەزارو پێنج سەد تمەنی ئەو کاتەی تێ چووە، گوایە نێو براو لەسەر ڕاسپاردەی جەنابی شێخ عەبدوللا ئەفەندی گەیلانی زادە، ئەو بڕە پارەیەی بۆ چاپی کتێبەکە داوە. بێگومان ئیحسان نوری بە خۆی ئەو پارەیەی پێ هەڵنەسوڕاوە تا کتێبەکەی پێ چاپ بکات. دیارە لەو سەرو بەندەدا وەشانخانەکانیش ئامادەی چاپ کردنی کتێبی نێو براو نەبوون یان پارەیان نەبووە. ئەم کتێبە ئەوسا بە تیراژی سێ سەد- چوار سەد دانە چاپ کراوە، نرخی هەر دانەیەك چوار

تمەن و نیو بووە، نزیکەی (٣٠-٤٠) دانە دراوە بە ئیحسان نوری بۆ خۆی بیفرۆشێتەوە..
تەنانەت رەحیم شنۆیی مەحمود زادە پێنج دانەیەکی بۆ فرۆشتووە..
جەنابی ئیحسان نوری پاشاو مامۆستا ئیبراهیم پورداود گرتنی نەینەوای پایتەختی ئاشوریەکان لەلایەن هوخشترەی پاشای مادەوە، بە گوێرەی کەتیبەو بەردەنووسەکانی ئاشۆر بە ساڵی (٦١٢پ.ن)دادەنەن وچونکە پێیان وابووە کوردی ئیستا پاشماوەی مادەکانن، بۆیە سای ڕوخانی نەینەوایان لە(٦١٢پ.ن) بە مێژووی کوردی- مادی داناوە..
ئیحسان نوری پاشاش ئەو ساڵەی بە مێژووی دامەزراندنی شاهنشاهی ماد زانیوەو لە کتێبەکەی خۆیدا (مێژووی رەگ و رەچەڵەکی کورد) دەڵێت: "چونکە روخانی دەوڵەتی ئاشور کە لە ساڵی ٦١٢پ.ز بە دەستی هوخشترەی پاشای بە توانای ماد ئەنجام دراوە، بۆیە میللەتی کورد-ماد- ئەم مێژووەیان بە سەرەتای مێژووی نەتەوەیی خۆ قەبوڵ کردووە" و ئیحسان نوری یەکەمین کەسە کە ئەم مێژووەی بەناوی مێژووی کوردەوە تۆمار کردووە.
جەنابی ئیحسان نوری بە گوتەی خۆی دوو مەبەستی لە نووسینی کتێبی (مێژووی رەگ و رەچەڵەکی کورد) هەبوە یەکەمیان ئەوە بووە بە پێی توانای خۆی مێژووی کۆنی نەتەوەی کورد روون بکاتەوە، دووەمیان ئەوە بووە کە وەڵامێکی کتێبی (کردو پیوستگی نژادی و تاریخی او)ی مامۆستا رەشید یاسمی بداتەوە، کە بە خۆی کورد بووەو بە هاندانی رەزا شا پەهلەوی ئەو کتێبەی داناوە و مەبەستیش ئەوە بووە وەکو لە ناوی کتێبەکەوە خۆیایە رەگ و رەسەنی کورد بەرێتەوە سەر پارس، لە کاتێکا بەڕای ئیحسان نوری کورد، پارس نین، بەڵکو کورد یا مادو پارس پەیوەندی نەژادیان هەیە.. بۆیە (مێژووی رەگ و رەچەڵەکی کورد) وەڵامێکە بۆ مامۆستا رەشید یاسمی..
جا خوێنەری ئازیز. فەرموون ئێوەو مێژووی ڕەگ و ڕەچەڵەکی کورد، بە ئومێدم جێی رەزامەندی بێ و کەلێنێك لە کتێبخانەی کوردیدا بگرێت.

حەمەکەریم عارف

سلێمانی ٢٠٠٨

تێبینی:

بۆ نووسین و ئامادەکردنی ئەم پێشەکییە سوود لەم سەرچاوانە وەرگیراوە:

١- ژنرال احسان نوری پاشا، رحیم اشنویی محمود زادە، چاپ اول، ١٣٨٦.
٢- کردها، حسن ارفع، لندن چاپ دانشکدە اکسفورد نیویورك، تورنتو ١٩٦٦
٣- کردستان وکرد در اسناد محرمانە. بریتانیا. و. همدی ترجمە بهزاد خوشحالی، چاپ اول، ١٣٧٨.

٤- شورش كردهاي تركية و تـأثير ان بر روابط **خارجى ايران، كاوه بيات،چاپ اول ١٣٧٤.**
٥- وقائع ئارارات، به كوشش كاوه بيات،چاپ اول ١٣٧٨.
٦- كردها، كندال – عصمت شريف وانلى، مصطفى **نازدار ترجمه ابراهيم يونسى چاپ سوم، ١٣٧٩.**
٧-كــريس كوچــيرا، كــورد لــه ســەدەی نــۆزدەو بيســتەم دا، چــاپی چــوارەم ٢٠٠٧ كتێبفرۆشی ئاوێر. و:حەمە كەريم عارف

مێژووی رەگ و رەچەڵەكی كورد

نووسينی: ئيحسان نوری پاشا
پێشەكی وگۆڕينی: حەمەكەريم عارف

پێشەكيی نووسەر

ئەو كەسانەی كە لە كارێن پڕ شانازی رابردووی ميللـەتی خـۆ بێخەبەرن، نـاتوانن ئارمـانجی پێشخستن و بەرز كردنەوەی ئاستی ميللەتەكەی خۆيان لە مێشكی خۆدا پەروەردە بكەن.
بێئاگايی لە رابردوو دەبێتە مايەی فەرامۆش كردنی ئاينده! دەڵێن شانازی بە كێلی قـەبرەوە ناكرێت، لیٚ سەر هەڵدان و بتەوبوونی هەستی پاراستنی ئازادی لـە نێـو ميللـەتاندا پێوەنـدی بـە زانينی كـارە پـڕ لـە شـانازيەكانی بـاب و باپيرانـەوە هەيـە! جێـی خۆيـەتی بڵـێين كـە ئـەو شـانازيانە چـرای رێنـوێنی رێگـەی شـكۆی ميللەتانـە. نووســەر، لـە كاتێكـدا كـە دان بـە كەمدەستی زانستانەی خۆيدا دەنێت، لیٚ چونكە بەشێك لـە كارەساتەكانی ئـەم ميللـەتـە زۆر لێكـراوەی وەئەسـتۆيەو بـە پشـتيوانی خوێندنـەوەو موتـاڵای ئـەو نووسـين و سەرچـاوانەی لەسەر كوردو كوردستان نووسراون، دەستی داوەتە نووسينی ئەم نامەيە، هێڤيدارە سوودی خۆی بگەيەنیٚ.
مەبەستم ئەمـە نييـە مێـژووی كـوردو كوردسـتان بنووسـم، بـەڵكو ئەوەنـدەم گەرەكـە خزمـەتی قەومێكی ئێرانـی نـەژاد بكـەم كـە خەريكـە لەلايـەن نـەژادەكانی ديكـەوە لـە نێـو دەبرێت. هـەر

ئەوەندەم گەرەکە ئەم میللەتە رەشید و عەگید و زۆر لێکراوە لە گومناوی دەرباز بکەم، نەیەڵم لە شەرەفی نەژادی ئێرانی خۆی مەحروم بێ، ئەگەر چی لەوەیە لە سایەی بارودۆخی کۆمەلایەتی خەمناکی ئەم میللەتەدا باسکردنی رەچەڵەك و کورد بوونی هەندێ هۆزو تیرە کە دەوڵەتانی گەورەیان دامەزراندووەو باسکردنی زنجیرە پاشایانێك کە وڵاتانیان فەتح کردووەو باسی کورد بوونی پێغەمبەرانێك کە رێی دروستیان بە مرۆڤایەتی نیشانداوە، هەندێ سەیرو سەمەرە بێتە بەرچاو وا وێنا بکرێ نووسەر کەوتبێتە ژێر کاریگەریی توندڕەوانەی هەستی ناسیونالیستیەوە. بەلام پاش خوێندنەوە و موتالای وردی ئەم کتێبۆکەیە دەردەکەوێ کە نووسەر لە دەمارگیری و توندڕەوی دوور بووە.

مێژووی (کورد و کوردستان). بەزمانی کوردی، بەرهەمی خامەی بە نرخی نووسەری گەورەی کورد ئەمین زەکی بەگی رەحمەتی، و کتێبی (کورد و پەیوەندییە نەژادییەکانی) مامۆستای زانستگە (رەشید یاسمی) رەحمەتی لە نووسینی ئەم نامەیەدا نەك هەر ئەرکی گەڕان و پشکنین و پەیگیریان لە کۆڵ بەندە کردووەتەوە، بەڵکو زەحمەتی زێدە روونکردنەوەشیان لە سەرشان سووك کردوم.. لێ نا بێ ئەوە فەرامۆش بکرێ کە: میللەتێك کە بە زەبری بریقەی شمشێر تاریکی مێژووی روناك کردوەتەوەو لە هەموو سەرو بەندێکا بە دەنگی دلێرو هەڵوێستی قارەمانانەی خۆی دژمنانی خۆی هێناوەتە لەرزین، حەیف و مەخابنە ئەو نازناوی مەردایەتی و جەنگاوەریەی کە لە وشەی کوردا بەرجەستە بووە، و لاپەڕەی دەسەلاتداریەتی پڕ لە شانازی ئەو (کورد) نەخرێتە بەر چاوی دۆست و دژمن!..

میللەتێك کە بەردی بناغەی شکۆداری ئێرانی هەوەڵینی بە خوێنی پیرۆزی جەنگاوەرانی خۆی پێکەوە چەسپاندووەو پێغەمبەران و زنجیرە پاشاو سەردارانی گەورەو بە ناڤ و دەنگی تێدا هەڵکەوتووە، بێ ئینسافیە لە شانازییە میللەیەکانی خۆی مەحروم بکرێ و میناکی تیرەیەکی ناڤبزر و بێ ناوو نیشان بناسرێت، ئەگەر ئەم نامیلکەیە ئەو پەردە تاریکەی کە بەسەر ئەم راستیانەدا دراوە، لا بردبێ، خۆشحاڵم.

ئیحسان نوری پاشا

((١))

ڕەگ و ڕیشەی نەژادی

میللـەتی کـورد لـە سـەدە دێرینـەکانی حەشـرو نەشـری تـیرەی بەشـەردا بەشـداری کـردووە. جڵـەوی فـەرمانڕەوایی بەشـێك لـە ئاسـیای ناوەنـدی و ئاسـیای ڕۆژئـاوای بـە دەسـت بـووە. مێـژوو، قارەمانیـەتی و دلاوەریو وڵاتگـیری ئـەم میللەتـەی بـە هـەمان نـاوە کۆنـەکانی ئـەم میللەتەوە تۆمار کردووە.

گەرچی قەڕاڵ لاگاشە ئاداد ناراری، ٢٤٠٠ پ.ز، باسی تیرەی (کاردا)ی کردووە، و (کەمیل سین)ی پاشای ئور، ٢٢٠٠ پ.ز، سەر زەمینی کاردای بەمیرڤردنز سپاردووەو لە ساڵی ١٣٧٠ پ.ز (شوبی لکمبە)ی پاشای هیتت ناوی تیرەیەکی بە ناوی "گوردە" هێناوە. پاش ئەمانەش نووسراوو کەتیبەکانی ئاشوریش ناوی دەشتی کارداو تیرەی کورتیەو کورتی بردووە. ئەگەرچی لە ساڵی ٤٠١ پ.ز گەزنەفۆنی سەردارو مێژوونووسی یونانی و فەرماندەی دە هەزارەکە گاڤێ کە لە ئێران دەگەڕایەوە، لە دۆڵەکانی زاخۆدا، نزیکی کێوی جوودی، تووشی میللەتی کاردۆ بووەو پاشاکەیان نێوی ئورونتاس بووە کە بە فارسی کۆن (ئورونتاسپ)ە، ئەمڕۆ بە "لهراسب" دەخوێندرێتەوە. لە ساڵی ٣٣٤ پ.ز کاتێ ئەسکەندەری مەکدونی هێرشی کردە سەر ئێران میللەتی کاردو لە ریزی لەشکرەکانی داریوش دا بووە، (ئارستوفلس)ی نووسەری ئەسکەندەرنامە کە لەگەڵ ئەسکەندەر بووە،

دەڵێت: "کاتێ دارا بیستی ئەسکەندەر دێت، سی هەزار سوارەو سی هەزار پیادەی ناردە ئەوبەری چۆمی پینارۆس تا بەری لەشکری مەکدۆنیان بگرن، بەو جۆرە شەست هەزار کورداك پشتی مەگدۆنیەکانیان گرت، کورداك تایفەیەکە لە باشووری دەریاچەی وان دا دەژین." بەلام میللەتی کوردی ئەمڕۆ تەنیا ئەو کاردۆیانە نین، بەڵکو کاردۆکان، کلیلن بۆ ناسینی رەچەڵەك و ناسنامەی کوردانی ئەمڕۆ.

بە شێوەیەکی گشتی لە مێژوودا سەر زەمینی کاردۆکان بریتییە لە دەڤەری سەرووی دیجلەو فورات و ناوچەی کێوی جوودی. ئارامییەکان بەم دەڤەرەیان گوتووە کازاتا، کاردو. لە ئیتاڵیادا، لە بیست میلی باکوری رۆژهەلاتی ناپۆلی شارێك هەیە بە نێوی (کازاراتا).

مێژوونووسانی کۆن دەڵێن گوندی (بقردا) یەکەم گوندەکە پاش تۆفانەکەی نوح لە نزیکی جوودی دروستکراوە. بە بەبۆچوونی ستراببوون، بەو ناوچە شاخاویەی نێوان موش–دیاربەکر، گوتراوە (کاردۆ). (سێر مارك سایس)ش دەڵێت: لە ساڵی شەش سەدی پ.ز، تایفەی (کوردوین) لە نێوان دیاربەکرو سەرچاوەکانی زێی گەورەدا دەژیان.

هەندێ کەس لەو باوەڕەدان کە ناوی کێوی جوودی لە ناوی تایفەی (گوتی guti، ژوتی)یەوە هاتووە کە بەر لە مێژوو لەو دەوروبەرە ژیاون و وشەکە مانای قارەمان و جەنگاوەری کورد بووە. ئەمڕۆ گەورەترین خێڵی کورد پێی دەگوترێ کرمانج کە رەنگە لە ناوی (ژوتی)یەوە هاتبێ. بەم پێیە ئەو تایفەیەی کە ناوی بەندە بەکێوی جوودی و گوندی (بقردا) یەکێکە، ئەویش ژوتی، گۆتی بووە.

نووسراوەکان، چالاکی و چەلەنگی گۆتییەکانی لەو ناوچانەی سەرێ ڕا، تا ساڵی سێ هەزارو سەدی پێش ز (٣١٠٠)گەیاندووە، ناوی پاشای گۆتیەکان لەو سەرو بەندەدا (ئانناتوم) بووەو لەگەڵ عیلامیەکاندا شەڕی کردووە. (لوکال زاکیس)ی پاشای گۆتی لە ساڵی دوو هەزار و نۆ سەدی (٢٩٠٠) پ.ز، قەڕاڵی ئەرخ و سۆمەر بووە.دکتۆر سپایزەر پێی وایە کە بە گوێرەی ناوە تایبەتیەکانی سۆمەر، رەگەزی گۆتی لە سەردەمانی زۆر کۆندا لە ویلایەتی سۆمەردا ژیاون. (بڕوانە: تاريخ كردو كردستان)، بە بابلیەکانی باشووری دۆڵی دوو روبار و (ئەکەدەکان)ش گوتراوە سۆمەر، لە ساڵی چوار هەزار و پێنج سەدی پێش زایندا، ئەمانە خودانی شارستانیەتی مەزن و خەت و نووسین بوونە. یاسا بە نێوبانگەکەی (حامورابی)ش لە یاسا سۆمەرییەکانەوە وەرگێراوەو مانگە قەمەریەکانیش پاشماوەو یادگاری سۆمەریەکانە.

خەڵکی بابل، کە لە رەگەزو نەژادی جۆراو جۆر بوونە، بە زمانانی جۆراو جۆر قسانیان کردووە. شارستانیەتەکەیان لە سۆمەریەکانەوە وەرگرتووە. رێورەسم و سرووتە ئاینییەکانیان بە زمانی سۆمەری و نووسینیان بە خەتی سۆمەری بووە. ڤادن، کە جاران مامۆستای زانستگەی لەندەن بووە، فەرهەنگێکی بە نێوی (سۆمەریانی ئاری) بلاو کردوەتەوەو سەلماندوویەتی کە سۆمەریەکانیش ئاری بوونە. (بڕوانە: مجله ایران کوده) بەم پێیە ئاریەکان بەر لەو مێژووەی کە تا ئێستا زانراوە لە دۆڵی دوو رووباردا هەبوونە.

ناوی سەر زەمینی لولوبیوم، گوتیوم، لە نوسراوو کەتیبەکانی سەردەمی (سارکن)ی پاشای ئاشوریەکاندا (٢٧٠٠ پ.ز) هاتووە. هەر چەندە وا وێنا دەکرێت کە لولوبیەکان باپیرانی لوڕەکان بووبن، لێ لوڕستان بەشێك بووە لە دەڤەری ئەنزان کە دانیشتوانەکانی لە کۆنا کۆسۆکان بوونەو تا دەوروبەری (زاین)ش لە شوێنی خۆدا بوونە و دواتریش کەس لەو ناوەی دەرنەپەڕاندوون. پاشتر دێنە سەر ئەم (کۆسۆ)یانە. لولوبیەکان تا سەردەمی (سلم نەسری سێیەم) (٨٢٨پ.ز) دەسەلاتیان هەبوو. دەولەتی ئاشور کۆتایی بە دەسەلاتیان هێناوە.. ئەمڕۆ خەلکی کرمانج گەر بخوازن یەکدی گاز بکەن یان لە گفتوگۆدا یەکدی بدوێنن، لەبری ناوی بەرانبەرەکەیان وشەی (لۆلۆ) بەکار دێنن. بەم پێیە بەدیار دەکەوێ کە بەشێك لە تایفەی لولوبیەکان دەگەل کاردۆکان دا تێکەل بوون و ئەمڕۆ خێلێك هەن لە ناوچەی کرماندا، چادرنشین و کۆچەرن، پێیان دەگوترێ (لۆلۆ).

لوڕ، لە ناوی شارێکەوە هاتووە کە لە ناوچەی رۆژهەلاتی دیزفول بووە. یاقووتی حەمەوی دەلێت:" لوڕ خێلێکی کوردە کە لە کێوەکانی نێوان خوزستان– ئەسفەهاندا نیشتەجێن.

(زبدە التواریخ) دەنووسێت بۆیە بە لوڕ دەلێن (لوڕ) چونکە لە ناوچەی مانرود، گوندێك هەیە بەناوی (کورد) کە لەو دەوروبەرەدا دەربەندێك هەیە بە شێوە زاری لوڕی (کول)ی پێدەلێن و لەو دەربەندەدا شوێنێك هەیە پێی دەوترێ (لوڕ) جا چونکە ئەم جەماعەتە لەو شوێنەوە هاتوون بۆیە پێیان وتراوە (لوڕان).

میللەتی گوتی لە ناوەڕاستی سەدەی بیست و شەشەمی پ.ز، ئەکەد، سۆمەر، عیلامی داگیرکردوە و بۆ ماوەی سەدو بیست سال وچل رۆژ لە بابلدا حوکی کردووە. دوایی (ئوتون لوگال)ی پاشای شاری (ئەرخ). (لە باکوری کێوی جوودی دا، لە دەڤەری بۆتان شارێکی کۆن بە ناوی ئەرخ هەیە) کە بە ناوەکەیدا دیارە لە نەژادی گۆتی بووە– لە (تیریکان)ی شاهنشای خۆی هەلگەڕاتەوەو بەسەریا زال بووە. لە ئەنجامی هەلوەشاندنەوەی دەولەتی گۆتی لە باکوری رۆژهەلاتی عیلامدا ویلایەتێك بەنێوی ئەنزان، ئەنشان هاتە ئاراو جیا بووەوە. ئەنزان، بە واتای کوێستانە و بە کوردی زۆزانە. لە سیماشدا (کوێستانی بەختیاری) مێرێك جیا بووەوە بە ناوی (گێر). (شوبی لکمبە)ی پاشای هتیت لە کەتیبەکەی خۆیدا دەلێت ناوی ئەو خوایەی کە گوردەکان gurde، دەیانپەرست ((گێرە)). بەم پێیە دەتوانین بلێین ناوی خودای دانیشتوانی کوێستانی بەختیاریش (گێر) بووە. مێرەکەشیان ناوی خۆی لە ناوی خوایەکەی خۆیەوە وەرگرتووەو لەگەل (گوردە)کاندا رۆلەی یەك میللەت بوونە.

چونکە وشەی کاردا پاش تێشکانی تیریکان پەیدا بووە، بۆیە دەشێت بگوترێ لەم دابڕان وپارچە پارچە بوونەدا بەشێك لەو گۆتۆیانەی کە لە دەڤەری سەرووی دیجلە مابوونەوە ناوی کاردیان بە بالادا براوە، کە ئەکەدو سۆمەرییەکان، قارەمان، جەنگاوەرو پالەوانیان پێ دەگوتن. ئیدی بە تێپەڕبوونی رۆژگار وشەی کاردا گۆڕاو بوو بە غۆردۆ، کۆردۆ.. تا ئەمرۆش کوردێن ئەو ناوچانە بەلاوەکانی خۆیان دەلێن خورتۆ کە دەبێ لە وشەی

(غوردۆ)وە هاتبێ، مێژووی کوردو کوردستانی ئەمین زەکی بەگ دەنووسێت: "توکولتی ئینورتای قەراڵی ئاشوریان لە دوو تابلۆیاندا باسی یەك رووداوی کردووە، کە لە تابلۆیەکیاندا وشەی کوتی و لەوی تریاندا وشەی کورتی بەکار هێناوە، نووسەری کتێبی تیرەکانی میزوپۆتامیا، بە بەڵگە سەلماندوویەتی کە کورد لە نەژادی گۆتیە.

(دراڤەر)ی رۆژهەڵاتناس رای وایە کە یا کوتی و کورتی هەردووکیان ناوی یەك میللەت بووە یا کورتی بە گەورەترین بەشی گوتییەکان گوتراوە. وشەی کورتی لە سەرەتادا بە هەموو گۆتیەکان نەگوتراوە.

بەڵگەنامەیەك دۆزراوەتەوە ئەوە دەسەلمێنێ کە بەشێك لە گۆتیەکان تا سەردەمی کوروش، ناوی کۆنی خۆیان پاراستووە. بەڵگەنامەی نێوبراو سەبارەت بە فەتحی بابل لەلایەن کوروشەوە کە لە مێژووی (مشیر الدولە)دا بەمجۆرە هاتووە (ساڵنامەی ساڵی ١٧ نبوئید) نووسیویەتی کە (ئوگبارو-ugbaru)ی والی گۆتییەکان بە قۆشەنەکەیەوە دای بەسەر بابلداو نبوئید لە لایەن کاندیشەوە لە بابل یەخسیر بووە، ئەوجا سوپای ئێران داخڵی بابل بووە. تا کۆتایی مانگ دەروازەی پەرستگەی ئەساهیل، واتە ماڵی گەورەی مەردوك لە ئابلۆقەی گۆتیەکاندا بووە.

تاقە نێزەیەك نەبرایە ناو ئەم شوێنە پیرۆزە، ئاڵاو بەیداخێك نەبرایە ئەوێ. لە سێیەمی هەیڤی مرهش وان -مانگی بابلییە- کوروش بەخۆی چووە نێو شارو ئەمن و ئاسایشی بەرقەرار کرد و (ئوگبارو)ی کرد بە والی ئەوێندەر. ئوگبارو لە شەوی یازدەی (مرهش وان)دا چووە شەڕو کوڕی پاشای کوشت -لە ٢٧ ئازەرەوە تا سێی نیسان- ئەکەد لە پرسەدا بوو. وەکو دەردەکەوێ چۆن باپیرانی کورد نەینەوایان فەتح کرد. بەو جۆرەش یەکەم تایفە کە بە زەبری شمشێر چوونە بابلەوەو پاشاکەیان یەخسیر کرد، گۆتیەکان بوونە. مێژوو، شانازی فەتحی (بابل)یشی بەنێوی باپیرانی کوردەوە تۆمار کردووە. لە کاتی روخانی بابلدا دوو راگەیاندن بڵاوبووبوونەوە کە دیارە کاهینە رۆحانیەکان لە یەکێك لەو راگەیاندانەدا (اعلامیە) دەڵێن: "چونکە پاشای بابل کەمتەرخەمی دەرهەق بە (مەردوك)ی پاشای خودایان کردووە، ئەویش کوروشی بە دادپەروەر زانیوەو داوای لێکردووە حوکمی دنیا بکات و گۆتیەکان و (ئومانماند)ەکانی خستونەتە ژێر پێی ئەو. بابلییەکان بە خەڵکانێکیان گوتووە (ئومانماندا) کە خاکەکەیان لە عیلامەوە تا دەریای رەش بووە.

لە سەدەکانی پاشتردا ئیدی ناوی گۆتیەکان نەماوە، لە هەموو شوێنێ بووە بە کاردا، کورتی، کوس. کتێبی (مێژووی ئەدەبی کوردی) کە بە زمانی کوردیە، دەنووسێت: "دکتۆر کونتیناف دەڵێت: لە هەزارەی چوارەمی پێش. زدا، خەڵکانێك لە دەشتەکانی باشوری سیبیریاو روسیاوە بۆ کۆسارەکانی زاگرۆس کۆچیان کردووە و جێ گۆرکێیان کردووە، بەوانە دەڵێن ئازیاییك یان ئاسیایی. لە ساڵی سێ هەزاری پێشز (پێشز= پێش زاین) دەستەی دووەم لە هەمان شوێنەوە کۆچیان کردووە و گەییونەتە کێوەکانی زاگرۆس، کە زانایان، ئاری یا هندو ئەوروپاییان پێگوتون. هەردوو دەستەکە پاش پێکادان و شەڕو شۆڕ،

تێکەڵاوی یەکتر بوون و میزوپوتامیان داگیر کردووە، کە ئەوانە بە (گوتی، کوسی) ناسراون. لە شوێنێکی دیدا بە گوێرەی باوەری ئوجین پیتار سولاك، فون لوشان دیسان دەنووسێت: "بەشێك لەو ئارياييانەی کە لە تورکستانی ئەمڕۆی شورەوی کۆببووبوونەوە رویان کردە باشوری ئێران و لێرەدا بوون بەدوو بەشەوە.بەشێکیان رویان کردە کێوەکانی هەمالایاو بۆ هیندوستان چوون و میللەتی هیندیان لێکەوتەوەو بەشێکی تری لە ئێراندا مایەوەو ناوی ئێرانییان گرتەخۆ. دوور نیە لە ساڵی دوو هەزارو پێنج سەدی پێش زایندا هاتبنە ئێران. بەشێك لەمانە لە دەشتدا مانەوەو بوون بە فارس. بەشێکی تریان رویان کردە چیاکانی زاگروس، بە تايفە و تیرەی میناکی: لولو، گوتی کوسی، مانای، کاردوش، خالدی، کاردۆ، ناویان دەرکردو ناسران.

هەر چەند بە گوێرەی باوەڕو بۆچوونی ئەم زانایانەش یەك ئاکام و ئامانج بە دەست دێ، ئەویش ئەوەیە کە تایفەو تیرەکانی زاگرۆس بە گشتی لە یەك نەژاد بوون و هۆزو تیرەی یەك میللەتی ئاريايی بوونە.. بەڵام ناوی میللەتێك کە بەر لە گۆتیەکان لەم دەڤەرو قەڵەمرەوەدا ژیا بێ، هێشتا ئاشکرا نەبووە. ئەو حەفريات و پشکنین و دۆزینەوانەی لەو ناوچانەدا کراوە، شوێنەواری هیچ میللەتێکی کۆنتر لە گۆتیەکانی بۆ نەدۆزراپتەوە. بەم پێیە بێ کە دکتۆر سپایزەر، مێژووی مادەکان لە کۆچارەکانی زاگرۆسدا دەگێرێتەوە بۆ شەش هەزار ساڵ پێشز و ئامارەی بۆ گۆتی بوونیانیش کردووە، ئەمە پشتیوانی لە بۆچوونەکانی (بروس)ی مێژوونووس و پێشەوای کلدانی دەکات –کە لە سەدەی سێیەمی پ.ز ژیاوە– دەربارەی باسی نەژادی (زەردەشت) کە ئەم پێغەمبەرە دەباتەوە سەر ڕەگو ڕەچەڵەکی ماد نەژادان و بەمادی دەزانێت کە لە ساڵانی ٣٠٠٠– ٢٣٠٠پ.ز لە کلدەدا حوکمڕانیان کردووە.

لە راستیدا گۆتیەکان بوونە کە لەو سەدانەدا، لە دەوروبەری کلدە شەڕو شۆڕیان کردووەو ناوە ناوە حوکمڕانیان کردووە. هەر لەبەر ئەمەشە هەندێ کەس بە هەڵە ئەم تیرەیە بە کلدانی دەزانن، بە هۆی ناوە تايبەتیەکانی گۆتیەکانەوە. هەمو توێژەرو لێکۆڵەرەکان لەسەر ئەو رایەن کە گۆتیەکان سامی نەژاد نین، بەڵکو بە تێکەڵەیەکی ئازیاییك و ئارییان ناسیون – ئازیاییك بەو تیرانە گوتراوە کە لە کۆنا لە بنارو قەد پاڵەکانی زاگرۆسدا ژیاون و سامی نەژاد نە بوونە. سەرباری ئەو بۆچوونانەی سەرێی رۆژهەڵاتناسەکان، کۆمەڵە لێکۆڵینەوەیەکی وردتر هەیە، ئەوە دەسەلمێنێ کە گۆتیەکان کۆنترین نەژادی ئاريايی بوونە.

کتێبی (ادبیات مزد یسنا پشت ها) کە لەلایەن مامۆستای بەڕێزی زانستگەو پسپۆڕی زمانی زەند –ئاویستا، و سەرۆکی کۆڕی ئێران ناسی، جەنابی (أ– پور داود)ەوە دانراوە لە (فەروەردین پشت)ی کتێبی پیرۆزی ئاوێستاوە هەندێ شتی وەرگرتووەو تەرجەمەی کردووەو باسێکی لەمەڕ ناوی(گیوتمە) نووسیوە. بەپێی ئەم باسە بێ، یەکێك لە خەنیم و نەیارەکانی زەردەشت ناوی (گیوتمە) بووە، لە سانسکریتیشدا بەچینی سروود بێژان وتراوە (ڤیدا گیوتمە). ناوی دامەزرێنەری ئاینی (بودایی)ش هەر گوتمەیە.

به بۆچوونی من،وشەی (گۆتی) لە (گیوتی)یەوە هاتووەو بە مەعنای گاپ هاتووە، جەنابی پورداود لە کتێبی گاتاکانی زەردەشتدا دەنووسێت: "گیوش اوروان –ئێستا گوش گوئیم–ە چواردەمین رۆژی هەر مانگێ بە نیگابانی ئەم فریشتەیە دەسپێردرێت. لە ئاوێستادا گیوش اوروان، رۆحی یەکەم ئافەریدەی ئاهورا مەزدایە –مەبەست گاب"ـە، ئەمەی کە (گوش)ی پێدەگوترێ، کوسی یە، وەکو چۆن گیوش لە فۆنەتیکا گوش، کوسییە.(گیوتە)ی ئاوێستاش گوتی بووە کە لەگەڵ گیوشەدا یەکەو بە مەعنای (گاب)ـە.

(ئەشپیکل)ی رۆژهەڵاتناس وتوێژەری بە نێوبانگ لە تەرجەمەی ئاوێستاکەی خۆیدا، فەقەرە شازدەی (فەروەردین پشت) گیوتمەی بە ناوی تایبەتی –بەمانای جووتیار– نەزانیوەو بە مانای تیرەو قەبیلە تەرجەمەی کردووە. یوسنی پاش ئەوەی کە گیوتمەی بە یەکێك لە دژمنەکانی مزدیسنا ناو بردووە، ئەگەری ئەوەی داوە کە وشەی نێو براو لە بنەڕەتدا ناوی رەگەز بێ نەك ناوی تایبەتی، (بڕوانە: ادبیات مزدیسنا پشتها، از تألیفات جناب پور داود).

ئەم زانایانە وشەی گیوتمەیان بە ناوی قەبیلەو تیرەیەك زانیوە. بەڵام لە بەرە بەیانی مێژووەوە تا سەردەمی ئاوێستا غەیرەز گۆتی چ تایفەیەکی دی بەم ناوە لە نیشتمانی زەردەشت و دەوروبەریا نەبووە. ئاشوریەکان بەم تایفەیەیان دەوت گوتیوم، بەم پێیە دەشێت گیوتمەی ئاوێستا بە گۆتی بزانین.

حەزرەتی (بودا) لە نزیکی سنووری باشووری نیپال لە دایك بووە. بابی لە میرەکانی (سوهودان)و لە تیرەی (سکیا) بووە. هەندێك ناوە ئەسڵەکەی بە سیدهیتا و شۆرەتەکەی بە گیوتمە دەزانن. (چونکە لە سەردەمی قۆشەنکێشییەکەی داریوش بۆ سەر تراکیا، ناوی تیرەو تایفەکانی گوت و بودین لە نێو سکیاکاندا بەرچاو دەکەوێ و لە گینە قەبیلەی (سکیا)، (سکا)کان بوو بێ. بە هەر حاڵ وشەی گیوتمە، گیوتە، وگوت کە لە بنچینەدا لەگەڵ گۆتیدا یەکن، لە نێو ناوە ئارياییەکاندا بەرچاو دەکەوێ!...

وا دەردەکەوێ، گۆتییەکان بانگەوازەکەی حەزرەتی زەردەشتیان قەبوڵ نەکردووەو بە نەیارو رەقیبی زەردەشت ناسراون، زەردەشت ناچار بووە روو بکاتە رۆژهەڵات و بۆ ئەوێندەر کۆچ بکات... سەرباری ئەمەش:

١– لە شوێنەوارە کۆنەکانی بابلدا ستایشی کەنیزەکە گۆتی نەژادەکان کراوەو پێیان گوتراوە (مامروتی)، رەشید یاسەمی رەحمەتی پێی وایە لەم بارەیەوە جیاوازی تەواویان لەگەڵ زوانی سومەری و ئەکەدی هەبووە. دەشێت بگوترێ هەردوو وشەی (مامرو)و (ماهرو) زۆر لێکدی دەچن و یەك مانایان هەیە.

٢– لە نێو پاشایانی گۆتیدا ناوی (شورلك، لاسیراب، تیریکان) دەبینین کە دەشێت ئەو ناوانە بە ئاریایی بزانرێن.

بۆ نموونە ناوی (شەڕلك) کە بەشی یەکەمی (شەڕ)ـە لەگەڵ وشەی (گەڕ)ی فەرەنسیدا یەکەو هەرتکیان بە مانای (جەنگ) دێن. میللەتی کورد تا ئەمڕۆش بە جەنگ دەڵێن (شەڕ)، (لك) بە مانای سەد هەزارەو لەزوانە ئاریاییەکانی هیندی و کوردیدا باوە. لە سەردەمی دەوڵەتی

سالارییەدا کە بریتی بوو لە کوردە دەیلەمیەکان، ناوی هەندێ لە سەردارەکانیان (شەڕمەزن) بوو کە ئەویش مانای (شەڕلك) دەگەیەنێ و زاراوەیەکی کوردیە و بە مانای شەڕی گەورەیە.
(مەزن) لە (مها)ی سانکسریتیەوە هاتووە، لە ئاوێستادا بووە بە (مازا) و لە کوردی ئەمڕۆدا بووە بە (مەزن) کە بە مانای گەورەیە. نیشانەی ئاریایی بوون لە ناوانی (لاسیراب، تیریکان)شدا ئاشکرایە و لە سەردەمی ساسانیەکاندا بە جەژنی (تیرماە) گوتراوە (تیریگان).

٣- لە سەردەمی نارامسیندا، (پوتی مادال)ی فەرمانڕەوای (نمر) دژمنایەتی ئەکەدییەکانی دەکرد. وەکو چۆن فەرەنسییەکان بە بچووك دەڵێن (پوتی) کوردی باکووریش بە کیژی بچووك دەڵێن: "پتی Piti" کە وشەیەکی ئاریایی کۆنە. بە چ مەعلوم لە وشەی (پوتی مادال)دا بەشی یەکەمەکەی (پوتی) بە مانای بچووك نەبێ، و بەشی دووەمەکەی (مادال) بە مانای (ماترا) نەبێ، و (ماترا) ناوی یەکێك لە خودایانی ئاریایی کۆن نەبێ کە (پوتی مادال) بە مانای خوای بچووك بووبێ. لێرەدا جێی خۆیەتی وشەی (نەمرود) لەگەڵ (نەمر)و خوای بچووکدا بەراورد بکرێ... ئەم بەشە لە کۆتایی کتێبەکەدا بە درێژی باسکراوە بۆیە لێرەدا چیتر لەسەری ناڕۆین. وشەی (نەمر) لەگەڵ نەمری ئێرانی ئەمڕۆدا یەکێکە و کوردەکان لە پاڵ وشەی (زیندوو)دا (نەمر)یش بەکار دێنن.

٤- لە زاگرۆسدا پاشایەك هەبووە بە نێوی (ئاریزن) و ئەم (ئاریزن)ـە هیچ جیاوازیەکی دەگەڵ وشەی (ئاریزانت)دا کە نێوی تایفەیەکی ماد بووە نییە.

٥- لە سەدەی بیست و پێنجەمی پێش زایندا، ناوی پاشای ئەرخ، (ئوتون لوگال) بووە. لە ئاخرو ئۆخری سەدەی نۆیەمی زاینیدا، پاشای ئەڵەمان، ناوی (ئوتون) بووە. (ئوتون)ی دووەم لە ساڵی ٩٨٢دا، (تیوفانو)ی کیژی ئیمپراتۆری رۆمی خواست. بەم لێکچونانەدا دەبێ ئەوەمان قەبوڵ بێ کە ئەو وشانە ئاریایی بوونەو ئەو تیرەو هۆزانەی ئەم ناوانەیان تێدا بووە هاو خاك، هاوسێ، هاو نەژاد و تەنانەت خودی گۆتییەکان بوونە کە وشەی ئاریاییان بە کار هێناوە، واتە لە نەژادی ئاری بوونە.

پاشان لە هەندێ شوێنی نیشتمانی گۆتیەکاندا، کۆسیەکان لە مەیدانی سیاسەتی میزۆپۆتامیادا خۆیان نواندووە، ناوی خواوەندان و پاشایانی کوسی بە زۆری ئاریایی بووە.

پاشای لولوبی (ئانوبانی نی)ی پاش تێپەڕ بوونی رۆژگار بە ئانقەست پاشای گوتی بە میری (گوثە) ژماردووە، لەمەوە وا بە دیار دەکەوێ کە لەگینە (گوتی) بە تێپەڕ بوونی زەمان لە هەندێ شوێنا بووبێ بە (کوثي، کاسی، کسی). لە راستیا لەو سەروبەندانەدا کە گۆتیەکان لە زاگرۆس و ئەنزاندا بوون، بە باکووری عیلام گوتراوە (کاشن) کە لە بنەڕەتدا کاسییە.

(هرتسفلد)ی توێژەری ئەڵەمانی دەڵێت دەریای خەزەر کە ناوە ئەوروپاییەکەی (کاسپین)ـە، لەناوی تایفەیەکەوە هاتووە کە بەر لە مێژوو، لە رۆژاواو باشووری ئەم

دەریایـەدا دەژیـان و نـاوی (کوسـی، کاسـو، کسـی) بـوو، چـونکە کـۆی وشـەی کاسـو: (کاسپ، کسپ، کسپین)ـە، بۆیە ئەم ناوەش لە دەریای خەزەر نراوە، بە باوەڕی هرتسفلد تەنانەت ناوی (قەزوین)ش لە (کسپین)ەوە هاتووە. (بڕوانە: ایران باستان).

بە گوێرەی نێوەڕۆکی گاتاکانی زەردەشت کە لـە لاپـەڕەکانی پێشترا باسم کردووە، ئـەم وشەی کوسییە کە لـە مێـژووی فارسـی و عەرەبیدا بـە هـۆزی کوسـی مەنشورە (بڕوانـە: کرد، پیوستگی نژادی و تـاریخی او) لـە ئاوێستادا بـە شـێوەی گیوش و بـە واتـای گـاب هاتووە کە دەگـەڵ (گوتـە، گیوتمـە، گوتمـە)دا یـەك مـەعنایان هەیـە، و نـاوی یـەك میللـەت بـووە. لـە شـێوەزاری ناوچـە جیاوازەکانـا (کیوتـە، گیوشـە) بـە شـێوەی (گـوتی، گـوش، کوسی) تەلەفوز کراون.

نـاوی گـوتی لـە شـوێنەوارە کۆنـەکانی ئەکـەدو ئاشوڕشـدا هـاتووە، کـە ڕاویـانی ئـەم نووسینانە نەگەییونەتە کۆجاڕەکانی دەریای خەزەر، دەنـا لـەوە بـوو لەوێنـدەریش نـاوی (گوتی)یان هێنابوایە، بۆ وێنە لە ناوچەی (وەزیـر)ی ئەفغانستاندا، کـە نزیکـی سـنووری هندستانە تایفەیـەك هەیـە بـە نـاوی (پیر گوتی). هەنـدێ لێکۆڵـەرەوە دەڵێن: بەشێك لـە تیرەکـانی هنـدو –ئـەوروپایی دوو هـەزار سـاڵ پ.ز لـە دەشـتەکانی توركسـتان و سـارای بـاکووری قـەوقاز و دەریـای خـەزەرەوە کۆچـیان کـردووە و هاتوونەتـە ئێـران و نزیکـی ناوچـەکانی (کاسـو) بوونەتـەوە و لەگـەڵ ئـەو تیرەیـەدا تێکـەڵ بـوون.. مسـیو (ئاندرکـدا) بەڕێوەبـەری گشـتی دایـەرەی موزەخانـەی ئێـران وتـارێکی لـە ژێـر سـەر نـاڤی (حفریـات علمی در ایران) داوە بە ساڵنامەی پارس ١٣١٠، لـەم وتـارەدا دەڵێـت: "ئـەو شـتانەی لـە لوڕسـتاندا، لــە بــن عــاردی دەرهێنــراون، کێونشــینانێك دروســتیان کــردووە کــە لــە ســەردەمانێکی نـەدیاردا لـە کێوەکـانی خـەزەردا ژیـاون و پاشـان لـە ئاکـامی هێـرش و پـەلاماری تیرەو تایفـەی دیکـەوە، کـە لـە باکوورەوە هـاتوون، ئـەوێیان بـەجێ هێشـتووەو نزیکەی چوار هەزار ساڵ لەمەوبەر چوونەتە لوڕستان و لە مێژوودا بە کاسیت ناسـراون. ئەم هۆزە، بابلی داگیر کردو نزیکەی شەش سـەدە فەرمانڕەوایی ئـەو هەرێمـەی کـردووە، پاشان هاتۆتـەوە زۆزانـەکانی خـۆی و سـەر قـاڵی مـاڵات بـەخێو کـردن و بازرگـانی ئەسـپ بووە. ئەسپیان بە هێزی سوارەی ئاشوریان دەفرۆشت و سـەروەت و سـامانێکی باشـیان لـەم بازرگانیـە وەدەسـت دەهێنـا. ئـەو شـتانەی دۆزراونەتـەوە بـریتین لـە شـتی برونـزی بـەنرخ، لـە ئامێری جـەنگ و لغـاوی ئەسـپ و جـەواهێرات و هیربـارو ئامـانی گڵـین و هـەر هەموو ئەمانە نیشانەی زەوقی پیشەسازی و لێهاتوویی هونـەری ئـەو هـۆزەن و یادگـاری سـەرکەوتن و سـامانی ئـەون. نێـوبراو بـەم لێکۆڵینـەوە و خوێندنەوەیـە بۆچـوونەکەی هرتسفلد دەسـەلمێنێ.. بـەم پێیـە تایفـەی هینـدو ئـەوروپایی کـە لـە جێـی خـۆ جـوڵاون، هاتوونەتە لوڕستان، شوێنە کۆنەکەیان هاوسنووری باکوری ئێران بوووە. بە گـوێرەی قسەی هرتسفلد هەر لە هەوەڵەوە ناویان کوسی بووە. واتە لەگەڵ دانیشتوانی بـاکووری

ئێرانا هاوناو بوونەو بە گوێرەی هاوناوی و نزیکیان لە یەکدییەوە، هاوزمان و هاو نەژادیش بوونە.
دەربارەی جیاوازی زوانی دانیشتوانی ئێرانی رۆژاواو دەریای خەزەری هەزارەی چوارەم لەگەڵ هەزارەی سێیەم و دووەمی پ.ز، دەبێ ئەوە وەبیر بهێنرێتەوە کە زمانی ئێرانی سەردەمی (هەخامەنشیەکان) لەگەڵ زمانی سەردەمی ساسانیەکان و زمانی ئێرانی سەردەمی ساسانیەکان لەگەڵ زمانی ئێرانی ئەمڕۆدا چ جیاوازیەکی گەورەیان هەیە؟!...
لە کاتێکدا کە لەو سەدانەدا کتێب و نووسراوان هۆی پاراستنی وشەو زمان بوون، کەم و زۆر رەواجی هەبووە. لێ بە پێچەوانەوە لە هەزارەی سێیەم ودووەمی پێش زایندا تیرەو هۆزەکانی زاگرۆس لەم نیعمەتە بێ بەش بوون، بۆیە ئەگەر زمانی گۆتی، کۆسی کە نوێنەرو سەر قافڵەی زمانی تیرە بچووك، هاوسێ، هاو خاکەکانی خۆی بووە. یانی ئەو تیرانەی کە بە ئازیاییك ناسراون، بە زمانی سەرەتای (ئارییەکان) قەبوڵ بکەین، ئەوا بە هەڵەدا نەچووین! دەستەکانی پاشتر کە گەییونەتە کێوەکانی زاگرۆس و هەندێ شتی تازەیان هێناوەتە ناو زمانەکەوە، لەبەر ئەوەی بەگشتی سەر بە یەك نەژاد بوونە بە ئاسانی تێکەڵی یەکتر بوونەو لە ماوەیەکی کەمدا یەکێتیی خۆیان سەلماندووە.
دەربارەی ئاڵوگۆڕەکانی زمان بڕوانە وتاری (ژیانی زمان)ی مامۆستا رەشید یاسمی کە لە ژمارە نوێی گۆڤاری (ئێرانی ئەمڕۆ)دا بڵاوبووەتەوە. جگە لەمانە رۆژهەڵاتناسان، یەکەم شوێنی تایفەی گەورەی ئاریایی (کورتی)یەکان بە رۆژهەڵاتی ئێران دەزانن و دەڵێن یەکەم بەشی ئەو تایفەیە کە هاتوونەتە رۆژاوای ئێران (ساکارتیەکان) بوونە کە ئاشوریەکان (زاگروتی)یان پێدەگوتن و تەنانەت (توکولتی ئینورتا)ی پاشای ئاشور بە گوتیەکانی هاوسێی خۆی گوتووە (کورتی).
دەربارەی بوون و کەسایەتی (گۆتییەکان) نووسراوی پاشاکانی ئاشور باشترین و بە متمانەترین زانیارین کە تا ئێستا بە دەست کەوتوون. بەم پێیە چ گومانێك لەوە نامێنێ کە وشەی (کورتی) لە (گوتی)یەوە هاتووەو بە باڵای گەورەترین بەشی (گۆتییەکان)دا بڕاوە. ئەگەر پشت بە قسەی رۆژهەڵاتناسەکان ببەستین، ئەوا دەبێ ئەوەمان قبوڵ بێ کە نیشتمانی (گۆتی)یەکان تاکو رۆژهەڵاتی ئێران هاتووەو پاشان بەشێك لە (کورتی)یەکان لە وێندەرەوە بەرەو رۆژاوا هاتوون و چوونەتە نێو (کورتی)یەکانی رۆژاوای ئێران و باکووری میزۆپۆتامیا و گومانی تێدا نیە کە زمانی (کورتی) یەکانی رۆژئاواش لە ئاکامدا هەندێ گۆڕانی بەسەر هاتووە... بەشێك لەم کورتیانە لە رۆژهەڵاتی ئێران و باشووری دەریای خەزەر ماونەتەوە کە لە سەدەکانی دواترا بە هەندێکیان گوتراوە (کورتی، کورد) لەو ناوچانە بوونە. ئەبو موسلیمی خۆراسانی نێودار لەو کوردانەی رۆژهەڵاتی ئێران بووە.
بەشێك لەو (گۆتی)یانەی کە زوو لە باکوری عیلام دەژیان لەو (گوتی)یانە بوونە کە سەردەمانێك لە عیلامەوە تا کێوی (ئامانوس)یان –دەکەوێتە ناوچەی ئاتنەی کەناری

دەریای مدیترانەوە- داگیر کردووەو لەو ناوچە بەرینەدا حکومەتیان هەبووە. ئەوانەی کە لە کۆسارەکانی باکوری عیلامدا نیشتەجێ بوون، پاشان دەوڵەتێکی سەربەخۆیان دامەزراند بوو بە نێوی ئەنزان یا ئەنشان.

لە قەڵەمڕەوی بەختیاری، لە ناوچەی مالامیر، (مالامیر: وشەیەکی کوردیە یانی ماڵی میر یا موڵکی میر) و کول فرە، (کول فرە: وشەیەکی کوردیە واتە فراوان) و لە شکەفتی سلێمان (شکەفت: وشەیەکی کوردیە، یانی ئەشکەوت و غار) هەندێ بەردەنووس و کەتیبە دۆزراونەتەوە کە دەگەڕێنەوە بۆ سەدەکانی دوانزە و سیانزەی پ.ز، لە پاش (تخی خی کوتوا مارد)ی پاشای (خنی) بە جێماون و خۆی بە پاشای ئەنزان لە قەڵەم داوە.

لەو سەردەمەدا کە کوسیەکان ئەستێرەیان دابوویە کزی، پاشای ئەنزان دیسان ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە شوێنی کوسیەکانی خستوەتە ژێر رکێفی خۆی و گوتی و ئەماردیەکان کە تایفەیەکی کورد بوونە، لە سایەی ئەودا بوونە. ئەمەش بەڵگەیەکی ئاشکرایە کە دانیشتوانی ئەنزان گوتی بوونەو کوسی و گوتی هیچ جیاوازییەکیان نەبووەو یەك میللەت بوونە.

لە سەردەمی ئەکەدو سۆمەرو ئاشوردا، زۆر ناوی تیرەو هۆزی غەیرە سامی لە کۆچارەکانی زاگرۆس و بناری ئەو ناوچەیە و پێکادانی ئەو تیرەو هۆزانە نیشانەی بوونی نەژادی جۆراو جۆرو جیاواز نییە، لە راستیدا نابێت ئەو تیرەو هۆزانە لە گۆتی و کوسیەکان جیابکرێنەوەو بە جیا بزانرێن.

لەو سەرو بەندەدا کە مەیدانی نێوان کێوەکانی زاگرۆس و کێوی ئامانوس لە ژێر دەستی گۆتییەکان بووە، لە هەمان شوێندا (سوباریەکان) هاتوونە مەیدان و سنووریان لە باکووری عیلامەوە تا چیای ئامانۆس دیاریکراوە. نارامسین بە (سوبارتیم)ی ناسیون. ئەم سۆبارییانە تایفەیەك بوونە لە گوتییەکان. تەنانەت هەندێ لێکۆڵەرەوە (سوباری)یان بە پایتەختی گۆتیەکان زانیوەو هەندێکی دی (سوباری)یان بە شوێنی جوگرافیایی گۆتییەکان زانیوە. پاشان هەر لە هەمان ناوچەدا (نایریەکان) رەونەقیان پەیدا کردووەو سەرچاوەی دیجلەو فورات و نێوان چیاکانی نەتلیس- توروس)یان گرتووە. بەپێی نێوەڕۆکی کتێبی (کارنامە ایرانیان در عصر اشکانیان) پاشایانی (ئورارتو)ش بە خۆیان گوتووە پاشای نایری. زۆر لەگینە ئەم پاشایانە لە (نەمر، نەمری)یەکانی کۆن بن کە لە سەرێرا باسمان کردوون. ناوی نەهری (ناوچەی شەمدینان) پاشماوەی ئەم هۆزەیە. ئەم (نایری)انەش لە هۆزی گوتی و سوبارییەکان بوونە. لە کتێبی مێژووی ئەدەبی کوردیدا، لاپەڕە بیست و دوو، نووسراوە: "مێجەر سۆن" دەڵێ: ئەگەر چاوێ بە سەردەمی گۆتیەکانی نێوان سەدەی یازدەو دوازدەی پێش زایندا بگێڕین سەیر دەکەین کە ئەم (نایری)یانە -کە پێش میدیەکان بوونە- لە کوردستاندا ژیانێکی خۆشیان هەبووەو ترسیان خستۆتە دڵی دراوسێکانیانەوە. هەر

ئەم قەومەیە کە پاشان ناوی گۆڕاوەو بووە بە کورد. لە راستیدا چونکە (نایریەکان) لە گۆتیەکان بوونەو گوتیەکانی ئەم ناوچەیەش کە پاشان بوونە بە کورتی، پاش لە ناوچوونی دەسەلاتی نایریەکان ئەم تایفەیە بە ناوی خۆیانەوە (کورتی) ماونەتەوە. بێگومان تا ماوەیەك میناکی کرمانج، کەلهوڕ، لوڕ، ناوی قەبیلەیی خۆی پاراستووە.

لە ساڵی هەزارو سەدو پەنجای پێش زایندا، تایفەی موشکی دەسەڵاتیان پەیدا کردووەو ناوچەی کوردستانی باکووریان خستوەتە ژێر دەسەلات و رکێفی خۆیانەوە و لە ساڵی هەزارو سەدی پێش زایندا، (قوبادو کیە و کلیکیا)شیان داگیر کردووە. (قوباد و کیە) لە کۆنا (کپودو کیەو یاکات پتو) بووە. خەرپوت، ئاتنەی بەشی باکووری حەڵەب، بەشی خواروی سیواس، قۆنیە لە باشوورو کیلکیە لە باکوورو پانت–ی گرتبووەوە. شاری (موش)ی ئەمڕۆکە ناوەکەی لە ناوی تایفەی نێو براوەوە وەرگرتووە. لە سەدەی هەشتەمی پێش ز، میداس ناوێك لە (لدیە) دەسەلاتی گرتووەتە دەست و لە مێژوودا بە (میتای موشکی)ش ناو براوە. ئەمەش بەڵگەی یەکبوونی میتان و موشکیەکانەو بەڵگەی ئەوەیە دەسەلاتیان لە (لدیە) هەبووە. پاش نایری و موشکیەکان، ئاراراتیەکان لە باکووردا ناویان پەیدا کردو لولوبیەکان لە باشووردا لە مێژ بوو دەوڵەتی ناوچەیی و سەربەخۆیان دامەزراندبوو. حوکمڕانانی ئاشوری لە سەدەی نۆزدەو هەژدەی پ.ز، لە تیرەی لولوبیەکان بوونە. لولوبیەکان سەردەمانێ لە سوریا ژیاون. پاشایەکی لولوبی ناوی (ئیماش گوش) بووە کە گوش ناوێکی دیکەی کوسیە. بەم پێیە ئەم تیرەو هۆزانە: ماننائی، میتانی، پارتواو مادەکان کە قەفقازو کەناری دەریای رەش تا شوشی رۆژهەلاتی ئێران و تا ئاتنە دەڤەرێکی شاخاوین گرتبوو، بەگوتەی ئوجین پیتار سولاك و فون لوشان، کە باوەڕی وان لە مێژووی ئەدەبی کوردیەوە وەرگیراوەو لەسەرێڕا نووسراوە، خەڵکانی سەر بە یەك میللەت بوونە، کە باب و باپیرانیان لە سەردەمێکی نەدیاردا ناوچەکانی نێو براویان داگیر کردووە. ئەو بەشەیان کە لە قەفقازو رۆژهەلاتی ئێران و رۆژهەلاتی دەریای رەشدا بوون، خۆیان لەبەر پەلاماری تیرەو هۆزی دی نەگرتووەو روویان کردووەتە نێو هاو نەژادەکانی خۆیان لە کۆجاڕەکانی زاگروس و نیفاتسدا (نیفاتس: ناوچەی دیاربەکر، خویفت و دەرسیم دەگرێتەوە.) هەندێ جار تیرەیەکیان هێزی پەیدا کردووەو لە بەردەم پەلامارو هێرشی دوژمنی بێگانەدا وەستاون و یارمەتی یەکتریان داوە.

کوسیەکان، گاڤێ کە هێرشیان کردە سەر بابل، نموونەی هاوکاری عەشایەری گوتی و لولو بوون. لە سەردەمی ئەکەدییەکاندا، ئەکەدیان خاکی (لولو)یان داگیر کردبوو. لەشکری گۆتیان، ئەکەدیەکانی تەفرو تونا کردو لولوکان جارەکی دی سەربەخۆیی خۆیان بە دەست هێنایەوە. بەپێی نووسراوی ئادادنیراری، پاشای ئاشور لەگەڵ لەشکری کاسی، گوتی، لولوم و سوباریدا جەنگیوەو زاڵ بووە بەسەریاندا و هەر ئەم پاشایەیە کە بە گۆتیەکانی گوتووە کۆتی.

پاشایانی ئاشور، بۆ وەی خۆیان بە تواناتر نیشان بدەن، کە لە شەڕێکدا شکابان، ئیدی ئەو شەڕەیان لە نووسراوەکانیاندا وا تۆمار دەکرد کە گوایە تیایدا سەرکەوتوو بوونە. بۆ ئاگاداری زیاتر بڕوانە گۆڤاری (ایران کوده، شماره ٨) کە روونکردنەوەو نموونەی پتری داوە. ئێمە کارمان بە دروستی یا نادروستی ئەم نووسراوانەی پاشایانی ئاشور نییە. ئەوەی بەلای ئێمەوە مەبەستە، ناوی تیرەو کەس و ناوی شوێن و مێژووی تەقریبی رووداوەکانە.

کە دەوڵەتی بابی بە یەکجارەکی بە دەستی کوروش لە بەین چوو گوتیەکانیش چوونە هیمدادی ئێرانیەکان و لەشکری گوتی، بابلی فەتح کردو (نبوئید)ی پاشای بابل بە دەستی وان دیل بوو.

لە هەموو ئەمانە خۆیاتر ئەوەیە کە بەڵگەیەکی مێژوویی ئەوە دەسەلمێنێ کە ناوی گشتی تیرەی خالدییەکان –ئاراراتیەکان– سوباری، نایری، میتان، موشکی و... هتد. گۆتی بووە. ئەم بەڵگەنامەیەش بەردەنووسێکی (کەتیبە) "سلم نصری یەکەم"ـە کە لەمێژووی (کوردو کوردستان) وەکو خۆی وەرگیراوەو بەم جۆرەی خوارەوە تەرجەمە کراوە. ئەم پاشایە لە ساڵانی ١٢٨٠– ١٢٦١ پ.ز حوکمڕانی کردووە. لە کەتیبەکەدا نووسراوە: "قەومی گۆتی کە لە ئاسمانی ئەم سەردەمەدا وەکو ئەستێرە دەدرەوشایەوە نەك هەر بە زۆری ژمارە، بەڵکو بە عەزم و جەزم و توندو تیژی و وێرانکاریش مەنشور بوو، بەرانبەر بەمن درێژەیان بەیاخی بوون و دژمنایەتی خۆدا!".

پاش جەنگەکە پێیان دەڵێت: "لە سنووری ئاراراتەوە تا کەموخی –تورعابدین– لە نێو ئەم وڵاتە گەورەیەدا خوێنی گوتی وەکو ئاو رژاوە".

نووسەری گرانقدری مێژووی (کوردو کوردستان) ئەمین زەکی بەگی رەحمەتی دەنووسێت: "لەمەوە وا دەردەکەوێ کە دەڤەری یاخیبوونی هۆزی گۆتی لە ئاراراتەوە تا کێوی تورعابدین درێژەی هەبووە. بە پێی ئەم بەڵگەنامەیە و گێڕانەوەی (توکولتی ئینورتا) بە شێوەیەکی گشتی هەرێمی زاگرۆس نیشتمانی هۆزی گۆتی بووە. کەتیبەی مالامیر بەختیاری کە پێشتر ئاماژەی بۆ کراوە دەیسەلمێنێ کە ناوچەی نێوبراو واتە (ئەنزان)ش تیرەی گۆتی تیا نیشتەجێ بووە. ئەو ناوچانەی کە بەپێی بەڵگەنامەو کەتیبە کۆنەکان لە ژێر دەسەڵاتی گۆتیەکاندا بووە، ئەمڕۆکەش هەموو دانیشتوانەکانیان کوردن.

دەربارەی ئەو دەوڵەوتانەی کە گوتی، سوبارو، لولو، کوسی، میتانی، نایری، موشکی، خالدی، ماننائی، ماد، کە باوباپیرانی کورد لە خاکی خۆیاندا دروستیان کردوون، نووسەری رەحمەتی ئەمین زەکی بەگ لە مێژووەکەی خۆیدا بە درێژی باسی کردووە. بۆ زانیاری پتر بڕوانە کتێبی نێوبراو. زۆر جێی داخە کە ئەم کتێبە بە نرخە لە کاتێکدا دەربارەی نەژادی ئێرانیە، تەرجەمەی زمانی عەرەبی کراوە کەچی هێشتا نەکراوە بە فارسی.

میللەتان لە تیرەو هۆزی جیاواز پێکهاتوون کە هەریەکەیان ناوی سەربەخۆی خۆیان هەبووەو بە تێپەڕبوونی ڕۆژگار ژمارەی ئەم تیرەو هۆزانە زیادی کردووە. لە نێو ئەو هۆزو قەومانەی کە هێشتا هەندێکیان بە شێوەیەکی خێڵەکی و کۆچەری دەژین و ئەم دەستوورەیان بە روونی پێوە دیارە.

بۆ نموونە:

زۆربەی کوردستانی باکوور بریتییە لە دوو تیرەی گەورە:

أ/ زیلان– زیل بەکوردی ناوی گیایەکی ناسکە کە لەسەر کێوان دەڕوێ.

ب/ میلان– مل بە کوردی ملەی کێو دەگەیەنێ..

تیرەی زیلان: ناوی سەرۆك تیرەکە "زیل" بووەو بە رەعیەتەکانی گوتراوە (زیلان). زیل، کوڕێکی گەورەی بووەو کە ئەو کوڕەی دەمرێ (جەلال) ناوێکی لە پاش بە جێ دەمێنێ. واتە (جەلال) نەوەی (زیل) بووە، هەروەها زیل دوو کوڕی دی هەبوون بە ناوانی (حەیدەر) و (مەمی). پاش مردنی زیل کوڕەکانی لە یەکدی جودا بوونەتەوەو هەر یەکەیان بە نێوی خۆیەوە تایفەی: (جەلالی)، (حەیدەری)و (مەمان)یان دامەزراندووە. تەنیا بە شێك بە ناوی (زیلان) ماوەتەوە. ئەم چوار تایەفەیەش بە هەمان شێوە تایفەی دیکەیان لێ بووەتەوە. لە کاتێکدا هەر هەموو ئەم تایفانە (زیلان)ن، ئەو بەشەی کە بە نێوی (زیلان) ماوەتەوە لە رووی ژمارەوە لەوانی دی کەمترن. ئەم تایفانە زۆر جار بەگژ یەکدا چوونە. ئێستا بیری یەکێتی نەتەوەیی و کەڵکەڵەی ئازادی، لە تورکیادا تەبای کردوون.

ئایا بەم جیاوازی ناوو پێکادانانەیاندا دەکرێ بوترێ ئەمانە سەر بە نەژادی جیاواز یا میللەتانی جیاوازن؟! تا بۆ کۆنتر بگەڕێینەوە ئەم بنەمایانە روونتر دەبێتەوە...

ناوی یەکێك لە خوداوەندە کۆنەکانی کوسییان (هوذا) بووە، لە سەردەمی ساسانییەکانیشدا (خوذا)و (خوذای) گوتراوە. بۆ نموونە (خوذای نامك) ناوی یەکەمی شانامەیە. پاشان بووە بە (خودا) چونکە خودان بە مانای خاوەندە ئیدی مەعلومە کە (هوذا) بە مانای (ڕەب) بەکار هاتووە.

بە تواناترین پاشای کوسی– کوش– لە بابلدا (ئاگوم کاك ریم) بوو کە لە ساڵی (١٧٠٠ پ.ز) دەسەڵاتی گرتە دەست و هەموو ناوچەکانی سۆمەری خستە سەر ئاکاد و ناوی نا (کاردونیاش)! مێژووی کوردو کوردستان لەمبارەیەوە دەنووسێت: "هەندێك دەڵێن (کاردونیاش) ناوە کاسابیەکەی شاری بابل بووە. (سیرکیغ)ی ڕۆژهەلاتناس دەڵێت: "کاردونیاس، مانای هەرتك وڵاتی یەکگرتووی سۆمەرو ئەکەد بووە. (سیرسیدنی سمیث) دەڵێت: "دونیاش، یەکێك لە پەرستراوەکانی کاسای بووەو (کار)ش مانای خاك و وڵات بووە، کاردونیاش، یانی مەملەکەتی دونیاشی خواوەند، ئایا ناشێت کاراد و کاردو پەیوەندییان بە وشەی (کاردونیاش) یا (کاردونیش) هەبێ. (نیش، نیژ) لە زمانی کۆنی ئێرانیدا بە مانای مەنسوبیەت، ناوەوە، پەیدا بوون هاتووە. هەروەها لە ساڵی

(١٤٥٠ پ.ز) ناوی پاشای کوسی (کارا ینداش) بووه! که دوای (کاردا) گۆڕاوەو بووە بە (کاردوش).

ئەحمەد رەفیق بەگی مێژوونووسی عوسمانی لە مێژووە گشتیەکەی خۆیدا، کوسیەکانی بە باپیرانی کوردانی ئەمڕۆ داناوە. هەروەها کتێبی (ایران نامه، یا کارنامه ایرانیان در عصر اشکانیان) لە بەرگی دوەمیدا دەربارەی کوردستان یا (سویچره)ی ئێران دەنووسێت: "لەوەیە ئەو ئاریاییانەی کە لە ساڵی (١٨٠٠ پ.ز) لە بابل فەرمانڕەواییان کردووەو یاسازانان و زاناو فەیلەسوفانیان تێدا هەڵکەوتووەو لە مێژوودا بە کاسو یان کاسیت ناسراون، باو باپیرانی کوردەکانی ئەمڕۆ بووبن."

(تاج العروس) لە مەڕ کوردەکان دەنووسێت: "کوردی کوڕی کەنعان کوڕی کوش کوڕی حام کوڕی نوح)ـە. (کوش) ناوێکی تری کۆسیە کە ئەمەش ئەوە دەسەلمێنێ کە کۆسیەکان باپیرانی کوردەکان بوونە.

لە سەدەی شازدەی پ.ز، لە دەڤەرێن سەرووی دیجلەو فورات واتە لە نیشتمانی گۆتیەکاندا لە بەشێکی خاکی سوباری دا حکومەتی بەهێزی میتان سەری هەڵدا کە (ئەهوتمسی یەکەم)ی فیرعەونی میسر پەلاماری داو شکاندی. دوایی پاشای میتانی (کوشان ریشی ئاسام) سوریای داگیرکردو هەشت ساڵ حوکمی کرد. لە رۆژهەلاتیشەوە ئاشورستانی داگیر کردو سنووری دەسەلاتداریەتی خۆی گەیاندە کەرکووک. ئەم دەوڵەتە لە ساڵی ١٣٥٠ پ.ز پەیمانێکی لەگەڵ دەوڵەتی هیت دا مۆر کردووە کە بەردەنووسی (کەتیبە)ی ئەم پەیمانە لە (بوغازکوی) پایتەختی کۆنی هیتیەکان دۆزراوەتەوە. گەورە پیاوانی میتانی سوێندیان بە خواوەندی (ئاندرا- وا رونا) خواردووە. چونکە ئاندرا خواوەندی ئارییەکانی هیندش بووە، دەبێ بگوترێ ئەم تیرەیە پێوەندی بەو تیرانەوە هەیە کە روویان کرووەتە هند.

دەوڵەتی میتانی لە رۆژاوا و باشووری رۆژاوادا، هاوسێ و هاوسنووری دەوڵەتی هیت و میسر بووە. لە کاتێدا پێکادای کاسیتەکان یەکەمجار دەگەڵ هیتیەکاندا بووە، لەم حاڵەدا پێویستە چ پەیوەندییەکیان لەگەڵ میسرییەکاندا نەبووبێ. جا چۆن لە نێوان میتانی و میسرییەکاندا شەڕو پێکادان روویداوە.

بەم پێیە دەبێ بگوترێ: یا میتانیەکان بەگژ کۆسیەکاندا چوون و پاشەکشەیان پێکردوون و خۆیان گەیاندووەتە سنووری میسر، یا کۆسیەکان بە رەزامەندی خۆیان ئەو ناوچانەیان بۆ میتانیەکان چۆڵ کردووە. یا لە بنەڕەتدا میتانیەکان لەگەڵ کۆسیەکاندا هاونەژاد بوونەو بۆ خۆیان ماڵبات و ئەنجومەنی سەرکردایەتیان هەبووەو ئازادی کار کردنیان هەبووەو هەر بە ناو سەر بە کۆسیەکان بووە. چونکە چ بەڵگەیەك لە دەستدا نیە ئاماژە بۆ جیاوازی کۆسی و میتان بکات. دیارە پێدەچێت ئەم بۆچوونەی دواییان لە راستیەوە نزیکتر بێ. چونکە (سیرکیغ)ی رۆژهەلاتناس، میتانیەکانی بە تیرەیەکی کۆسیەکان ناسیوە. (جونسن)ش دەڵێت: "میتانی لە ماڵباتی حوکمدار بووەو

لـه ئەسـڵا لـه سـوباریەکانی بـووه. ئـەمین زەکـی بـەگ ئامـاژەی بـۆ ئـەوه کـردووه کـه میتانیەکان له کۆسیەکان بوونەو سەر به تیرەی (سۆباری) بوونه.
نێوی (ئارتاتمه)ش هەم له لیستی پاشایانی کۆسی و هەم له لیستی پاشایانی میتانیدا دەبینرێ. هەر ئەم(ئارتاتمه)یەی پاشای میتانی بوو که کیژەکەی خۆی دایه فیرعەنی میسر. (دلاپورت)ی لێکۆڵەرەوەش میتانیەکانی به تیرەیەکی کۆسی زانیوه. مێژووی کوردو کوردستان لەم بارەیەوه دەنووسێت: "تایفەیەکی سەرەتایی که ناوی (ئوممان-ماندا) بوو له زومرەی ماد، سیت بووه. له کەناری رۆژهەڵاتی دەریای رەشدا ئاکنجی بوونەو له نەژادی هند- ئێرانی بوونەو جەماعەتێکی بچووکیان کۆچیان کردووەو تا رۆژاوای کوردستان هاتوون و یەکێك له بنەماڵەکانیان به ناوی میتانی حکومەتیان دامەزراندووه". کەواته دەبێ بگوترێ: کۆسیەکان به هاوکاری هاونەژادەکانی خۆیان، واته به کۆمەکی سوباریەکان وەختێ که (بابل)یان داگیر کرد، له رۆژهەڵاتەوه لەگەڵ دەوڵەتی هیت و میسردا شەڕیا کردووه. پاشان تایفەیەك له سوباری و له خێڵی نایری که شوێنیان بەشی باکووری کەناری رۆژهەڵاتی دەریای رەش بوو یا له پێناوی سوود وەرگرتن له فەتح و سەرکەوتنی هاونەژادەکانی خۆیان به مەبەستی یارمەتی دانیان یەکراست روویان کردووەته بەرەی شەڕەکه و خۆیان گەیاندووەته دەڤەری سەرووی دیجله و فورات و بنەماڵەی سەرۆکانی ئەو تایفەیه که ناوی خۆیان له ناوی خواوەندی خۆیان (میترا) وەرگرتبوو، دەوڵەتێکیان به ناوی میتانی دامەزراندو دەستیان کرده شەڕ لەگەڵ دژمنانی کۆسیەکان، واته دەگەڵ دەوڵەتانی هیت و میسر، پاشان دەستیان بەسەر (ئاشورستان)شدا گرتووه.
لەو سەردەمەدا که میتانیەکان له باکووری ئاشوردا بوونه، شەڕو پێکدادانیان دەگەڵ ئاشوریەکاندا هەبووه، پاشای ئاشوری دەربارەی میتانیەکان لەو ناوچەیەدا دەڵێت: "خوێنی گۆتیەکان وەکو ئاو دەڕژا". لێرەدا هەموویان به گۆتی نێو براون. له راستیدا له ناوچەی دەرسیم که تورکەکان لەم دواییانەدا ناویان گۆڕیوەو کردوویانەته (تونجەلی)- بەشی باکووری خاکی میتانیەکان بووه- دۆڵێکی مەنشوور هەیه که تا ئەمڕۆش پێی دەڵێن دۆڵی گوتی، به -کۆتی دەرەسی- بەنێو بانگه.
کتێبی موقەدەسی یەهود تایفەی میتانی به (ئارام نهارم) قەید کردووه. ئەو مەملەکەتەی که له باکووری فەلەستیندا بوو، واته له رۆژهەڵاتەوه دیجلەو له باکوورەوه کێوەکانی تۆرۆس دەوریان دابوو، (ئارام)ی ناو بوو. عبریەکان "ئارام نهریم" (کتاب پیدایش، ٢٤: ١٠) یا "پدن ئارام" واته دەشتی ئارام -یان پێدەگوت. بەمەدا وا دەردەکەوێ که میتانیەکان، خاکی ئارامیەکانیان گرتووەو کتێبی پیرۆزی یەهود ئەم هۆزەی به ناوی شوێنه جوگرافیاییەکەوه ناو ناوه (ئارام نهارم). میسریەکان پێیان گوتووه "ناهاری". (نهارم و ناهاری) زۆر له (نایری) دەچن که له زومرەی سوباری بووه. پاشایانی ئاراراتیش خۆیان به نایری دەزانی و ناو و شوێنەواری خالدیەکان که به میللەتی

ئارارات دەگوترا، لە قەوقاز، لە کەناری دەریای رەشدا، و تەنانەت لە پالوو مەلاتیەدا کە مەملەکەتی میتانیان بووە بەرچاو دەکەوێ. دەشێت بگوترێ لە کەنارێن رۆژهەلاتی باشوری دەریای رەشدا عێڵی ناریەکان نیشتەجێ و ئاکنجی بوونە، میتانیان لەوێوە بەرەو باشور هاتوون.. لە سەرێ را ئاماژەم بۆ ئەم باسە لەمەڕ عێڵی نایری کردووە.

زۆر ئەستەمە ناوانی: گۆتی، کورتی و کۆسی لێکدی جودا بکرێنەوە. لەو مەملەکەتانەدا کە بوو بوو بە نیشتمانی گۆتیەکان، لەوێدا کورتی و کۆسیەکان، ئەو شوێنەی کە بوو بووە مەڵبەندو نیشتمانی کۆسیەکان، وەك: ئەنزان، لوڕستان، لەوێش کۆتی و کۆرتی و بلادی کە کاردۆ و کۆرتیەکان ئاکنجی بوون، گوتی و کۆسیان دەبینین. بەم پێیە نابێ گومان لەوەدا هەبێ کە ئەم سیانە ناوی یەك میللەت بووە و کورتی و کۆسی کە گەورەترین تیرەی گۆتی بوون گوتراوە کە تێکەڵی یەکتر بوون و پێکەوە ژیاون لە ئەنجامدا بەگشتی ناوی کوردیان بە بالآدا براوە. نیشتمانیان لە کۆنی کۆنا لە رۆژهەلاتی ئێرانەوە تا ئاتنە و لە قەفقازو کەنارێن دەریاێن خەزەرو رەش-ەوە تا شووش درێژەی هەبووە. ئەم میللەتە بە ناوی گوتی و سۆباریەوە لە باکوری شووشەوە تا ئاتنە حوکمڕانی کردووە، پاشان کۆسیەکانی ئاکنجی زۆزانی رۆژاوا و باشوری دەریای خەزەر بە ناوی تایفەی (کی خودکاسیت) لە دوو هەزاری پێش زایندا، بەرەو باشور کۆچی کردووە و هاتووەتە لوڕستان، لەگەڵ بەشێکی تری عێڵی خود کۆسیانی باکوری ئەنزان و بە کۆمەکی گۆتیان پەلاماری (بابل) یان داوە، هیتەکانیان، کە لە باکورەوە هاتبوون، دەپەڕاندووە و بە خۆیان جێگیر بوون و لە بابلدا دەولەتی (کاردونیاش)یان دامەزراندووە. پاشان ماڵباتی میتانی لە باکوری جەزیرەدا دەوڵەتی میتانی دامەزراندووە کە هەرتکیان یەك میللەت بوونە. کێردێکی برونزی نەخشین، لە کۆڵنیکاریە ئارکۆلوجیەکانی لوڕستاندا دۆزاوەتەوە کە لەسەر دەسکەکەی ناوی (بخت نسر)ی پاشای کاسیت نووسراوە.

کتێبی (دۆزی کورد) لە بلاوکراوەکانی (خۆیبوون)، جفاتی وەلآتی کورد دەنووسێت تیرەی کەلهوڕ بە گوێرەی ئەو شوێنەوارە ئارکۆلوجیەی کە لە ناوچەی ئەواندا دۆزاراوەتەوە، خۆیان بەنەوەو نەتیرەی (جودەرز)ی کوڕی گیو، کە کوڕی رحامی پێ گوتراوە، و لەلایەن (بەهمەن گیانی)یەوە بۆ وێرانکردنی قودس و بەدیل گرتنی جولەکە نێردراوە، رحام بە گوێرەی کتێب و سەرچاوانی عەرەبی (بەخت نەسر)ی بەناوبانگە کە پاشان نەوەکانی ئەو بوون بەپاشایانی جوردان.

(بەخت نەسر) لە سالآنی ٦٠٤-٥٦٢پ.ز پاشای بابل و زاوای (ئیختو ویکو)ی پاشای ماد بوو لە خوزستاندا کۆمەڵێك فتوحاتی کردبوو. ئەم پاشایە بوو کە بۆ ژنەکەی خۆی، کیژی پاشای ماد، باخچە هەڵۆاسراوەکانی دروستکرد، پێناچێت کە جودەرزی کوڕی گیو بێ. کتێبی ئاوێستا ناوی لهراسب بەکیلهراسب تۆمار دەکات و بە (گیانی)یان دەژمێرێ. ئەسپ، هەمان ئەسپە کە لە نێو ئاریاندا خوشەویست بووە، زۆربەی گەورە

پیاوانی قەوم لە دوای ناوی خۆیانەوە بەکاریان دێنا– وەك: لهراسب، کشتاسپ، ئەشپ برە.. ئەسپی نوداتا (ئەسپ نوداتا، ناوی برایەکەی گوماتای موغ بوو کە لە هەمەدان لە غیابی کوڕی کۆروش دا لەسەر تەختی پاشایەتی دانیشتبوو).
ئەگەر وشەی ئەسب لە کیلهراسب هەڵگرین دەمێنێتەوە (کیلهر) کە لەوەیە تیرەی کەلهور ناوی خۆی لە ناوی (کیلهر)ەوە وەرگرتبێ[٢]!..

((٢))

مێژووی کورد

بەو جۆرەی لە سەرێرا ئاماژەی بۆ کرا، لە سەردەمە کۆنەکاندا لە پێشینان و باپیرانی کوردا، تیرەو تایفەی جیاواز و جۆراو جۆر لە مێژووی جیاوازدا لە کوردستاندا دەوڵەتی جیاواز و سەربەخۆیان دامەزراندووە. بۆ تەواو کردنی مێژووی کورد پێویستە مێژووی دەسەڵاتدارێتی کورد هەمووی بنووسرێتەوە، ئەوەی کە هەیە دۆزینەوە ئارکولوجی و بەردەنووس و کەتیبە کۆنەکانە کە زانیاری تەواویان نەخستوەتە بەر دەستمان، تەنیا نووسینە کۆنە ئێرانی و ئاشوریەکانە کە دەمانخاتە سەر راستە رێگاو لەم بارەیەوە رێنوێنیمان دەکات.
بە گوێرەی ئەو رونکردنەوانەی لەبەر دەستدان، دەسەڵاتدارێتی وسەڵتەنەتی نەژادی ئاریان لە ئێران و لە باکوری عێراق و سوریادا، لە گۆتیەکانەوە دەستی پێکردووە. گونجان و تێککردنەوەی ناوەڕۆکی شانامە لەگەڵ وەزع و حاڵ و رووداوەکانی رۆژاوای ئێراندا ئەمە دووپات دەکاتەوە، و دەری دەخات کە جەمشید یەکێك بووە لە پاشایانی (کاسیت) و میللەتەکەشی جگە لە (کۆسیەکان) کەسی دی نەبووە. دەبێ حیسابی تەواو بۆ سەرچاوەکانی شانامە، کە (خوذای نامك)ی پەهلەوی و بەیتە فۆلکلۆریە کوردیەکان

بووه، بکرێ، نابێ چاو پۆشی لێ بکرێ. کۆنترین خوذاینامە هەمان دوانزەمین نەسکی ئاوێستا بووە (نەسك: ناوی هەر یەکێك لە بیست و یەك بەشەکەی کتێبی ئاوێستایە- وەرگێڕ) کە لە سەدەی سێیەمی کۆچی دا، واتە لە زەمانی (ئاذر فرنبغ)ی دانەری (دین کەرد -دینکرت: din kard)دا هەبووە، (بڕوانە: کتاب ادبیات مزد یسنا پشتها). لە سەردەمی ئەسکەندەری مەقدۆنی دا، کتێبانی ئێرانی، لەوانە کتێبی ئاوێستا کە بە گوتەی (پۆلین)ی مێژوونووسی سەدەی یەکەمی زایینی دوو ملیۆن شیعرو لەگەڵ سەرچاوەو دەهمەنە پەهلەوی و عەرەبیەکاندا دوازدە هەزار چەرم بووە، لە کۆشکی شاهنشاهی هەخامەنشیەکاندا سووتێنران. ئەشکانی و ساسانیەکان لە پاشماوەی نووسراوان و لە زاری بەیت بێژو حیکایەتخوانانەوە هەندێ بەرهەمیان بە زمانی پەهلەوی نوسییەوە. عەرەبەکان کە هاتنە ئێرانەوە باوەڕی ئاینی خۆیان بەسەر خەڵکی دا سەپاندو کردیانن بە موسولمان، گوتیان ئەمانە کتێبی کافرانن و خستیاننە ئاگرەوە، واتە نووسراوە پەهلەویەکانیان خستە ئاگرەوەو سوتانیانن. بۆ ماوەیەك زمانی رەسمی مەملەکەت بوو بە عەرەبی، سەردەمی بڵاوبوونەوەی ئیسلامیەت، سەردەمی شیعری رەوان و رەوانبێژی بوو، چونکە زمانی دەری- دەرباری- لە زمانی پەهلەوی ئاسانترو رەوانتر بووەو بۆ زمانی ئەدەبی و دەرباری ئێران دانرا بوو. میرانی سامانیە ئەو زمانەیان بە زمانی رەسمی مەملەکەت قەبوڵ کرد. خۆشبەختانە (خذاي نامك) لە ئاسێوی عەرەبەکان خەلەسی بوو. لە ساڵی ٣٤٦ی کۆچی دا، بە فەرمانی سوپاسالاری خوراسان ئەبو مەنسور محەمەد کوڕی عەبدورەزاق تووسی، وەزیرەکەی ئەبو مەنسور معەمەری زەواتی چەند شاعیرێکی ناسراوو شارەزایی بواری بەیت و داستانی فۆلکلۆری کۆکردەوە، ئەوانە (خوذاي نامە)یان بە فارسی تەرجەمە کردو زانیاریەکانی خۆشیان خستە سەری و بە ناوی شانامەی ئەبو مەنسوری کتێبێکیان نووسی چەند ساڵ دواتر فیردەوسی رەحمەتی سوودی لەم کتێبە وەرگرت بۆ بزواندن و جۆشدانی هەستی نەتەوایەتی ئێرانیەت و گەلێك چیرۆك و ئەفسانانی بە خەیاڵاتی شاعیرانە رازانەوەو ناوی شانامەی لێنا، ئەگەرچی ناوەکانی ناو شانامە لەگەڵ ناوە ئەسڵیەکانی شانامەی ئەبو مەنسوریدا تەواو چوون یەك نین و لە زۆربەی شوێنەکاندا رووداوەکانیش تەواو لێکدی دوورن. ناوی ئەو پاشایانەی کە لە ئاوێستادا هاتووە، لەگەڵ ناوی پاشایانی (خذاي نامك)، شانامەدا یەك نین. لە دەقەکانی ئاوێستاوە ئەوە دەردەکەوێ کە ئەوانە پاشایانی تیرەو تایفەکانی رۆژاواو باکووری رۆژاوای ئێران بوونە. مەیدانی چالاکیەکانیان بە زۆری دەوروبەری دەریاچەی چیچیست -رەزاییە- و دەریاچەی هویسرەوە -وان- واتە لە ناوچەی زێدو زاگەی پێغەمبەری ئاریان حەزرەتی زەردەشت بووە. لە شوێنی خۆیدا ئەمە روون دەکرێتەوە. بە هەر حاڵ کەسێك بیەوێ مێژووی نەژادی ئێرانی بنووسێتەوە نابێ ئەو شتانە بە بێ بناغەو ئەسڵ بزانێ. فەرامۆشکردنی ئەو شتانە لە ئەقڵ و ئینساف و کەشفی حەقیقەت بە دوورە.

هەر چەندە مێژووانی کۆن، ئەمڕۆکە وەکو ئەفسانە و خوارفات دێتە بەرچا و لە راستیا لە ئەفسانە کۆنەکان و لە کتێبانی ڤیداو ئاوێستاوە هەڵقوڵاون. بەڵام قەومی کوردی ئەمڕۆ کە وەچەی دەست لێنەدراوو پاکی ئەو ئەسڵزادە کۆنانەن، چونکە نیشتەجێی چیای سەخت و حاسێ بوون، بە تەواوەتی، زمان و خەسڵەت رسومات و داب و نەریتی کۆنی خۆیان پاراستووە. یەکێك لەو داب و نەریتانە ئەوەیە کە شەڕو شۆڕی باو باپیرانی خۆیان لە شێوەی بەیت و لاوك دا دەگێڕنەوەو لە راستیدا گۆرانی و حەیران و لاوکە کوردیەکان، لە سەدا شەشتیان باسی شەڕو شۆڕی باو باپیرانیان دەکاو دەنگبێژو گۆرانی بێژانی کورد میناکی مێژووییەکی زندوو وانە. لە زەمانی زۆر کۆندا کەخوێنەواری نەبووە، لە رێگەی گۆرانی و بەیت و داستانەوە حونەرو مێراتی پاشایان و دلاوەرانی خۆیان دەماو دەم گەیاندووەتە گوێی مێژوونووسان و نەیان هێشتووە بیر بچنەوە. هەر چەند تێپەڕ بوونی رۆژگار گەلەك گۆڕانی بەسەر ئەم بەیت و چیرۆکانە هێناوەو ناوی قارەمانەکان و شوێنی رووداوەکان، کەم و زۆر گۆڕانیان بەسەر هاتووە، بەڵام بناغەی رووداوەکان بە تەواوی لە بەین نەچوونە، بۆیە قوڵبوونەوە لەم باسە نەك زیانی نییە، بەڵکو بۆ دۆزینەوەی حەقیقەتەکان پێویستیشە.

بەڕای من ناوی کەسایەتیە مێژووییەکان لەگەڵ قارەمانە ئەفسانەییە ئاینییەکاندا تێکەڵ بوون و چوونەتە کتێبی مێژووەوە. واتە مێژوونووسان کەسایەتیە ئەفسانیەکانیان لەگەڵ قارەمانانی گۆرانیەکاندا وێك خستووەو بەمەش خزمەتێکی گەورەی مێژووی کۆنیان کردووە.

بۆ نموونە: کیومرث کە ئاوێستا (گیە مرث)ی ناو ناوەو بەیەکەم پیاوی تیرەی بەشەری دەناسێنێ، بە گوێرەی ئاوێستا (مشیاو مشیانە) واتە ئادەم و حەوا، لە دوای مردنی ئەو لە نوتفەی ئەو کەوتوونەتەوە. مێژوونووسان بۆ ئەوەی بچێتە ئەقڵەوە بەوەچەی نوحیان نیشانداوە، جەمشیدی پاشای ناودارو بەشکۆی ئێران ناوی لە ئەدەبیاتی سانسکریتی دا هەیەو لەگەڵ (یمی) ژنیدا بە یەکەمین جووتی بەشەر هاتۆتە ناسین.

ئەوەی لە شوێنەوارە کۆنەکانەوە مەعلوم بووە، ئەوەیە کە سەڵتەنەت و حوکمڕانی ئێران لە کوردستانەوە لە دایك بووەو گۆڕانی بەسەردا هاتووە. چونکە ئەم کۆچاڕانە شوێنی کۆنی گۆتیەکان، کۆسیەکان، مادو پارسەکان بووە. پێویستە لە نێو سەران و پاشایانی ئەم تیرانەدا بۆ پاشا کۆنەکانی ئێران بگەڕێین.

تا داریوش، کەیخسرو –کورش– ئاشکرایە. تەنانەت بە گوتە زۆربەی زانایانی مێژوو، شای یەکەمی کیان –کەی قوباد– بەناوی دیاکۆ– دیوسیس دامەزرێنەری سەڵتەنەت و دەسەڵاتی مادە، کە سەرۆکی تیرەی مانتایی بووە. فەریدونی کورد کە ئاریاسی ناو بووە، لە دەوروبەری (٨٠٠–٩٠٠ پ.ز) هاتووە. بەم حسێبە سەردەمی زوحاکەکان لە ٩٠٠ساڵی پ.ز سەروتر دەبێ، کە رێکەوتی ساڵەکانی پاش شکانی کوسیەکان لە بابل دەکات. بەر لە زوحاك جەمشید بووە کە رێکەوتی سەردەمی دەسەڵات و سەڵتەنەتی

کۆسیەکان لە بابل دەکات. بەر لە کۆسیەکانیش دەورەی حوکمداری گۆتیەکان بووە، مێژووی (زاگرۆس)ش لەگۆتیەکانەوە روون بووەتەوە، بەم پێیە دەتوانین کیومرت بە شای یەکەمی (جوتی، گوتی– guti، و کوردۆ بزانین. هەر چەندە مێژووەکانی پێش کیو مرت دەسەلات و سەلتەنەتی جیانیەکان نیشاندەدەن و کیومرث بە نەوەی ئەوان لە قەلەم دەدەن. دەلێن بەر لە کیومرث پێغەمبەران هەبوونەو پێیان دەگوتن (مەهاباد) واتە گەورە ئاوایی. دەلێن دەسەلات و پێغەمبەرایەتی ئەوان لە سەردەمی ئازەرئابادا تەواو بووە. ئازەرئاباد وازی هێناوەو خۆی بۆ عیبادەت و خوا پەرستی تەرخان کردووە.. فیتنەو ئاشوب لە نێو خەلکی دا پەیدا بووە... یەکێك لەو خەلوەت نشین و زاهیدانە ناوی (جی ئەفرام) بووە –جی بە زمانی پەهلەوی واتای پاك دەگەیەنێ... ئیدی دەمڕاست و ردێن سپیانی ئەو سەردەم و وەختە داوایان لێکردووە ببێ بە سەرۆکی حکومەت و ئاینی مەهاباد زیندوو بکاتەوە. هەوەلجار قاییل نەبووە، پاشان جبرائیل سلاوی خوای لێ بێ وەحی بۆ هێناوەو ئەویش قاییل بووە. (جی ئەفرام) کوڕی ئازەرئاباد بووە. ئەو زنجیرە پاشایانەی کە لە نەوەی ئەو بوونە (جیان)یان پێگوتراوە. ئەفرام، لە ئیبراهیم دەچێت کە بە راستی کوڕی ئازەر بووە. جا رەنگە (جی) کورتکراوەی (جوتی) بێ کە ناوە سامیەکەی (گوتی)یە.

بە قسەی شانامە، لە (کیومرث)ەوە تا (کیقباد– دیاکو ٢٤٤١ سال تێپەڕیوە. مێژووی هاتنە سەر تەختی (دیاکۆ) بە سالی (٧٠٥ پ.ن) دیاریکراوە. بەم پێیە پاشایەتی (کیو مرث) دەکاتە سالی ٣١٤٦ پ.ن) یەکەم شای گۆتی، کە تا ئێستا کەشف بووە ناوی (ئانناتوم) بووەو لە سەدەی سی و یەکی پێش زاین ژیاوە. بەم پێیە حیکاتخوانانی هەوەل، لە چاو درێژی رۆژگارا بە چاکی دەسەلاتی (گۆتویان) گەیاندووەتە ئێمە.

لەگەل ئەوەشدا سەلتەنەت و دەسەلاتی گوتیەکان لەوە کۆنترە کە مێژووی (جیانیان) و مەهابادیەکان دیاری کردووە. بەلام ئەوەندە هەیە کە هێشتا چ بەلگەنامەیەك لەم بارەیەوە بە دەست نەهاتووە جگە لە دەسەلاتیان لە سۆمەر!...

ئاوێستا (کیو مرث) بە (گیو مرت) ناو دەباو بە یەکەم کەسی تیرەی بەشەری دەزانێ و (کیومرث لە پەهلەویدا دەبێ بە کیومرد) –مێژووی جولەکە بە نەوەو وەچەی نوحی دەزانێ (زینة التواریخ) دەلێت: "کوڕی یەسان ئاجام نەوەی نوحە. لەم بۆچوونە مێژوویانەوە بە دیار دەکەوێ کە (کیومرث) و میللەتەکەی لەدەوروبەری مەملەکەتەکەی نوح بووەو لەگەل ئەو قەومەدا کە لەو ناوچەیە دادەنیشتن هاو نەژادییان هەبووە. کەتیبەیەکی سەردەمی سۆمەریەکان باسی تۆفانەکەی نوح دەکات و حەزرەتی نوحی بە (زیوکیدو) ناو بردووەو شوێنەکەی بە (پاتزی) ناو بردووە. جا چونکە کوسیەکان بە حاکمیان دەگوت (پاتزی) و شوێنی کۆنی گۆتیەکانیش (زێی کویە) بووەو ئەو تیرەیەی کە لە سەردەمی ئاشوریەکاندا لەو ناوچەیە ژیاون پێیان گوتراوە (زیگرتو)، و چونکە تۆفان لە خاکی گۆتیەکان هەستاوەو حەزرەتی نوح کە (زیوکیدو) بووبێ، کەواتە پاشای

گوتیـەکان بـووە. مەسـەلەی تۆفانەکـە زۆربـەی میللـەتانی کـۆن لـە ناوچـەی خۆیانـدا داویانەتە پاڵ کەسێکی ئەفسانەیی کە زۆربەیان لێکدییەوە نزیکن، بەڵام چونکە ئەمە بۆ باسەکەی ئێمە مەبەست نییە، لێرەدا پێویست بە باسکردنی نییە. لە سەرێ ڕا ئاماژە بۆ ئاریایی بوونی سۆمەرییەکان کرابوو. ئاشوریەکان لە نەینەوادا، واتە لە نیشتمانی نوح دا، لەو سەردەمەدا کە گوتیەکان لە بابل سەڵتەنەت و دەسەڵاتیان هەبووە پەیدا بوونە. دەبێ ئەوە بگوترێ وەختێ کە بابل، لەلایەن کۆسیەکانەوە داگیر کراوە، بەشێك لە بابلیە سامی نەژادەکان بەرەو باکوور کۆچیان کردووەو لە ناوچەی نەینەوا گیرساونەتەوە. نووسینەکانی (دکتر، د، بهروز) کە لە گۆڤاری ئێران کودە، ژمارە هەشت بڵاوبووەتەوە، ئەو شوێنەوارە شارستانیە کۆنانەی کە لە دەڤەری نەینەواو دەوروبەری دۆزراوەتەوە، ئەوە دەسەلمێنێ کە خەڵکی کۆنی وێندەر لە نەژادی سۆمەری و خەڵکی دەشتی ئێران بوونە، ئەم سەر زەمینە ماوەیەکی زۆر لە ژێر دەسەڵات و حوکمی (ختی، میتنی، کاشی) بوە، (مەبەست: گوتی، میتانی، کوسیە)، خەڵکەکەشی: (ختی ،میتنی) بوونە.

کتێبە پیرۆزەکانیش، باسی تۆفانەکەی نوح دەکەن، بەگوێرەی فەرمایشتەکانی قورئانی پیرۆز، کەشتیەکەی نوح لە چیای جودی و بە قسەی عیساییەکان لە کێوی ئارارات گیرساوەتەوە. هەندێ کەس جودی و ئارارات، بە بۆنەی گیرسانەوەی کەشتیەکەی نوحەوە، بەیەك کێو دەزانن، تەنانەت قاموسی (کتێبی پیرۆزش) وەرگێڕان و دانانی (مستەر هاکس)ی ئەمریکایی لەمەڕ وشەی ئارارات ئەم هەڵەیەی کردووەو نووسیویەتی: "ئەم کێوە بەرزە کە ئەرمەنیەکان میسیس، تورکەکان ئاگری داغ، ئێرانیەکان کێوی نوح، ئەوروپاییەکان بە زۆری ئارارات و عەرەبەکان جودی پێدەڵێن." لە کاتێکدا ئارارات کەوتووەتە سەر مەرزی ئێران- سۆڤیەت- تورکیا، بەڵام جودی لە باکووری موسڵە، کەوتووەتە ناوچەی سەر سنووری تورکیا- عێراق.

هەردوو کێوەکە کەوتوونەتە خاکی گۆتیانی کۆن. من گەلەك شوێنەارو نیشانانم لەسەر ڕێگە شاخاویەکەی ئەرخ- شەڕناخ، کە نیشتمانی کارداکانەو کەوتووەتە باکووری جودییەوە، بینیوە کە دەشێت بکرێن بە بەڵگەی تۆفانەکە، ئەو دانەوێڵانەی لە کاتی تۆفانەکەدا کەتوونەتە ئاوەکەوە، پاش نیشتنەوەی تۆفانەکە لەسەر گڵەکە ماون و بە تێپەڕبوونی ڕۆژگار بوون بە بەرد، تا ئەمڕۆش لە شێوەی پارچە خشت و کەستەکدا ماون و دەکرێت ڕەگەزی دانەوێڵەکانیان لێوە بناسرێتەوە. یا ڕەنگە ئەم شێوانە ئێسکە پەیکەری گیاندارانی بچووك بن و لە نێو گڵ و قوڕەکەدا مابنەوەو بووبن بە بەردو میناکی دانەوێڵە بێنە بەرچاو و بنوێنن. بەڕاستی دەکرێت بوونی تۆفان لە ناوچەی جودیدا قەبووڵ بکرێت.

کێوی جودی، لە کۆجارەکانی شەڕناخ، ئەرخ، گویان، نزمترەو کەوتۆتە دەشتایی. ڕەنگە لە کۆسارەکانی بۆتان، شەمدینان، ڕەواندوزدا، واتە ئەو کێوە بەرزانەی دەڕواننە دەشتی هەولێر، جزیرە، موسڵ، هەندێ دەریاچە هەبووبن و لەگەڵ بوومەلەرزەیەکی

توندا رووەو دەشت بووبنەوە. ئاوی دەریاچەکان لەگەڵ بارانی توندا بەرەو دەشتەکان چووەو خەڵك و ماڵاتی دەگەڵ خۆدا بردووە. حەزرەتی نوح کە دانیشتووی کۆچاڕ و سەرۆکی ناوچە بووە –ئەگەر دانیشتووی دەشت بوایە ئاو کەشتییەکەی بەرەو دەریا دەبردو بەرەو کێوی جودی، کە لە بەرزایی دەشتەکە دایە، نەدەبرد– دیارە هەستی بە مەترسی کردووە، بە کەشتییەکەی، کە لە دەریاچەکەدا بووە، خۆی و رەعیەتەکەی بردووەو گەییوەتە وشکایی و لە کێوی جودی گیرساوەتەوە.

لە راستیدا چۆمی رەواندوز، پاش تێپەڕ بوون لە شارۆچکەی رەواندوز، بە دۆڵو خەرەندێکی قوڵ رەت دەبێت کە ئەمبەرو ئەوبەری تاوێرەو وادیارە ئەم خەڕەندە لە ئەنجامی بوومەلەرزەوە دروست بووەو رێی بۆ ئاو کردۆتەوە.

ئەمە لەگەڵ گۆشەنیگای ئەو مێژووانەدا کە (کیومرث) بە نەوەی نوح دەژمێرن تێکدەکاتەوە، چونکە تۆفانەکە لە خاکی گۆتیەکان هەستاوەو روویداوە.

(کیومرث) گوایە لە گیان و مردنەوە هاتووەو بە واتای ژیانی فانی لێکدراوەتەوە. لە کاتێکدا بە قەولی ئاوێستا ئەگەر یەکەمین خەلقەندە (گاو بەشەر) لە هەردووك بەری چۆمی (ودائیت) رەچاو بکەین، لەگەڵ ئەفسانەبوونیشیا، دەچێتە ئەقڵەوە (کیومرث) بە مانای (گاو پیاو) قەبوڵ بکرێ.

ئەگەر لە واتای وشەکان ورد ببینەوە وەکو چۆن لە فەسڵی یەکەمی ئەم کتێبەدا روونکراوەتەوە، رەنگە بەوە قاییل بین کە وشەی گوتی لە راستیدا لە (گیوتی)ییەوە هاتبێ، کە برگەی یەکەمی (گیو) مانای (گا) دەدات. ئەم حەیوانە لای دانیشتوانی زاگرۆس لە کۆنەوە تاکو ئەمڕۆ کاری یەکجار گرنگی بۆ رۆڵەکانی ئەم قەومە ئەنجام داوە ئەنجام دەدا، جگە لە جووت و زەوی کێڵان، لە کۆچ و کۆچباردا هۆی گواستنەوەش بووە بۆ شتومەکیان لە گەرمیان کوێستان کردنیاندا.

بایەخی (گا) لای میللەتانی ئاریایی بە رادەیەك بووە کە کتێبە ئاینیەکەیان وای لە قەڵەم داوە کە گاو بەشەر پێکڤە و لە یەك کاتدا خەڵق بوونە.

ئەگەر سەرنجی لێکچوونی دەستووری زمان و هاوبەشیەتی هەندێ وشەی نەوەکانی قەومی گۆتی لەگەڵ زمانی تیرە گۆتیەکانی باکووری ئەوروپا بدەین و لە ئاستی ناوی هاوبەشی خودایانی کۆنی هەردوولایان بوەستین کە یەکێکیان (گوت) و ئەویتریان (گوتیوم) بووە کە ئەمڕۆکەش ئەڵمانەکان هەمان ناوی پێدەڵێن و کوردەکان (خودێ)ی پێدەڵێن و ئەم وشەیەش لە (گوتی) دەچێ ئەوا دەتوانرێ بگوترێ (گوت و گوتیەکان) لە زەمانێکی نەدیاردا لە یەك شوێن و بە ناوی یەکنەژادەوە ژیاون و پاشان لێکدی جودا بوونەتەوە.

هیرودۆت، لە باسی لەشکرکێشی داریوش بۆ سەر خاك و مەفتەنی سکایەکان لە تراکیەدا باسی وڵاتی گۆتەکان دەکات، ئەڵەمانەکانیش پێیان وایە گوتەکان خەڵکی کەنارێن دەریای رەش بوونەو لەوێندەرەوە بۆ باکوور کۆچیان کردووە. کیومرث بە

(گیومەرز)ش هاتووە کە بە مانای پاشای زەمین و سنوور دێت. لێ ئەم ناوە زیاتر لە نازناو دەچێ تا ناو.
شانامە دەڵێت: (سیامەك)ی کوڕی (کیومرث) سەرداری لەشکر بووەو لە جەنگی دێواندا کوژراوە... لە راستیدا گوتیەکان لە ئاخرو ئۆخری سەدەی بیست و حەوتەمی پێش زایندا، لەگەڵ ئەکەدییەکاندا بەشەڕ هاتوون و لەو شەڕەدا سەرۆکەکەی خۆیان لە دەست داوە. لەبەردەنووس و کەتیبەیەکەدا لە شارکالی شاری (٢٧١١: ٢٦٨٨ پ.ن) نەوەی نەرامسین بە جێماوەو بە دەست هاتووە، وا دەگەیەنێ کە (شرلك)ی پاشای گوتیەکان بە دەستی ئەم پاشایە یەخسیر بووە. لەم شەڕەدا گوتیەکان هێرشیان کردووە، هەر چەندە سەرۆکی خۆیان لە دەست داوە، بەڵام هەر دەسبەرداری هێرشەکەی خۆیان نەبوونە و لە ئەنجامدا (بابل)یان خستوەتە ژێر رکێف و دەسەڵاتی خۆیان.
چونکە گوتیەکان دەستیان بە وڵاتگیری کردبوو لەم شەڕەدا (شرلك)ی پاشای خۆیان گوم کردبوو، و میللەت ناوی خستبووە گۆرانی و لاوژانەوە. بە تێپەڕبوونی رۆژگار (شرلك) بووە بە (سیامەك). لە شێوەزارە جۆراو جۆرەکاندا تیپە گۆڕکێ هەبووەو زۆر جار پیتی (س) بووە بە (ش)، (ی) بووە بە (ڕ) و (م) بووە بە (ل).
لە ئاوێستادا (سیامەك)ی کوڕی (مشیا) وەکو نەوەی (کیومرث) ئاماژەی بۆ کراوە..
شانامە دەنووسێت: (پاش کیومرث، هۆشەنگ بووە بە پاشا. ئەمەش لە ناوی (ئیکش هوش)ی پاشای گوتی دەچێت... لە ئاوێستادا ناوی ئەم پاشایە (هوشەنگە) و نازناوی (پرزات)ە. هوشەنگ کوڕی فرداك، کوڕی سیامەك، کوڕی مشیا، کوڕی (کیومرث)ـەو بە یەکەمین پاشای رووی زەمین زانراوە.
(پرزات) لە پەهلەوی دا (پشدات)ـەو لە زمانی دەری دا (پیشداد)ـە. ئەو پاشایانەی کە دوای ئەوان هاتوون (پیشدادیان)یان پێگوتراوە.
بە قەولی شانامە پاش هوشەنگ، (طهمورث کورد) دێت کە دێوانی حەپس و بەند کردووەو لەمەوە لەقەب و نازناوی (طهمورث)ی دێو بەندی وەرگرتووە. وا دیارە ئەمە بە تواناترین پاشای گوی بووە.
گەورەترین پاشای گوتی ناوی (ئانری داپزیر) بووە، ئەم پاشایە قەڵەمڕەوی خۆی لە رادەبەدەر فراوان کردووەو گەییوەتە سنووری نارامسین. هەم کردارەکانی زۆر لە کرداری طهمورث چووەو هەم ناوەکانیانیش لێکدی چووە! وشەی (داپیزیر) لەگەڵ تێپەڕ بوونی رۆژگاردا گۆڕاوەو بووە بە (دیرز"، (دمرز)، (تەهـ مەرز)، طهمورث.. ناوی ئەم پاشایە لە ئاوێستادا (تخم اورپ)ـەو لەقەبەکەی (ئازینەونت)ە کە پاشان بووە بە (زیناوەند)و بە مانای چەکدارو پڕ چەك هاتووە. (تخم) مەعنای بە هێزو بازووە (ئازینە) دەبێ بە مانای ئاسن بێ کە تا ئەمڕۆش کورد (ئاسن)ی پێدەڵێن کە لەگەڵ (ئازن)دا یەکە.

ئەمانــە پاشــایانی پاشــایانی دیــارو نــاوداری گوتیــەکان بوونــە کــە پێشــینەو نــاو و ناوبانگیان بووەتە وێردی سەر زاری وەچەکانی پاش خۆیان..
پاش (طهمورث)، (جەمشید) بووە بە شاو هەندێ سەرچاوانی مێژوویی (جەمشید) بە برای (طهمورث کورد) دەزانن. ئەبو حەنیفەی دیناوەری دەڵێت: (جەمشید) نەوەی (ئەرفحشد) بووەو (ئەرفحشد) برای (کیو مرت) بوو. عەجەم بە ئێرانیان گوتووە (ئەرفحشد).
ناوی جەمشید لە ئاوێستادا بە (یم خشیتە) هاتووە. بناغەی ناوەکە (یم)ـە (خشیتە) دەبێ نازناو بێ یا ناوی هۆزو تیرە بێ. کوڕەکەی ناوی (وی ونگهونت)ـە. لە شوێنەوارە سانسکریتیەکاندا بە (یم وی وسنت) ناوی هاتووەو بە (نەمر) ناسراوە.. بەو قسەیەی ئەبو حەنیفەدا وادیارە ماوەیەك لە نێوان (طهمورث) و (جەمشید) هەبووەو لەو ماوەیەدا دەسەڵات بە دەستی نەوەو نەتیرەی برایەکانی (کیومرث) کەوتووە. چونکە عەجەم (بێگانە) بە ئێرانیان گوتووە (ارفحشد) دەبێ لە سەردەمی بڵاوبوونەوەی وشەی زمانی ئارییان لە زاگرۆسدا بۆ جەمشید بگەڕێین.
لە کۆنەوە تا ئەمڕۆ ناوی جەمشید وێردی سەر زاران بووەو شوێنێکی مێژوییش لە ئێراندا هەیە پێی دەگوترێ تەختی جەمشید.
سەرچاوە مێژووییەکان دەنووسن: جەمشید بە رادەیەك سنووری دەسەڵاتی خۆی فراوان کردووەتەوە، و دووچاری غرورێکی وەها بووە داوای خوایەتی کردووە، خوا زوحاکی بۆ نازڵ کردووە، سەرچاوەکانی مێژوو تەمەنی جەمشید بە (٧٠٠) ساڵ دەقرسێنن.. دیارە حەوت سەد ساڵ بۆ تەمەنی مرۆڤێك نا ئاساییەو ناچێتە ئەقڵەوە، بۆیە دەبێ ئەم حەوت سەد ساڵە ماوەی دەسەڵاتدارێتی زنجیرە پاشایەك بێ نەك تەمەنی تاقە کەسێك!.
لە تیرەکانی ئێرانی رۆژئاوادا، پاش گۆتیەکان، کوسیەکان ناویان دەرکردووەو ماوەیەکی زۆر (بابل)یان خستووەتە ژێر رکێفی خۆیان و بە هاوکاری گۆتیەکان سنووری ئێرانیان گەیاندبووە سوریا... ئەم تیرەیە لە ساڵی (١٨٩٦ پ.ز) دەستیان بە هێرش بۆ سەر (بابل) کردووە. لە ساڵی (١٧٤٩ پ.ز) (گاندیش)ی پاشای کۆسی دەوڵەتی (بابل)ی لە نێو بردو خۆی ناونا پاشای چوارنکالان. ئەم پاشایە لە ساڵی ١١٧١ پ.ز) بە دەستی پاشای عیلام شکستی هێناو بۆ چیاکانی خۆیان پاشەکشەی کردووە.
دەوڵەتەکەیان کە نێوی (کاردونیاش) بووەو لە میزوپۆتامیا بووە، لە بەین چووە. سی و پێنج نەفەری ئەم تیرەیە لە (بابل)دا پاشایەتیان کردووە. گرنگترین پاشایان (اکوم کاك ریم) بووە کە هەموو ئەو شارانەی هیتیەکان پێشتر لە دەوڵەتی (بابل)یان داگیر کرد بوو، لێی سەندنەوە.

بەم حەساوە (١٨٩٦- ١١٧١= ٧٢٥ ساڵ) واتە ئەم تیرەیە (٧٢٥) حەوت سەدو بیست و پێنج ساڵ حوکمڕانیان کردووە، کە ئەمە نزیکە لە حەوت سەد ساڵەکەی تەمەنی جەمشیدو بەم پێیە (٥٧٨) پێنج سەدو حەفتاو هەشت ساڵ لەبابل ماونەتەوە. بە گوێرەی حیکایەتە پەهلەوییەکان، جەمشید سەد دانە ساڵ بە نهێنی ماوەتەوەو شەش سەدو شازدە ساڵ حوکمی کردووە. (بڕوانە: مجمل التواریخ) کە (٣٨) ساڵی فەرقە لەگەڵ ماوەی دەسەڵاتەکەیان لە بابل. خوداینامەی پەهلەوی دەربارەی نەورۆز دەنووسێت: "جەم فەرمانی بە دێوان دا کە تەختێك ئامادە بکەن، تەختەکەیان دروست کرد و خستیانە سەر شانیان و لە دەماوەندەوە بردیان بۆ بابل، خەڵکی کە ئەویان بینی لە ناو کەژاوەکەدا میناکی هەتاو دەدرەوشایەوە، سەرسام بوون، وایان زانی کە هەتاوی ئاسمانەو لە یەك ڕۆژدا دوو هەتاو هەڵهاتووە. ئەم ڕووداوە لە ڕۆژی هورمزدا، کە یەکەم ڕۆژی هەیڤی فەروەردینە، ڕوویداوە. بەم بۆنەیەوە خەڵکی لە دەوری کەژاوەکە خڕبوونەتەوە و هەموو گوتوویانە ئەمە ڕۆژی نوێیە، واتە نەورۆزە!.

بەم ڕوونکردنەوەیەدا ئەوە ساغ دەبێتەوە کە پایتەختی جەمشید (بابل) بوووە کە مەڵبەندی دەسەڵاتی کوسی و کاسیتەکان بووە.

لەسەرێڕا نووسراوە کە کاسیتەکان -بەشێك بوونە لە کوسیەکان- لە ساڵی دوو سەدی پێش زایندا، لە شاخەکانی ڕۆژاوای دەریای خەزەرەوە بەرەو لوڕستان هاتوونەو لەگەڵ کوسیەکانی ئەوێ و بە هاوکاری گوتی و لولوکان پەلاماری (بابل)یان داوە. هەندێ وشەی نوێی ئاریان لەگەڵ خۆدا هێناوەو لە نێو تیرەکانی زاگرۆس دا بڵاوبووەتەوە، یانی ئەوان ناوی ئاریان لە ئێراندا بڵاوکردووەتەوە. ئەمەش دەگەڵ بۆچوونەکەی ئەبو حەنیفەی دیناوریدا کە عەجەم بە (ئەرفحشد)یان گوتووە ئێران تەواو تێك دەکاتەوە.

بە گوێرەی نووسینی (دلاپورت) ئەو کوسییە ئارییانەی کە لە بابل دا حوکمڕانیان کردووە، پەیوەندی و پەیوەستەگیان بە قەومی میتانیەوە هەبووە.

سەبارەت بەجیهانگیریی جەمشیدش:

سنووری ڕۆژاوای کوسیەکان پاش داگیرکردنی بابل و ڕاونان و دانە دواوەی هیت و میسرییەکان لەلایەن میتانیەکانەوە، بەنی ئیسرائیلیشی خستبووە ژێر دەسەڵاتی خۆی. لە ڕۆژهەڵاتیشەوە، کتێبی (ایران و اهمیتش در ترقی و تمدن بشر) کە لە لایەن زانا (پ.پ. بلسارا)وە نووسراوە دەڵێت: "لە شیکردنەوەی داب و نەریت و ڕوسوماتی ئاینی کۆنی (هیند- ئێران)ەوە دەرکەوتووە کە زۆر پێش داگیر کردنی هیند لەلایەن داریوشەوە پەیوەندی کۆنتر لە نێوان هیند- ئێران هەبووە. بەڵگەی پەیوەندی کۆنی نەژادی هەردووك تیرەکە، لێکچوونی زمان، داب و نەریت، باوەڕ و ڕێورەسمی ئاینیانە. لێکۆڵەرانیش هەموو لەمەدا یەك دەگرنەوە کە ئارياییەکانی هیند لە نزیکەی ساڵی (١٥٠٠ پ.ز) لە ئاریانی ئێران جیا بوونەتەوە، تەنیا زانا (سمیت) نەبێت کە ئەم سەردەمە نزیکتر دەخاتەوەو دەڵێت ئەم جیابوونەوەیە لە ناوەڕاستی سەدەی حەوتەمی

پ.زدا روویداوه. کەباسی ئەم ناوەڕاستی سەدەی حەوتەمە کراوەو، رەنگە یەکێك لە تیرەکانی ماد، بودینەکان بووبێ کە هەندێ سەرچاوەی مێژوو ئامازەیان بۆ چوونە هندستانیان کردووە.. ساڵی (١٥٠٠ پ.ن) دەورانی وڵاتگیری کوسیەکان بووە. دیارە لە رۆژهەڵاتیشەوە چوونەتە هندستانەوە، لە راستیدا سوێند خواردنی نەجیب زادانی میتانیەکانیش بەخوای (ایندو– اورون) پشتیوانی ئەم بۆچوون و لێکدانەوەیەیە.

کتێبی نێوبراو لە میانەی ئەو بەڵگانەوە کە هێناویەتیەوە دەڵێت: "جەمشید لە ئەفسانە کۆنەکانی ئێرانیاندا بە (یما) و لە هندیەکاندا بە (یاما) ناوی هاتووەو هەردوولایان بە قارەمانی نەتەوەیی خۆیانی دەژمێرن. ئەمەش بۆ خۆی بەڵگەیەکە کە جەمشید پاشایەتی هەردووك ناوچەکەی کردووەو بەدەستەوە بووە. بۆیە ئەم فراوانیە لەگەڵ باسی فراوانی سنووری دەسەڵاتی جەمشید لەو سەردەمەداو لەگەڵ وڵاتگیریی ئەودا گونجاوە. هەرتك کتێبی ئاینی (ڤیدا، ئاوێستا) بایەخی یەجگار فرەیان بەم پاشایە داوەو گەیاندوویانەتە پلەی جاویدانی و نەمری. لە شوێنەوارەکانی سانسکریت دا بە یەکەمین پاشای ئاریان ناسراوە. لە راستیدا لەو سەردەم و رۆژگارەدا پاشایانی کاسیت ناوی ئاریان لە دنیادا بەرز کردووەتەوەو بەر لە هەموو کەسێك ئاریان بە دنیا ناساندووە.

لە کۆنەوە ئەوەمان بیستووە کە جەمشید، جەژنی نەورۆزی داهێناوە. ئەگەرچی هەوەڵی ساڵی هەتاوی کە هەمیشە رێکەوتی ئەو رۆژەیە کە هەتاو دەچێتە بورجی (حەمل)ەوە، لە ساڵی (٤٧١ کۆچی)دا عومەری خەیام دایناوە. بەڵام هەر لە کۆنەوە هەوەڵی ساڵ کراوە بە جەژن و عومەری خەیامیش دەڵێت جەمشید دانەری ئەم جەژنەیە.

لە سەرێرا باسی پەیدا بوونی نەورۆزم کردبوو، بەر لە ساسانیەکان هەوەڵی ساڵ، لە مانگی میهردا –سەرەتای جەژنی مهرەگانی ئەمڕۆ– دەکرا بە جەژنی نەورۆز، واتە جەژنە سەرەتاوسەری ساڵ. (میهر) لە (میترا)وە هاتووە کە ناوی یەکێك لە خوایەکانی کاسییان بووە.. بەم جەژنەیان دەگوت (میترا) لەگوینە بە تێپەڕبوونی رۆژگار بووبێ بە جەژنی (میت) ئەوجا (جەمشیت) و پاشان (جەمشید)و کرداری پاشایانی کوسییان بە ناوی جەمشیدەوە تۆمار کردووە.

وشەی (میترا) لە دوو بڕگە پێکهاتووە، یەکیان (میت) و ئەویتریان (را)یە، لە سیفەتی (زەرتوش را) کە نازناوی پێغەمبەری ئێرانی بووە، خۆیایە (را) بەمانای هەتاو بوو کە ئەمڕۆش کورد (رو)ی پێدەڵێن.

میترا، لە ئاوێستادا فریشتەی روناکی و جەنگو ئیزەدانی گەورەیە (میث، میت)ش ناوی خوا بووە، کە بەم حەساوە (میترا) دەکاتە خوای هەتاو. قامووسی کتێبی پیرۆزیش وشەی (میترا)ی بە واتای خوای هەتاو لێکداوەتەوە.

١– ئەو روونکردنەوەیەی کە دەربارەی جەژنی نەورۆز لە خوداینامەوە وەرگیراوە، بەڵگەی ئەمەیە کە جەژنی نێوبراو پەیوەندی بە هەتاوەوە هەیە، (جەمشید)یش

نێوی خۆی لەم جەژنەوە وەرگرتووە. خەڵکی کە لە کەژاوەکەدا دیتویانە، بە هەتاویان شوبهاندووەو پێیان گوتووە (میترا) و جەژنەکەشیان ناو ناوە (میترا)، ڕەنگە هەر ئەم وشەی (میت)ـە بووبێتە سەرچاوەی ئەو ئەفسانەیەی کە جەمشید داوای خوایەتی کردووە. ئەمڕۆش لە نێو کوردا (میت) ناو هەیە کە (متۆ)ی پێدەڵێن.

٢- یا وشەی کاسیت کە ناوی ماڵبات و شۆرەتی پاشایەك یا ناوی تیرەیەکی کوسەکان بووە، لە وشەی (خشیتە) چووەو پاشان گۆڕاوەو بووە بە (کاسیت، جاسیت، جەمشید).

٣- ئەوەی لە هەموویان دروست تر دێتە بەرچاو ئەوەیە کە ئەو پاشایەی (کاسیت) کە بابلی گرتووە نێوی (گاندیش) بووە. کورد بە تیشك دەڵێن (تیژ، تیش) و هەندێك (تیرێژ)ی پێ دەڵێن... دەبێ لە کۆنیشا (دیش، تیش) بووبێ و لە ناوی (کاندیش، فروریتش)ەوە هاتووە. چونکە لە فارسیدا (دیش) بووە بە (شید) و (کاندیش) بووە بە (کان شید) و پاشان بووە بە (جان شید) و بەتێپەڕبوونی ڕۆژگار (یم خشیتە) لە ڕووی لیکچوونەوە بە (جەم شید) تەلەفوز کراوە. لەوەیە (گان دیش)، (گیان دیش) بوو بێ کە مانای (ڕوحی تیشك) بووەو هەر بەم بۆنەیەوە جەمشید بە بووەنەوەرێکی نەمر ناسراوە.

ڕاستە کە (یما) چ لێکچوونێکی لەگەڵ (کاندیش) نیە، بەڵام دەبێ ئەوە ڕەچاو بکرێ کە ئەوەی لە کتێبە پیرۆزەکانی ئارییاندا (ئاوێستا و ڤیدا) لەمەڕ (یما) نووسراوە، زۆر جیاوازە لە (جەمشید)ی خوداینامە و شانامە و سەرچاوە مێژووییەکانی دی. زۆربەی ئەفسانە ئێرانیەکانی وەك: جەمشید، زوحاك، فەرەیدون، گرشاسپ.. و، لە ئەفسانانی هندو ڕوم و یەهود و تەنانەت (چین)شدا بەناوی دیکە و ناوانی نزیك لە یەکترەوە هەن. بۆیە ناکرێ ئەمانە بە شێوەیەکی ڕەها بدرێتە پاڵ پاشاکانی ئێران. بۆ نموونە ئەفسانەی (یم و یما)ی هندو ئێرانی، لە یونان پێی دەگوترێ (پلوتو). هەروەها ئەفسانانی هاوشێوەی ئەفسانەی زوحاك لە نووسراوانی یەهودی و مەسیحی دا بەشێوەیەکی دی هەیە.

دەربارەی گرشاسب، زاڵ و ڕۆڵەکانی، جەنابی (سیرکویەجی) لە ساڵی ١٩٢٨دا، وتارێکی لە گۆڤاری (اشیاتیك سوسایتی بنگال)دا نووسیوە و پێی وایە ئەم پاڵەوانانە لە بنەڕەتدا چینی بوونە. نووسەری نێوبراو پاڵەوانە ئەفسانەییەکانی ئێران و چینی بەراورد کردووە و لەم بارەیەوە نووسیویەتی کە ئەفسانەی (گرشاسب)ی ئێران و (yi) کە پاڵەوانێکی چینییە لێکدی دەچن، هەروەها چینیەکان (لی چنگ) و (نوچە)یان هەیە کە لە ڕۆستەم و زۆرابی ئێران دەچن. جەنابی عەباس خان محەمەد عەلی شوشتەری لە بەرگی دووەمی (ایران نامە یا کارنامە ایرانیان در عصر اشکانیان)دا پاش ئەو ڕوونکردنەوەیەی سەرەوە

دەنووسێت: ((ئەم جۆرە بەراوردە دەشێت لە نێوان پاڵەوانانی هیند و ئێران، و بگرە (یۆنان و ئێران)شدا بێتە کرن. لێ ناتوانرێ ئەوە دیاری بکرێ کە کامیان پێشتر بووە.))
بەم پێیە وەکو نووسیومە، مێژوونووسان کەسایەتیە مێژووییەکانیان بە پاشا ئەفسانەییەکان شوبهاندووە و مێژوویان ڕێك خستووە.
چونکە پاشایانی (کاسیت و میتان) واتە کوسیەکان لە هەموو قۆلێکەوە سنووری دەسەلاتی خۆیان فراوان کردووە، چونکە کارەکانی ئەوان لە کاری (یم خشیتە) چووە پێیان گوتوون جەمشید و ماوەی ولاتگیری ئەم تیرەیەیان کە بە راستی نزیکەی حەوت سەد ساڵی خایاندووە، بە تەمەنی جەمشید تۆمار کردووە.
هوم پشت ئاوێستا، دەربارەی ژیانی سەردەمی جەمشید دەنووسێت: (لە سەردەمی پاشایەتی (یما) دا گێتی نە زۆر سارد بووە نە گەرم، لە نێو خەڵکی دا نەپیری هەبووە نە مردن، نە بەغیلی و حەسودیی دەستکردی شەیتان هەبووە. باب و کوڕ کە پێکەوە ڕێیان کردووە بە ڕواڵەت هەردووکیان وەکو دوو گەنجی پانزە ساڵان دیار بوونە. ئاسایش و بەختەوەری لە سەردەمی پاشایەتی (یما)دا بەو جۆرە بووە. (بڕوانە: کتێبی مزدیسنا پشتها، پورداود) کتێبی (ئاوێستا زمبادپشت)ش دەنووسێت: ((جەمشید زەمانێکی زۆر بە بەختەوەری و شادی ژیا، دەسەلاتی بەسەر حەوت قارەی زەوی و هەموو بەشەران و دێواندا گرت تا لە راستی دوور کەوتەوە و درۆی کرد بە پیشە، ئەو جا فەڕی ئیزەدی لێ دوورکەوتەوەو لە شێوەی باڵندەیەکدا فڕی و ئاوێتەی خۆر بوو. جەمشید پەریشان و ئاوارە بوو. لە ئەنجامدا گیرۆدەی ئەژدەهاك بوو. سپیت یورە (spityura)ی برای- برای جەمشید- بەهەرە جەمشیدی لەتکرد. (بڕوانە: کتێبی: مزدیسنا پشتها، پورداود). لەوەیە ڕووداوەکانیش تاڕادەیەك ئەمەیان سەلماندبێ. واتە پاش تێشکانی کوسییەکان لە بابل، بەشێوەی پاشاگەردانی کەوتبێتە نێو ئەم میللەتەو براکوژی بەرپابووبێ و دژمن سوودی لەو بارودۆخە وەرگرتووە و بە تەواوەتی سەڵتەنەت و دەسەلاتداریێتی کوسییەکانی لەبەین بردووە.
هەموو سەرچاوە مێژووییە کۆنەکان لەو باوەڕەدان کە زوهاك ئێرانی نەبووە، بەسەر جەمشید سەرکەتووە و ئێرانی خستووەتە ژێر رکێفی خۆی. هەروەها ئەوە نیشان دەدەن کە تەمەنی زوهاك هەزار ساڵ بووە. ئەمەش وەکو تەمەنەکەی جەمشید، دەبێ ماوەی دەسەلاتی بێگانان بەسەر کوسییەکانەوە بێ، کە لە راستیدا ماوەیەکی دیاریکراوی نەبووە و لە حاڵی هەڵکشان و داکشاندا بووە. هەرچەند ئەو پاشایەی کە لە ساڵی (١١٧١پ.ز) پەمالاری بابلی داو بابلی داگیرکرد (کوتیر ناحونتە) کوڕی (شوتروك ناحونتە) بوو، بەڵام ئەو کەسەی پاش هاتنە سەر تەخت، عیلامی خاکی کوسیەکانی بە تەواوی داگیر کردو بە یەکجارەکی حکومەتی کوسی لە نێو بردو لە

ساڵی (١١٥٤ پ.ز)دا سەڵتەنەت و دەسەڵاتی ئاشورەکانیشی لە نێو برد (شیلهاك ئەینشوشناك)ی برای (کوتیرناحونتە) بوو، کە بوو بوو بە پاشای شوش، کوسی و ئاشور. پاش عیلامیەکان، ئاشوریەکان هێزو توانایەکیان پەیدا کردو کەوتنە پەلاماردانی ئێران. بەم پێیە دەبێ پاشایانی عیلام و ئاشور بە زوحاك بزانین. (شیلهاك ئەینشوشیناك) کە پاشایەتی کوسیەکانی گرتبووە دەستی خۆی بەرەبەرە و بە تێپەڕ بوونی رۆژگار لە بەیت و لاوژاندا کورت بووەتەوە و بووە بە (شهاك، شیناك) و لەبەر زوڵم و زۆرداری و چونکە (شهاك) لە (زهاك، زیاك) چووە، گۆڕاوە بۆ (زهاك- شیناك) و پاشان بووە بە (زهاك شونەك) کە لە کوردیدا بە واتای (ئەژدیهای سەر شان دێت).

کورد تا ئەمڕۆش بە ئەژدیها دەڵێن: (زها، زیا) و (زهاك) واتا یەك ئەژدیها و (شونەك)ش لە کوردیدا بە یەك شان دەگوترێ. ئیدی بەمجۆرە ئەفسانەی مارەکانی سەر شانی زوحاك دروستبووە. تا ئەمڕۆش ئەگەر کورد بیانەوێ وەسفی کەسێکی موزیڕ بکەن دەڵێن: مرۆڤ نییە، زوهاکە، یانی بەشەر نییە، ئەژدیهایە، ماری گەورەیە. جا چونکە ئەو سوڵتانە بێگانانە لە زوڵم و زۆرداری دا پێشبرکێی یەکتریان دەکرد، میللەت بە هەر هەموویانی گوتووە (زهاك) واتە ئەژدیها. لە راستیدا زوڵم و زۆری پاشایانی ئاشورش لە مێژوودا خویایە. گاڤێ بەسەر دژمندا سەرکەوتبان، لە کەللە سەری بڕاوی دیلان، ئەگەر ژن و منداڵیش بوایەن چەندین قەڵایان دروستکردووەو تەڕیان بڕیوەتەوەو وشکیان سووتاندووە، هەر کەسێکیش لە قەتڵ و عام دەرباز بوایە لەگەڵ پەزوماڵاتدا بەدیلی دەیانبرد.

بۆ نموونە ئاشور پانیپاڵ پاش داگیر کردنی ئیلام نووسیویەتی: "خاکی شاری شوشان، شاری ماداکو" و شارانی دیکەم بە تەواوی هێنایە ژێر رکێفی ئاشوریان و لە ماوەی یەك مانگ و یەك رۆژدا هەموو وڵاتی ئیلامم داگیر کردو گسکم لێدا. من ئەم وڵاتەم لە تێپەڕینی پەزو ماڵات و تەنانەت ئاوازی مۆسیقاش مەحروم کردو رێگەم بە دڕندەو مارو جانەوەران و ئاسکی دەشت دا کە بۆ خۆ ئاوەدانی بکەنەوە...".

پاشایانی ئاشور لە کەتیبەو بەردەنووسەکانی خۆیاندا شانازی بەوەوە دەکەن کە زمانی هەزاران دیلیان دەرهێناوە و چەندین تەپەو گردیان لە کەللەسەری بڕدراو دروستکردووە. ئەم پاشایانە منداڵی دیلەکانیان لە ئاوردا دەسوتاند.

دیارە هەر بە هۆی ئەم دڵڕەقی و رەفتارە زبرو تواندنەوە بووە کە بە ژمارەیەکی کەمەوە هاتوونەتە وڵاتی گوتیەکان، و خەڵکی ناوچە داگیرکراوەکەیان کردووە بە پاشکۆی خۆیان و ملیان پێ کەچکردوون. سەرچاوانی مێژوو، مەڵبەندی زوحاك بە (بابل) دەزانن و لە راستیا پاشای ئیلام لە بابل، دەوڵەتی (کاردونیاش)ی لە نێو بردووەو ئەم مەڵبەندە مێژووییە گرنگەی داگیرکردووە.

بەمەدا بە دیار دەکەوێ کە میللەتی ئێران لە سەردەمی زوحاکدا کوسییەکان بوونە. جا چونکە شانامەش، کوردەکان بە میللەتی جەمشید دەزانێ و ئەم بۆچوونەش لەگەڵ بۆچوونی ئەو توێژەرانەدا کە کوسییەکان بە باپیرانی کورد دەزانن، تێك دەکاتەوە، شانامە دەربارەی کوردەکان دەڵێت:

(ڕەوا بوو هەر شەوێ دوو پیاوی گەنج —چ گەداو چ پاڵەوان، ئاشپەز دەیبردە دەرباری شا— دەیکردن بە دەرمانی چارەی شا، دەیکوشتن و مێشکی دەردەهێنان دەیکردنە خۆراکی ئەژدیها...).

ئەرمایل و کەرمایل، دوو وەزیری زوحاك بوون، ئەمانە چارەیەکیان دۆزییەوە، هەموو جارێ یەك لەو دوو لاوەیان ئازاد دەکردو ڕەوانەی کێویان دەکرد و لە جیاتی مێشکی ئەو، مێشکی مەڕێکیان دادەناو بەو لاوەیان دەگوت: (وریابن لە ئاوەدانیان نەبن —هەر کێوو دەشتە بەشتان، بەمجۆرە هەر مانگێ سی لاو— لەو لاوانە دەبوو ڕزگاریان، کە بوون بە دووسەد —ئیدی کەس نەی دەناسین، ئاشپەز بڕێ مەڕو بزنی دانێ— و ڕێی دەشتیان گرتە بەر، کوردی ئێستا نەوەی ئەوانەن —و بیری ئاوەدانی ناکەن، ماڵ و سامانیان پەلاسە— چاو قایمن لە خواش ناترسن.)

شانامە دەڵێت کاوەی ئاسنگەر ڕاپەڕی، زوحاکی کوشت و فەریدەوونی کرد بە پاشا.

عومەری کوڕی خەیام، لە نەورۆزنامەکەی خۆیدا دەڵێ فەرەیدونی کورد، ئەو ڕۆژەی کە زوحاکی بەدیل گرت، ئێرانی لە شەڕی ئەو خەلەساندو ئەو ڕۆژەیان کرد بە جەژن.

(موریەر) نزیکەی سەدو پەنجا ساڵێك لەوە پێشتر نووسیویەتی: "لە ڕۆژی ٨/٣١دا خەڵکی دەماوەند بە یادی ڕزگار بوونی ئێرانیان لە زوڵم و زۆری زوحاك، جەژنیان گرتووەو بەم جەژنەیان گوتووە (جەژنی کوردی) ئەم ناوە بەڵگەیە کە میللەتی ئێرانی سەردەمی جەمشید و زوحاك باپیرانی کوردەکان بوونەو (دەماوەندییەکانیش کە باوباپیرانی خۆیان بە کورد زانیوە. ناوی ئەم جەژنەیان لە باوانەوە بۆ ماوەتەوە و پێیان گوتووە جەژنی کورد.

(عەلی ئەسغەری شەمیم هەمەدانی)ی نووسەری کتێبی کوردستان، لە کتێبەکەی خۆیدا دەڵێت: "لە نێو کوردانی باکووریی ئێراندا جەژنێك هەیە بە ناوی (جەژنی کوردی) کە بە ڕێوڕەسمی تایبەتی و بە یادی نەمانی زوڵمی زوحاك و گیرۆدە بوونی بە دەستی فەرەیدوون، بەرپا دەکرێت. ڕەنگە ئەمە بەڵگەیەك بێ بۆ دروستی نووسینەکانی ناو شانامە".

لە کوردستانی تورکیاشدا ئەم جەژنە دەگێڕدرێت و جەژنی (تول دان)ی پێدەڵێن. (تول دان) سووك کراوەی (تول هەڵدان)ـە کە لە زمانی کوردیدا بە مانای تۆڵە ئەستاندنە. واتە ئەو ڕۆژەی کە تۆڵەی خۆیان لە داگیرکەرانی تەخت و تاجی

میللەتی خۆی وەرگرتووە. یانی حاکمی بێگانە بە دەستی سەرۆکەکەیان –ئێمە پێی دەڵێین فەرەیدوون– گرفتار بووە جەژن دەگێڕن و ناوی جەژنەکەشیان بە زمانی خۆیان ناوناوە (تول هەڵدان).

پاش ئیسلام بۆ وەی لەگەڵ ئاینە تازەکەیان بگونجێ پێیان گوتووە (خدر پێغەمبەر) چونکە حەزرەتی خدر لە کاتی سەختی و دژواریدا بە فریارەس ناسراوەو وایان تەسەور کردووە لەو شەڕی تۆڵە سەندنەدا فریایان کەوتووەو یارمەتی داون.

لەو شەوەدا، لە هەموو ماڵێکا بۆ رێزگرتنی فریارەس دوو چرا هەڵدەکرێ و تا بەیانی ناکوژێنرێتەوە تا فریاڕەسەکە سەریان بداو فەڕو بەرەکەت بە ماڵەکە ببەخشێت. ئەرمەنیش کە هاوخاکی کوردستان بوونە لەگەڵ کوردەکانداو لە هەمان رۆژدا ئەم جەژنە دەگێڕن. تەقویمەکانی ئەرمەنی بەوە دەڵێن (دیانت ئاراج) و عەوام پێی دەڵێن (طرانداز) و بە جەژنی ئێزیدیانی کوردی دەزانن. (ئێزیدی) تیرەیەکی کوردە کە پتر لە تیرەکانی دی پابەندی بیروباوەڕی ئاینی کۆنی خۆیانن. کوردەکان بە خۆشیان بەم تیرەیە دەڵێن (ئێزیدی) و میللەتانی دی وشەکەیان شێواندووەو (یەزیدی)یان پێ دەڵێن. مەڵبەندی ئەم تیرەیە سنجارە، کە کەوتووەتە باکووری رۆژاوای شاری موسڵ و یەکێکە لە قەزاکانی ئەم شارە. کوردەکان پێی دەڵێن (شنگار). قاموسی کتێبی پیرۆز ئەوە نیشان دەدا کە بابل ناوی شنغار بووەو شوێنی نەمرود بووە.

ئینگلیزەکان لە ساڵانی ١٩٢٤– ١٩٢٥دا لەسەر مەسەلەی موسڵ لەگەڵ دەوڵەتی تورکیادا کێشەیان هەبوو. چارەسەری مەسەلەکەیان بە کۆمەڵەی نەتەوەکان سپاردو شاندێك لە نوێنەرانی دەوڵەتانی بێلایەن کرا بە سەرپەرشتیاری چارەسەری مەسەلەکە. قەرار بوو کە مەسەلەکە بە گوێرەی حەزو ویستی دانیشتوانی دەڤەرەکە چارەسەر بکرێ. وەفدەکە پاش گەڕان بە نێو خەڵکەکەدا و وەرگرتنی راوبۆچوونی دانیشتوانی ناوچەکە لە ١٩٢٥/٧/١٦دا راپۆری خۆی دایە لایەنانی پەیوەندیدار. لەو راپۆرەدا دەربارەی ئێزیدیەکانی ئاکنجی شاری شەنگار نووسی بوویان: "ئێزیدیەکان باوەڕیان وایە لە بەهەشتدا بە کوردی قسە دەکرێت، خوا قورئانی پیرۆزی بە کوردی ناردووەتە خوارەوەو محەمەد درووودی خوای لێ بێ بە عارەبی بڵاوی کردووەتەوە. ئەم تیرەیە بە زمانی کوردی عیبادەتی خۆ دەکەن...".

شاپووری یەکەم لە بەردەنووسێکدا کە لە حاجی ئاوا دۆزراوەتەوە بەمجۆرە باسی خۆی دەکات: "من هرمز شاپووری خوا پەرستی رۆڵەی خوام و شاهنشای ئێران و (واتیران) کە ئەم جەژنی (تول دان)ـە لە عێڵی کرمانج (چارکها) باشتر دەگێڕین.."

لە کوردستانی باکووردا، لەو شەوەدا، هەر کەسەو لەسەر بانی ماڵی خۆی، یا لە شوێنێکی بەرزدا ئاگر دەکەنەوە. ئەو دارە درێژو وشکانەی کە بۆ ئەم بۆنەیە ئامادەی دەکەن، سەرێکی لە نەت یا رۆنگەرچەك هەڵدەکێشن و ئاگری پێوە دەنەن،

و سـەرەکەی تـری بـە دەسـتەوە دەگـرن و بـە چـوار دەوری خۆیانـا بـای دەدەن و دەیسـوڕێنن. بـەم ڕەفتارانـە دەردەخرێـت کـە کودەتایـەك دژی زوحـاك کـراوە. ئـاگر کردنەوە لەسەر بان و سوڕاندن و بادانی ئاگرەکەش نیشانەی ڕاگەیاندنی ڕاپەڕین بووە.. چونکە لـە کۆنـدا دەزگـای پەیوەنـدی خێـرای مینـاکی تەلـەفۆن و تەلـەگراف نـەبووە، بۆیـە لـە جیـاتی ئـەو دەزگایانـە لـە شـوێنی بـەرزدا ئاگریـان دەکـردەوە. کـە گـەرەکیان بوایـە لـە یـەك کاتـدا کارێـك لـە هـەموو وڵاتـدا ئـەنجام بـدەن، دیـدەوانی مەرکـەزی شـار ئـاگری هەڵـدەکردو دیـدەوانی شارۆچـکەو دێهاتـەکان هـەمان کاریـان دەکردو بەمە یەکتریان ئاگادار دەکردەوە.

لـە سـەردەمی حکومـەتی مەروانیەکانـدا عێڵـی زیـلان کـە زوڵـم و زۆری حاکمـانی مەروانی پەرێشانی کردبوون، بۆ لـە نێو بردنی ئـەوان –واتـە مەروانیـەکان– هـەمان کاریـان لەگـەڵ کـردن کـە (هوخشـترە) دەرهـەق بـە سـەرانی سـکاکانی کردبـوو. یـانی ئـەوانیان، کـە هەشـتا سـوارە بـوون و هـاتبوون سـەردانی عێڵـی زیـلان بکـەن، لـە ماڵەکاندا دایان مەزراندن و بە گوێرەی قەرارێکی بەینی خۆیان، شەوێ لە سەر بانی ماڵی سەرۆك عێڵ، لێفەیەکیان لە ڕۆنگەرچەك هەڵکێشا بوو و ئاگریان تێ بەردا بوو. هەر کە ئاگرەکە بینـرا، هـەر کەسـەو لـە مـاڵی خۆیـدا میوانەکـەی خـۆی کوشـت و لـە ئاگری سێیەمدا هەموو باریان کردو بەرەو باکوور کۆچیان کرد. خودی حاکمیش کە لـە مـاڵی سـەرۆك عێـڵ دەبێـت، وەخـتێ دەیانـەوێ بیکـوژن، خـۆی دە عـەماری ئازوقـە دەهاوێ و لەوێندەر دەیگرن و دەیکوژن. هەر لەبەر ئەمەیە ماڵباتی سەرانی زیلان تا ئەمڕۆش هەر (کولین بە خوێن)یان پێدەڵێن.

بـەر لـە یەکـەم جـەنگی جیهـانی، لـە ڕۆژی ٢/١٤دا کـە ڕێکـەوتی ١٢/١٨ی هەتاویـە، جـەژنی (تـول دان)یـان دەگێـڕا، ئێسـتا لـە ١١/٢٥ی هەتاویـدا ئـەو جەژنـە دەگێـڕن. هۆیەکەشـی ئەمەیـە کـە دەوڵـەتی عوسمـانی تـاریخی ڕومـی بـەکار دەهێنـا کـە دوانـزە ڕۆژ لە دوای تاریخی فەڕەنگی بوو. لە سەردەمی یەکەم جەنگی جیهاندا، بۆ ئەوەی لەگەڵ دۆستەکانی خۆیدا: ئەڵمان و نەمسا، لە مێژووەکاندا بە هەڵە نەچن، مێـژووی فەڕەنگی ئـەوروپایی قـەبوڵ کردو سیازدە ڕۆژی هێنایـە پێشـەوەو ڕێکـەوتی ٢/١٤ و ١٥ی بەهمەن بووەوە.

سەبارەت بە جیاوازی زۆری ڕۆژی (جەژنی کورد)ی دەماوەند و جـەژنی (تـوڵ دان)ی کرمانج، دەبێ بگوترێ کە دەماوەندیەکان کە لـە ڕۆژی ٨/٣١ جـەژنیان دەگێـڕا، ئـەم ڕۆژە ڕێکـەوتی ٦/٩ ی هەتاوییـەو لـە جـەژنی نـەرووزی کـۆن کـە لـە ٧/١ی هـەتاوی بووە، بیسـت و دوو ڕۆژ پێشـتر بووە، واتـە ڕێکـەوتی سـەرەتاکانی دوا مـانگی سـاڵ بووە.جەژنی (تـول دان)ی کرمـانج کـە لـە ١٢/٨ی هـەتاوی بـووە، بـە حەسـاوی ئـەمڕۆ دیسـان بیسـت و یـەك، بیسـت و دوو ڕۆژ بـەر لـە جـەژنی نـەورۆزە. واتـە ئـەمیش ڕێکەوتی سەرەتاکانی دوا مانگی ساڵ دەکات.

لـه سـەردەمی کۆنـدا حیسـابێکی وردو ڕێکـوپێکی لـه کایـەدا نـەبووه. جـەژنی سـەرکەوتنی (فەرەیـدوون)یـان بـه بیسـت و یـەك ڕۆژ بـەر لـه سـەری سـاڵ دەزانـی. بەرانبەر بە گواستنەوەی جەژنی سەری ساڵ بۆ مانگی یەکی ساڵی هەتاوی، جەژنی (تول دان)یش گوازراوەتەوە بۆ مـانگی دوانـزەی هـەتاوی، دیسـان بیسـت و یـەك ڕۆژ کەوتووەتە پێش جەژنی نەورۆزەوە. چونکە بەڵگە و ئاسەوارەکانی پەهلەوی ئەوە نیشـاندەدەن جـەژنی گـەورەی میهرەگـان بـە یـادی سـەرکەوتنی فەرەیـدوون بەسـەر زوحاك دا بووە، بۆیە دەشێت بگوترێ کە لە سایەی تێپەڕ بوونی ڕۆژگارو گۆڕانی مێـژووی سـەری سـاڵ، ئەم جەژنە میللییـەی کوردیش گۆڕانی بەسـەر هـاتووەو ئـەو سەرکەتنە گەورەیەی ئاریـانی (ئێرانـی) ڕەنگـه لـه هـەیڤی شـەش و حـەوتی هەتاویـدا بووبێ.

جـەژنی (دەرا مـەزنان)یـش کـه لـه شـەوی ١٦/١٠ی هەتاویـدا بـەرپایان دەکـرد، بـۆ سەردەمی فەرەیدوون گەڕاندووتەوە. (دەرا مـەزنان) زاراوەیـەکی کوردیـه و بـه مانـای (دەرگـای گـەورەکان) دێـت. زەردەشـتیەکان لـه ڕۆژی ١٠/١١ی هەتاویـدا، وەخـتی زەردەپـەڕی خـۆراوا ئـاگرێکی گـەورە دەکەنـەوەو جـەژن دەگـرن. ئـەم جەژنـه نـاوی (سـدە)یـه. بـه بـاوەڕی پارسـیانی کـۆن لـەم ڕۆژەدا هوشـەنگ ئـاگری دۆزیوەتـەوە، هـەروەها لـەو ڕۆژەدا بـووە کـه فەرەیـدوونی کـورد بەسـەر زوحاکـدا سـەرکەوتووە. نزیکـەی یـەك مـانگ فـەرق هەیـه لـه نێـوان تـاریخی زەردەشتیەکان و جـەژنی (تـول دان)دا. جگــه لــەوەی کوردەکــان تــەنیا (جــەژنی تــول دان)ی پێــدەڵێن، بــەڵام زەردەشتیەکان ئەم ڕۆژە هەم بە ڕۆژی دۆزینەوەی ئاگر لەلایەن هوشەنگەوەو هـەم بـه ڕۆژی سەرکەوتنی فەرەیدوونیشی دەزانن.

لـه ڕۆژی جـەژنی (تـول دان)دا کوردەکـان دەچـنه مـاڵی یەکـدی و پیرۆزبـایی لێکـدی دەکەن. لەوەیە ئەم جەژنی (تول دان)و (جەژنی کورد)ی دەماوەندەکان بـەو بۆنەیـەوە بێ کە (هوخشتر)ی پاشای ماد لـه یـەك شـەودا هـەموو سـەرانی سکایەکانی لـه نێـو بردو وڵات و دەسەڵاتی خۆی لە دەستی وان ڕزگار کرد.

مەسەلەی کاوەی ئاسنگەریش هەم لەم جەژنەوەو هەم لە درەفشی کاویانیەوە، کە لـه جەنگی قادسیەدا فەرماندەی عارەب، سەعدی کوڕی وەقاس لە دەستی ئێرانیـەکانی دەرهێناوەو داویەتیەوە بە خەلیفە، دەردەکەوێ کە بنەمایەکی هەیە. ئارامیـەکان لـەو سـاڵانەدا هاتبوونــه ئاشورســتان و ئێرانیــەکانیش ســوودیان لەمــه بینیــوەو بــه کودەتایەك ئاشورییەکانیان لە نێو خۆیاندا دەرپەڕاندووە. بە هـەر حـاڵ تۆڵەیـەکی چاکیان سەندووەتەوە کە نەوەکانیان، واتـه میللـەتی کورد ئـەو جەژنـه تـا ئـەمڕۆش دەگێڕن و ناویشیان ناوە جەژنی (تۆڵە سەندن).

فیردەوسـی دەربـارەی ڕەگوڕەچـەڵەکی (فەرەیـدوون) لـه زمـانی داکـی فەرەیدوونـەوە دەڵێت: "تۆ بزانە لەسەر زەمینی ئێران –پیاوێك هـەبوو بـه نـاوی ئابتین، و ریـاو لـه

ڕەچەڵەکی پاشایانی کیان بوو- پاڵەوانێکی زرینگ و بێ ئازار بوو، لە ڕەچەڵەکی تهمورثی کوردی بوو- باب و باپیرانی خۆی دەناسین".
لێرەدا ئاماژە بۆ ئەوە دەکا کە نەوەی داپیزیری پاشای گوتی بووە، بەم حیسابە فەرەیدوون کوڕ یا نەوەی جەمشید نەبووە. واتە لە بنەماڵەی پاشایانی کاسیت نیە.

*　　*　　*

ناوی فەرەیدوون لە ئاوێستادا (ترایتیون) لە (ڤیدا)دا (ترایی تنە)یە. لە نووسراوانی پەهلەوی دا بە (فریتون) تۆمار کراوە. ئاوێستا نیشتمانی (ترایتیون) بە (ڤرن) دەزانێ و مێژوونووسان (ڤرن) بە دیلمان، گەیلان زانیوە.
کتێبە کۆنەکان، مازندەران بەجێی دێوانی یاخی دەزانن و تەنانەت لە (مینورک خرت)دا ڕاگەیەنراوە کە "فەرەیدون" پاش گرتنی زوحاك، لە دێوەکانی مازندەرانی داوەو لە ولاتی (خنیرس) وەدەری ناون.
لە کوردستانی تورکیادا، قەلایەکی کۆن هەیە تا ئەمڕۆش هەر ناوی (خنس)ـە، کەوتووەتە نزیکی موش- مەڵبەندی موشکییەکان- کە کەوتووەتە بەشی ڕۆژئاوای دەریاچەی هیوسرەوە، واتە دەریاچەی -وان- تۆ بڵێی ئەم ناوە (خنیس) لە (خنیرس)ەوە هاتبێ و (خنس)ش لە دەوروبەری دەریای خەزەر نەبووبێ و لە دەوروبەری دەریاچەی وان بووبێ؟!.
لە ئاوێستادا درۆ پەرستانی ڤرن (ورن) کە لە ولاتی دیلم، گەیلان بوونە لەگەڵ دێوانی مازندەران دا واتە موشرکینی مازندەراندا لە یەك شوێندا ناوبراوە. بە گوێرەی ئاوێستا وا دەردەکەوێ کە لەم دوو ولاتەدا دەستەیەك لەسەر ئاینی کۆنی خۆیان ماونەتەوەوپەیڕەوی ئاینی زەردەشتی نەبوونە. (بڕوانە: ادبیات مزدیسنا پشتها). زۆر زەحمەتە ئەوە قبوڵ بکرێ کە زەردەشت، فەرەیدوونی بە درۆ پەرستانی (ڤرن) و هاوتای موشرکینی مازندەران زانی بێ.
لە کۆنا، شوێنی کۆشکی زستانەی پاشایانی ئازربایجان پێی گوتراوە ڤرا (ورا) کە لە (ڤرن= ورن) دەچێت. ئەمەش نزیکە لە قەڵەمڕەوی دەسەلاتی (ئیرەج)ی کوڕی کە دواتر باسی لێوە دەکەین. دارمیس تیتر باوەڕی وایە کە (پێشینانی بنەماڵەی ئەتویە خەڵکێکی جووتیار بوونە، چونکە ناوی زۆربەیان بە پاشگری گا تەواو دەبێ (لە ئاوێستادا گیو) وە.
(کتزیاس)ی مێژوونووس کە لە ساڵی (٤١٠ پ.ز) هاتووەتە دەرباری ئێران و دکتۆری ئەردەشیری دووەم بووە، ئەوە نیشاندەدا کە فەرەیدوون ناوی (ئاریاکیس) بووەو یەکەم پاشای ماد بووە. مێژوونووسانی ڕۆژئاوا دەڵێن: (فەرەیدوون) ناوی (ئاریاس) بووەو لە تیرەی (ماد)ـە.

بەپێی نووسراوەکانی ئاشور، یەکەم پاشای ماد (فرورتیش)ـە هەردووك وشەی (فرورتیش) و (فریتون) لێکتر دەچن. مێژوونووسانی ڕۆژاوا پێیان وایە کە (ئاریاس- فەرەیدوون) نەینەوای گرتووە، حاڵبوکی ئەم فەتحە مێژووییە گرینگە بە دەستی (هوخشترەی) کوڕی (فرورتیش) ئەنجام دراوە. هەر چەند بە گوتەی هیرودت (فرایورتیس) یەکەم هێرشی کردووەتە سەر ئاشور و لە کاتی پەلاماردانی شارێکی سنووریی ئاشوردا مردووە (٦٥٣ پ.ز) و ئیدی رەعیەتەکەی لە ئەشکەوتێکی ناو کۆجاڕەکانی کوردستاندا، لە گۆڕیان ناوە.

رەشید یاسمی رەحمەتی دەنووسێت: بەپێی لێکۆڵینەوەی زانایان دەبێ گۆڕەکەی لە یەکێك لەم شوێنانە بێ:

١- زەهاوی کرماشان، نزیکی بەردەنووسەکەی ئانوبانی نی پاشای لولوبیوم.

٢- نزیکی بێستون.

٣- باکووری شارەزوور

٤- باشووری دەریاچەی ورمێ.

هەڵبەتە ناکرێت بە دڵنیاییەوە یەکێك لەو شوێنانە هەڵبژێردرێت. ئەوەی بەڵگەنەویستە هەر هەموو ئەوانە هی سەردەمی پێش دەوڵەتی هەخامەنشییە. (بڕوانە کتێبی: کرد، پیوستگی نژادی و تاریخی او).

نازناوی (فرورتیش- فرایورتیس)، (هوخشتریتە) بووە. ئاشوریەکان (گشتاریتی)یان پێدەگوت. هەر لەبەر ئەمەیە ئەم مێژوونووسانەی ڕۆژاوا (هوخشترە)یان لەگەل (هوخشتریتە)دا تێکەڵ کردووە. هەروەها مێژوونووسان (فرائورتیس)یان لێ بووە بە (ترایتنە) و بە (فەرەیدوون)یان زانیوە. لە راستیدا پاش دەسەڵاتی گوتی و کوسیەکان (فرورتیس)، یەکەم کەسە کە بە گرتنی پارس، ئێرانیەکانی یەك خستووەو لە ئێراندا دەوڵەتێکی بە دەسەڵاتی دامەزراندووەو ئاشورییەکانی لە ناوچەی زاگرۆس جێ لەق کردووە. کردارەکانی (فرورتیش) هاو شێوەی کردارەکانی فەرەیدوونە.

ناوی زۆربەی بنەماڵەی (فرورتیس) بە پاشگری (گیو، گاو) دروستبووە، وەك: ئەختوریگیو، دیاکو... کە دارمیس تیتر لە بارەی بنەماڵەی (ئەتویە)وە تۆماری دەکات. وەك پێشتریش روونم کردبووەوە، گا تەنیا لە کشتوکاڵ بەکار نەدەهێنرا، چونکە تیرەکانی ماد گاگەلی زۆریان هەبووە. تەنانەت ئاوێستاش بە جۆرێ باسی (یم و ترایتیون- جەمشید و فەرەیدوون- دەکات کە خاوەنی گاگەلی زۆر بوونەو بە ناچاری گەرمیان و کوێستانیان دەکردو هەندێ جار لەم کۆچ و کۆچبەریەدا زۆریان پێدەچوو لە کۆجاڕانی سەخت و تووش و دەشتەکاندا. بەهێزترین هۆی گواستنەوەیان وەك ئەمڕۆی کوردەکان، بە زۆری گا بووە!.

لەم حاڵەتەدا، ئەوە دروست دێتە بەرچاو کە جەژنی (تول دان یان جەژنی کوردی) بە بۆنەی سەرکەوتنی (هوخشترە) بەسەر سکایەکاندا بووبێ:

لە سەردەمی دیاکۆی پاشای مادا، واتە لە سەرەتاکانی سەدەی حەوتەمی پ.ز، کیممرییەکان کەتیرەیەکی شەڕڤان، ئازاو چالاك بوون، لە قەوقازەوە نشێوبوونەتەوە و لە خاکی ماننائیدا جێگۆڕکێیان کردووەو دوای ئەوان جەماعەتێك لە سیتەکان (ئیشکوزائی)یەکان هاتوون. ئەمانیش چەکداری نەترس بوون و لە تالان و بڕۆو شەڕو شۆڕدا بەسەرامەدی رۆژگاری خۆیان حەساو دەکران. بەردەنووسێك لە پاش پاشایانی ئاشور: ئاسەرهادون و کوڕەکەی بەجێماوە، بەدیاری دەخات کە ئەوانە چ جەزرەبەیەکیان لەماننایيەکان نەداوە، بەڵکو لەگەڵ ئەواندا یەکیان گرتووەو دژی ئاشوریەکان وەستاون. یانی لەو سەردەمەدا کە (ئەهشری) میری ماننایيەکان بەرانبەر بە ئاشورییەکان ئالای یاخی بوونی هەڵکردبوو، لەشکری ئاشوری کە هاتبوو بۆ سەرکوتکردنی (ئەهشری) لەلایەن تیرەی کیممرییەوە پەلامار دراوە. هەر چەند ئەم پاشایە –ئاسەرهادون– دەڵێت ماننایيەکانی تەفرو تونا کردووەو هاوکارەکانیانی (واتە ئەشپاکایاسکایەکان)ی بنبڕ کردووە. بەڵام بەپێی بەردەنووسێك کە لە پاش کوڕەکەی ئاسەرهادون بەجێماوە دەردەکەوێ (ئەهشری) چەندین ساڵ پاش ئەم رووداوەش هێشتا هەر یاخی بووەوتەنانەت ماننایيەکان لەسەردەمی ئاسەرهادون شاری (شروایکبی)یان گرتووە. پاشانیش (فرایورتیس)ی پاشای ماد بە هاوکاری ئەو هۆزانە دەستی بە دەرکردنی ئاشوریەکان لە زاگرۆس کردووە. چونکە سکایەکان پاش (فرائورتیس) کنەیان لە دەوڵەتی ماد کردو لاوازیان کرد. (هوخشترە)ی کوڕی فرایورتیس کە هاتە سەر تەخت و لە جێی بابی دانیشت، شەوێك هەموو سەرانی سکایەکانی کوشت و وڵاتی لە شەڕی وان رزگار کرد، (بڕوانە کتێبی: کرد، پیوستگی نژدای و تاریخی او). چونکە (فرائورت) یان بە فەرەیدوون زانیوەو شۆرەت و لەقەبی (فرائورت)ش (خشتریت) بووە. زۆر نزیکە ئەم رووداوەیان لەگەڵ رووداوی کوشتنی زوحاك بە دەستی فەرەیدوون، تێکەڵ کردبێ و جەژنی (تول دان) و (جەژنی کوردی) دەماوەندییەکانیش–یان بە جەژنی گیرۆدە بوونی زوحاك بە دەستی فەرەیدوون زانیوە.

پاشماوەی سکایەکان لە نێو مادەکان دا بڵاوبوونەتەوەو پاشان بوون بە کورد. لە هەموو حاڵێکا (فرایورتیس)ی (ماد) نە (ترایتیون)ی ئاوێستایەو نە (ترایی تنە)ی ڤیدایە. بەڵام ئەو کردارو وەسفانەی مێژوو لەمەر فەرەیدوونی تۆمار کردوون، لەویشدا هەن و ناوەکەشی لە (فریتون) دەچێت، بە هەر حاڵ نووسەرانێ لەزاری ئەو دەنگبێژو حیکایەتخوانانەوە کە بە (فرایورتیس)یاندا هەلگوتووە، بە (ترایتیون)یان گوتووە (فەریتون). ئەگەر بەمجۆرە بێ ئەوا پاش و پێشێك لە مێژووی دەسەڵاتی پاشاکاندا روویداوە. شانامە دەڵێت: فەرەیدوون قەڵەمڕەوەکەی خۆی بەسەر هەر

سیٚ کوڕەکەیدا دابەش کرد. ڕۆژهەڵاتی دا بە (تور) و ڕۆژاوای دا بە (سلم)و ئێرانی-کە لە ناوەڕاستا بوو-دا بە (ئیرەج). (تور وسلم) حەسوودیان بە ئیرەج برد، چوونە سەری و کوشتیان.

لە کتێبی (دین کرد) ناوی ئەم پاشایە بە (ئیرەج) هاتووە. ناوی (سلم)ش لە ئاوێستادا (سئیریم)ـە. (مارکوارت)ی ڕۆژهەڵاتناس ئەم ناوە بە تیرەی (سرمت) دەزانیٚ کە ئارییایی نەژاد بوونەو لە نێوان ڕوباری ڤۆلکا- دەریاچەی ئوراڵدا دەژیان، ئەم تیرەیە چادرنشین بوونەو گوێیان بە فەلاحەتی نەداوەو ژیارو شارستانیەتیان نەبووە. هەندیٚ لە مێژوونووسانی ئێران و ڕۆم دەڵێن: مادەکان خۆیان بە خزمی (سەرمت) دەزانن.

لێکۆڵەران، (تور)ش بە ساکاییەکان دەزانن، کە سنووریان لە ڕۆژهەڵاتەوە تورکستانی چین، مەغولستان بووە، لە ڕۆژاواوە دەریای مازندەران بووە، لە باشووریشەوە ئەفغانستان و ئێرانی ئێستا بووە.

مامۆستای بەڕێز، جەنابی پورداود لە کتێبی: (ادبیات مزدیسنا پشتها)دا لەم بارەیەوە هەندیٚ ڕوونکردنەوەی خستۆتە بەردەست و دەڵێت: تۆرانیەکان ئێرانی نەژاد بوونەو بە هەڵە بە تورکەکان کە مەغۆلی ڕەگەزن، دەگوتریٚ تۆرانی.

بەڵام سەبارەت بە (سلم و تور)ی (خودای نامک) ی پەهلەوی و شانامە، دەبیٚ بگوتریٚ ئەمانە کەسایەتی مێژوویین و چ پەیوەندییەکیان بە (سئیرم وتور)ی ئاوێستاوە نیە.

لە نووسراوەکانی ئاشورەوە ئەوە بە دیار دەکەویٚ کە دەوڵەتی ئاشور چەند ساڵ پێشتر وڵاتەکەیان لەلایەن ئارامیەکان داگیر کرابوو، خۆیان لە ژێر ڕکێفی ئەوان خەلەساندو پاشای نێوداریان (ئاتونازیرپال) لە ساڵی ٨٨٤ پ.ز) پەلاماری ئێرانی داو سنووری (تیکلات پلیسر)ی داگیر کرد. پاشان (سلم نصر) لەشکری کردە سەر ئێران. دوور نییە ئەم دوو پاشایەی ئاشور (ئاتورنازیر پال و سلم نصر)، (تور و سلم) نەبووبن کە پاشان مێژوونووسان بە کۆڕانی (ترایتیون)ی ئاوێستایان شوبهاندوون و پێیان گوتراوە (تورو سلم) و ئەفسانەیان بۆ هەڵبەستوون.

لە بەندی (١٤٣-١٤٤)ی (فروردین پشت)دا ناوی وڵاتی، توران، سلم و سایین و داهی هێنراوە کە بەپێی کتێبی (مزدیسنا پشتها) شوێنی وڵاتی سایین و داهی تا ئەمڕۆ بەشێوەیەکی بنجڕ دیاری نەکراوە.

(بروس)ی مێژوونووسی کلدانی دەڵێت: کوروش لەگەڵ تیرەی داهیدا شەڕی کردووەو کوژراوە (دها، داهی) تیرەی سکایی بووەو دراوسیٚ (گرگان) بووە. (بڕوانە: تاریخ مشیر الدوله).

دوو شاری کۆن لە کوردستاندا هەن کە یەکێکیان (سایین قەڵا) و ئەویتریان (دهۆک)ـە، ئەمانە یادگارو پاشماوەی (سایین و داهی)ن.

(ئارمن)ی مێژوونووسی یونانی سەدەی یەکەمی زاینی باسی ئەوە دەکات کە لە شەڕی داریوشی سێیەم و ئەسکەندەردا، سوارانی تیرەندازی (داهە) لە نێو لەشکرەکەی داریوشدا هەبوونەو بەشێك لە لەشکری ئەشکانیەکانیش لەم (داهانە) بوونە. بە گوتەی هیرودۆت ناوی یەکێك لە تیرەکانی پارس (داین) بووە. هەندێ لێکۆڵەر، ئەمانەیان بە سکایی زانیوە کە هۆزێکیان لە کەنارەکانی باشووری رۆژهەڵاتی دەریای خەزەر بوونەو (داهە)یان پێگوتراوە، هەندێ لە لێکۆڵەرەکان (سایین)یان بە مەملەکەتی چین و هەندێکی دی بە مەملەکەتی سەمەرقەند یان هەرێمی (بەڵخ) یان گوتووە. لێکۆڵەرەوەکان سەبارەت بە ئێرانیەکان، بایەخیان بە رۆژهەڵاتی ئێران داوەو ئەو شوێنانەی کە مەیدانی شەڕ بووە ئاوڕیان لێنەداوەتەوە!.

بۆ نموونە ئەفراسیاب کە بە پاشای تور ناسراوە، بە گوێرەی روونکردنەوەی ئاوێستا، مەیدانی چالاکیەکانی لە دەوروبەری دەریاچەی (چیچیست) –رەزاییە– بووە: لە کتێبی حەوتەمی (دینکرد) –زەردەشتنامە– بەندی ٣٩ دەڵێت: کەیخوسرەوی کوڕی سیاوەش دەسەڵاتو شکۆی کەوتە دەست. لە سایەی ئەو دەسەڵاتەوە ئەفراسیابی جادوی تورانی و یاوەرە بەد فەڕەکانی ئەفراسیابی شکاندو بتخانەکەی کەناری دەریاچەی چیچیست –رەزاییەی– وێران کرد کە بنکەیەکی ترسناکی درۆو دەلەسە بوو.

لە فەسڵی (٢٧)ی مینوخرد، بەندی (٥٩– ٦٣) دەڵێت: خێری کەیخوسرەو ئەمە بوو کە ئەفراسیابی کوشت و لە رەخی دەریاچەی چیچیستدا بتخانەکەی وێران کرد. لە (ادبیات مزدیسنا پشتها)دا نووسراوە: "کەیخوسرەو ماوەیەك پاش گەڕانەوەی لە ئازەرکشیسب" لەشکرێکی ئامادەکردو بە سەرکردایەتی (توس) ناردی بۆ توران تا تۆڵەی خوێنی (سیاوەش)ی بابی وەربگرێ، لە ئەنجامی کەڵەوەکێشی (توس)دا (فرود)ی برای کەیخوسرەو و (کوڕی سیاوەش و جریرە) هاتە کوشتن. ئێرانیەکان بە نائومێدی گەڕانەوە.

کەیخوسرەو جارێکی دی (توسی) ناردەوە شەڕی ئەفراسیاب و پاش چەند پێکادانێك، ئەنجام ئەفراسیاب هەڵدێ و هەوەڵجار لە ئەشکەوتێکی نزیکی (بردعە) خۆی دەشێرێتەوەو پاشان لەلایەن (هیومی زاهیدەوە) کە لە هەمان کێودا کونجی خەڵوەتی گرتبوو، ناسراو گیرا، لە رێگەدا لە دەستی دەرباز دەبێت و هەڵدێ. خۆی بە دەریای چیچیست –رەزاییە–دا دەکات کە پاشان دەری دەهێنن و دەیکوژن.

بەم پێیە ناوچەی سەڵتەنەت و دەسەڵاتداریەتی ئەفراسیابی ئاوێستا لە دەوروبەری نزیکی دەریاچەی چیچیست –رەزاییە– بووە نەك توران و رۆژهەڵاتی دەریای خەزەر... لە سەردەمی (سلم نصر)دا، ئوڤالکی ی سەرداری ئاشور، لە ساڵی (٨٢٩ پ.ز) لە نێوان خاکی ماننائی و پارشوادا لەگەڵ میرێکدا شەڕی کردووە کە ناوی

(ئارتساری، ئارچاری) بووه.لەوەیە (ئیرەج)ی شانامە ئەم (ئارتساری، ئارچاری)یە بووبێ. (ئارتساری و ئارچاری) بە درێژایی رۆژگارو لە ئەنجامی دەماو دەم کرنا گۆڕاوەو بووە بە (ئیرەج). لە (فروردین پشت ئاوێستا)شدا ناوی ئەم پاشایە بە (ئاییری) تۆمار کراوە.

کتێبی ئاوێستا، لە فەسڵی بیست و سێدا، بوندەهشین دەڵێت: (سرم، تورەج و ئیرەج-یان کوشت و رۆڵەکانی (هوبختگان)یان تەرتە و وەرتە کرد..هەرێمێکی گەورە لە باکووری جودی هەیە پێی دەڵێن: "بوختان- بوهتان" دوور نییە ئەم ناوە لە بناخەدا (هوبختگان) بووبێ و بە درێژایی زەمان گۆڕا بێ، بووبێ بە (بوختان، بوهتان)ی ئەمڕۆ. ئەم هەرێمە هەر درێژەی ناوچەی (ئارتساری)یە، ئەمەش ئەو بۆچوون و گۆشەنیگاو لێکۆڵینەوانەی سەرێڕا بتەوتر دەکات.

بە هەرحاڵ (سرم و تورەج)ی ئاوێستا هەرچییەك و هەر کێیەك بن، ئەوا (تور و سلم)ی ناو (خداینامك)ی پەهلەوی و شانامە بەپێی رووداوە مێژووییەکان و لێکچوونی ناوەکان دەبێ (ئاشورنازیربال و سلم نصر)ی پاشایانی ئاشور بن.

شانامە دەڵێت: "مەنوچەهر" هاتە دنیا، گەورە بوو، تۆڵەی بابی خۆی سەند. لە راستیدا گۆڕانکاری و کودەتا ناوخۆییەکانی ئاشور، کۆتایی بە سەڵتەنەتی (سلم نصر) هێناو دەوڵەتی ئارارات کە لە دەوروبەری واندا سەری هەڵدا بوو و گەشەی کرد بوو، (مینواش)ی پاشای ئارارات پەلاماری ئاشوریەکانی داو ناوچەی (بارشوا)ی لە چنگ ئاشورییەکان دەرهێناو لە ملەی کێلەشین بەردێکی تاشی و داچەقاند، هەر بەمەشەوە نەوەستاو خاکی ماننائی لە باشووری دەریاچەی رەزاییە داگیر کردو لەوێندەریش کەتیبەیەکی (بەردەنووس) لە پاش خۆی بەجێ هێشت. لە (فروردین پشت)دا نێوی ئەم پاشایە بە (منوش چِثر) هاتووەو وەك کوڕ یا نەوەیەکی ئاییری (ئیرەج) تۆمار کراوە. ناوی ماڵباتەکەشی لە ئاوێستادا بە (ئاییریاوە) هاتووە کە بە مانای یاریدەدەری ئێرانیانە. (چِث، چت، شت) بە مانای شا بووە کە: (چِث، چە، شە) لەوەوە هاتووە. دەمێنێتەوە (منوش) کە لەگەڵ نێوی راستەقینەی ئەودا، واتە (منواس) یەکێکە. لەقەبی پاشایانی ماد (خشتریتە) بووە کە ئەمیش دەکاتە (چترا)ی ئاوێستا.

ئەو تیرەیەی لەو دەڤەرەدا حوکمڕانی کردووە (ناییری) ناو بووە. تەنانەت پاشایانی (ئارارات)یش بە خۆیان گوتووە: (ناییری). رەنگە (ئاییری) نێوی ماڵباتی (ئارتساری) بووبێ کە لە بناخەدا (نایری) بووە. رەنگە (ئاییریاوە)ش هەر لەوەوە هاتبێ.

هەر چەندە (ساردوریس) بەر لە (مینواش) پاشای ئارارات بووەو (سلمان نصری سێیەم) پاشای ئاشوری شکاندووە (٨٨٣- ٧٧٣ پ.ز) لێ چونکە ناوی (مینواش)

لەگـەڵ (منـوش)ی ئاوێسـتادا تـەواو وەكـو یەكـە، ئیـدی (سـاردوریس)ی كردووەتـە ژێرەوەو داپۆشیوە.
شانامە دەڵێت پاش (مەنەچەهر)، (نوزەر)ی كوڕی بوو بە پاشا. ئەفراسـیابی پاشـای توران هـات و تـەخت و تاجەكـەی لـێ سـتاند. (نـوزەر) و سـەرانی فارسـی دیـل كـردو حەپسی كردن. بە گوێرەی ناوچەی دەسـەڵاتی حوكمڕانی ئەفراسیاب كە لـە باسـی (نور سلم)دا ئاماژەم بۆ كـردووە، بـۆی هەیـە ئـەم (ئەفراسـیاب)ش (تیگلات پلیسـری سـێیەم) بـێ، كـە لـە دەوروبـەری (٧٤٨– ٧٢٨ پ. ز)دا دەوڵـەتی تـازەی ئاشـوری دامەزراندو سنووری حوكمڕانی خۆی لە دەشتەكانی ئێرانەوە گەیانـدە مدیترانـە. لـە ساڵی (٧٤٢ پ.ز)دا پـەلاماری (مـاد)ی دا شەسـت هـەزارو پێـنج سـەد كەسـی بـە دیـل گـرت، مـاڵاتێكی زۆری بـۆ وڵاتـی خـۆی بـە تـاڵانی بـرد، دیلـەكانی رەوانـەی شـام كردوون، یا رەنگـە: (ئاشـور بانیپاڵ)بێ كە لـە كـاتی راونـانی (ئەهشری)دا چووەتە خاكی مادەكان و یەكێك لە میرەكانی مـاد بـە نێـوی (بیرس هنری) و دوو كـوڕی ئـەو میرەی بە دیل گرتووەو بردوونی بۆ نەینەوا.
سەرچاوە مێژووییـەكان وا دەنـوێنن كـە پـاش ئـەو گـەورە پیـاوانی ئێـران (زو– زاب) یان كردووە بە شا، كە پاش پێنج ساڵان مردووەو (گر شاسب)ی كوڕی هاتۆتـە سـەر تەخت.
لـە سـەردەمی (سـاركن)ی دووەمـدا، پاشـایماننـائی نـاوی (ئێرانـزو) بـووە، پـاش (ئێرانزو، ٧١٦ پ.ز) پاشایەك هاتۆتـە سـەر تـەخت، نـاوی (ئـازا) بـووە. بـەمجۆرە بـێ (زو– زاب) یەك كەس نەبووە. بەڵكو دوو كـەس بوونـەو دوا بـە دوای یـەك هاتوونەتـە سەر تەخت. (ئازا) بە دەستی دوو سەردار بە ناوانی (بغداتی ، میتاتی) كوژراوە.
دەبێ (زو)، (ئێران زو) بێ و (زاب)، (ئازا) بێ كە لە ئاوێستاشدا ناوی ئەم پاشایە بـە (ئاو زەوە) تۆمار كراوە.
پاش كوژرانی (ئازا)، (سارکن)ی پاشای ئاشور (ئولوسـوتو)ی برای (ئازا)ی لەسـەر تەخت دانا. دەبێ ئەمەش بە (گرشاسب) بزانین.
مفاتیح العلوم: (گرشاسب) بە برازای (زاب) قەید دەكات. پاش ئەمـە نێـوی (دیـاكو– كیقباد) دێتە ئاراوە.
سەرچـاوە مێژوویـیــەكان وا دەنووسـن كــە گرشاسـب، پــاش نـۆ سـاڵ مــردووە. ئەفراسـیاب دووبـارە پـەلاماری ئێرانـی داوە. ئێرانـی گرتـووەو (پێشـدادیەكانی) لـە بەین بـردووە. ئـەم ئەفراسیابەش هـەمان (سـاركن)ی دووەمـی پاشـای ئاشـورە كـە لـە ساڵی ٧١٥ پ.ز لەشكری كردووەتە سەر ماننائی و (دیائاكو) یا (دیاكو)ی سەرۆكی گرتوون و رەهەندەی حومسی (حمص) شامی كردووە.
(ئولوسـونو)ی پاشـای ماننـائی، دەسـتنێژی ئاشـور بـووە. پـاش مردنـی ئـەو ئیـدی میللەت كەوتووەتە سەرپێچی لـە ئاشـور، و بـە سـەركردایەتی (دیـا ئـاكو) كەوتووەتـە

دژایەتی و بەر بەرەکانی ئاشور، چونکە یەکێتیی و تەبایی تەواو لە نێو تیرەکانی زاگرۆسدا نەبوو، بۆیە نەیدەتوانی بەرگەی دەوڵەتی کۆکوك و بەزاکونی ئاشور بگرێ و دیاکۆ بە تاقی تەنێ دژی وەستاو دیل بوو.

بە ڕیوایەتێکی دی: دیاکو سەرداری (ماندا) بوو. (دیوسیس)ی کوڕی کردبوو بە پاشای ئارارات. (دیوسیس) بە قۆشەنی ئاراراتەوە خۆی بەخاکی ماننائی دا دەکات، (سارکن) دێتە مەیدان و (دیوسیس) یەخسیر دەکات.

بابلیەکان بە گشت هۆزەکانی باکوور، تا دەریای ڕەشیان دەگوت (ئوممان ماندا)، مستر هول دەڵێت: وشەی (ماندا) نێوی هاوبەشی (مادو سیت) بووە. ئەمەش خۆی لە خۆیدا بەڵگەیەکە کە ئەو تیرانە بە گشتی هاونەژاد بوونەو بەیەك ناو دەناسران و هیچ جیاوازییەکی زمانی و نەژادی لە نێوان دەوڵەتانی: ئارارات، ماننائی و ماد نەبووە.

مێژوونووسانی یونان دەڵێن (کی ئەفسار) پاش یەکگرتنی ماد- بابل، شۆرەت و لەقەبی شای (ئوممان- ماندا)ی هەڵگرت. (نبوئید)ی پاشای بابل لە کەتیبەیەکدا کە دەربارەی هەرەسی نەینەوا نووسیویەتی، پاشای مادی وەکو پاشای (ئوممان و ماندا)کان ناساندووە.

شانامە دەڵێت: کەیقوباد لە چیای ئەلبورزا گۆشەگیر بووە، رۆستەم چووە هێناویەتی، و زاڵ بە کۆی دەنگی میللەت ئەوی لەسەر تەخت داناوە.

(کەیقوباد) بەگوتەی هەموو توێژەرەکان (دیاکۆ)یە، کە هەڵاتووەو هاتووەتە ناو تیرە مادەکانی سوریاو- دەبێ مەبەست لە میتانیەکان بێ- ئیدی میللەت بە کۆی دەنگ کردوویانە بە پاشای خۆیان. تیگلات پلیسری سێیەم، پاشای ئاشور باسی ئەو مادانەی لەو ناوچانەدا کردووە.

نێوی ئەم پاشایە لە ئاوێستادا (کوات)ە کە بووە بە قوباد. وشەی (کوات) گۆڕانی بەسەر هاتووەو بووە بە (دیکو). واتە (دیاکو، دیکو) ئەگەر بە بەرەواژی بخوێنرێتەوە دەبێ بە (کوید، کوات، قباد).

(کی=کەی) لە زمانی پەهلەویدا مانای گەورە، بە دەسەڵات بووە. کوردان ئەمڕۆش بۆ خەڵکی گەورە وشەی (کا، کاك) دەخەنە پاڵ ناوەکەی وەك: (کابرا، کاك ئەحمەدی کاعەلی).

کەیقوباد، بە نەوەی (نەوزەر)ی کوڕی مەنوچەهر دەزانرێ. چونکە (دیوسیس) پاشای ئارارات بوو، بە قۆشەنی ئارارات پەلاماری باشووری دابوو، بە نەوەی (منواش) پاشای ئارارات ناسراوە. خۆ لەوەشە هەر بە راستی سەر بەیەك بنەماڵە بووبن. چونکە چ جیاوازیەك لە نێوان ئارارات و ماننائی نەبووە، پاشای ئارارات لە گەورە سەرانی ماننائی بووە؟

هیرودوت دەڵێت: دێهاتیەك، (دیكوس، دیجوس) سەرپەرشتی بەرژەوەندی گشتی دەكرد، كە زانیویەتی دەرەقەتی كارەكەی خۆی نایەت، دەستی لەو كارە هەڵگرتووە، ئیدی دزی و چەتەیی و ڕێگری پەرەی سەندووە. خەڵكی ماد كۆبوونەتەوەو گشت لە گشت (كەیقوباد) یان كردووە بە پاشا (٧٠٥ پ.ز).

هەندەك لە دانایان دەڵێن (دیاكو) وشەیەكی ئازیائیكیە، لە كاتێكا كە : (دیك، دیاكو، دیجو) لە زمانی پەهلەویدا مانای سەرۆك، گەورە، خودان دەسەڵاتە. ئەڵمانەكانیش خۆیان بە (دویچ، دوچ) دەزانن، كە ڕەنگە هەر بە هەمان ماناو مەبەست بووبێ. دوور نیە (دیاكو) وشەیەكی گۆتی بێ، كە گوتیەكان كۆنترین دانیشتووانی زاگرۆسن.

(سلم نصر)ی پاشای ئاشور لە بەردەنووسێكی (كەتیبە) خۆیدا بۆ یەكەمجار لە ساڵی (٨٣٧ پ.ز) ناوانی (ئامادای و پارشوا)ی تۆمار كردووە.. وشەی (ماد) لە زوبانی هەر میللەتێكدا بە جۆرێ تەلەفوز كراوە وەك: (مد، میدیا، مید، ئامادای).

(پروس)ی مێژوونووسی كلدانی دەڵێت: میللەتی ماد لە زەمانی زۆر كۆندا (بابل)یان داگیر كردووە، دووسەدو بیست و چوار ساڵ لەوێندەر حوكمڕانیان كردووە. هەر هەمان مێژوونووس و پێشەوای نێوداری كلدانیە كە زەردەشت بە سەری زنجیرەی (ماد نەژادەكان) دەزانێ كە لە ساڵانی (٣٠٠٠- ٢٣٠٠ پ.ز) لە كلدەدا حوكمڕانیان كردووە. ئەم مێژوونووسە چونكە خۆی كلدانی بووەو لە سەردەمی هەخامەنشیەكان ژیاوە، بێگومان مادەكانی لە نزیكەوە و باش ناسیوە.

(مادیسون- غراینت)ی ڕۆژهەڵاتناس، مادەكانی بە دانیشتوانی كۆن و ڕەسەنی زاگرۆس داناوەو دەڵێت (شەش هەزار ساڵ پ.ز) لە مادستان بوونە.

(میرزا عەباس خان ئیقبال) لە مێژووەكەی خۆیدا دەڵێت: (مادای، لە سەردەمی حەمورابی دا، لە میزوپۆتامیا ناسرا بوون، لەو ڕۆژگارەدا كلدانیەكان ئەسپی ڕەسەن و چاكیان لە میللەتی ماد وەردەگرت و بۆ وڵاتی خۆیان دەبرد.

(دمركان)ی مێژوونووسیش دەڵێت: تایفەی ماد لە ساڵی دوو هەزاری پێش زاین، لە قەفقازەوە هاتوون، چونكە دەوڵەتی بەهێزی (ئارارات)یان لە ڕێدا بوو، و بەو دەوڵەتەیان نەدەوێرا، بۆیە لە ڕۆژهەڵاتەوە تێپەڕ بوون.

مێژوو، گۆتیەكانی بە كۆنترین تایفەی ناوچەكانی زاگرۆس داناوە كە لە كۆنا لە باكووری عیلامەوە تا ئاتنە، ناوچەیەكی فراوانیان داگیر كردووەو تەنانەت سەردەمێك سۆمەریشیان داگیر كردووە، لەسەرەتاكانی سەدەی بیست و شەشەمی پێش زایندا، ئەكەد، سۆمەر، عیلامیشیان داگیر كردووەو سەدو بیست و پێنج ساڵ لە بابل دا حوكمیان ڕانیوە.بە گوتەی (دمركان) كوسی، كاسیتەكانیش، لە ساڵی دوو هەزاری پێش زایندا لە قەفقازەوە هاتوون، بەم پێیە و بە گوێرەی قسەی ئەو توێژەرو مێژوونووسانەی سەرێ، مادەكان وەچەو نەوەی گوتی و كۆسیەكانن، كە

ڕای نووسەریش لەسەر ئەوەیە کە ئەو تیرانە هاو نەژاد بوونە... بەپێی تەورات (مادەکان) لە نەوەی یافث و وەچەی مادائی بوونە.. قاموسی کتێبی پیرۆز، وەرگێڕان و دانانی (مستر هاکس)ی ئەمریکی: نەخشەی شوێنی ئاکنجی بوونی نەتەوەکانی پاش تۆفانی تێدایە. لەو نەخشەیەدا لە کەناری باکووری دەریای سووردا ناوچەیەك بە نێوی (مدیان) نیشان دەدا کە کەوتووەتە نزیکی ڕۆژهەلاتی کەنداوی عەقەبە. لەوێدا (المدیانین) نووسراوەو بە (بەنی حام) دانراون. عیلام، ئاشور، عەرەبی بەنی سام، شنغار (شنغار: لە بەرە بەیانی مێژووەوە تا ئەمڕۆ هەر شوێنی کوردێن ئێزدی بووە) لە ناوچەی بابل و کوشدا دوو جار نیشانداوە. جارێکیان لە باکووری عیلام و جارەکی دی لە ڕۆژئاوای دەریای خەزەر و ئەوانیشی بە بەنی حام نووسیوە. لە تێکستی کتێبەکەشدا (مدیان) بە کوڕی ئیبراهیم وقتورەی ژنی ئیبراهیم زانیوە (پیدایش: ٢٥: ٢و ٤) و دەڵێت ئیسماعیلیان لە دانیشتوانی مدیان بوونە.

لەو کەتیبانەدا کە لە سەردەمی (تیگلات پلیسری سێیەم)ـەوە ماونەتەوە، ناوی ویلایەتی پارشوا و شاری زاگروتیی مادە بە هێزەکان و سەر زەمینی نیشائی دەبینین.. لە سالانی (٨٤٦– ٧٢٨ پ.ز) پاشایەکی دیکەی (ئاشور)یش بە نێوی (شمش ئاداد) ناوی مادی هێناوە (٨٢٤– ٨١٣ پ.ز) لێرەدا زاگروتیەکان، بە مادە بە تواناکان دادەنێ. ئەو سەردارە میتانیەی کە لە کودەتایەکی ناوخۆدا (ئازا)ی پاشای ماننائی کوشتبوو، خەڵکی زاگروتی بوو. زاگروتییەکان و ماننایيەکان یەك میللەت بوونە. زۆر نزیکەی زاگرۆتیەکان کۆنترین هۆزی زاگرۆس بووبن، و زاگرۆسی و زاگروتی دوو ناون کە سەرچاوەکەیان یەکە. هەندێ لە مێژوونووسان ئەم هۆزەیان بەساکارتی داناوەو بەو (کورتی)یانەیان زانیون کە لە دەوروبەری هەولێر و کەرکووك نیشتەجێ بوونە.

لە سەرێڕا ئاماژە بۆ ئەوە کراوە کە لە ناوەندی هەزارەی دووەمی پێش زایندا، دەوڵەتی (میتان) لە (مید) دەچێت لە ناوچەکانی سەرووی دیجلەو فوراتدا —لە باکووری جزیرە– سەری هەڵداوە، لە جوملەی سوبارو –گوتی– و کۆسیەکان دانرا بوو.

مێژووەکەی (مشیر الدولە) دەڵێت: (لە سەدەی هەشتەمی پێش زایندا، (میداس) ناوێك لە (لیدیە) حوکمڕانی دەکردو ئەو پیاوە لە مێژوودا بە (میتای، موشکی)ش نێو براوە. ئەم پاشایە لە دەوروبەری (٧٧٠ پ.ز) لەگەڵ سەران و پاشای ئارارات بووە بە یەك و دژی (سارکن)ی دووەم، پاشای ئاشور، شەڕیان کردووە. سنوورو کەوشەنی (لیدیە) لە ڕۆژهەلاتەوە دەریای ڕەش —مەڕمەڕە– دەریای سپی بووە، گەیی بووە قزیل ئیرمق، هەندێ کەس باوەڕیان وایە کە ولاتی (ئورات رو یا وان) لەم لەشکرکێشیەدا بەشێك بووە لە ماد.

لێرەدا زێدەباری ئەوەی کە یەکێتیی و یەکبوونی موشکی و میتانیان ئاشکرا دەبێت، ئەوەش دەکەوێتە روو کە ئەم میللەتە دەسەڵاتی بەسەر مەملەکەتەکانی (لیدیە)دا هەبووە، دۆستایەتی ئارارات و میتانیان، هەروەها ئارارات و مادیش نیشاندەدات.. هەر چەندە نووسراوە لەم لەشکرکێشیەدا دەوڵەتی وان بەشێك بووە لە ماد، بەڵام لەو مێژووەدا دەوڵەتی ماد هێشتا ئەو تواناو دەسەڵاتەی پەیدا نەکردبوو، بۆیە مانناییەکان بوونە، کە پاشایەکانیان لەگەڵ پاشایانی ئاراراتدا لە یەك تیرەو بنەماڵە بوونە.

(تیگلات پلیسری سێیەم) کە باسی عەشایەری مادی لە باکووری سوریا کردبوو، ئەوانە لەو تیرەو هۆزە میتانیانە بوونە کە (تیگلات پلیسر)ی پاشای ئاشور بەمادی داناون. ئەمەش وا دەگەیەنێ کە جیاوازیەك لە نێوان (مید) و (میتان) نەبووەو لەوەشە وشەی (ماد) و (مید)ش هەر لە میتانەوە هاتبێ.

(ئاسەر هەدون)ی پاشای ئاشور لە کەتیبەیەکی خۆیدا (فرائورتیس)ی کە شۆرەتەکەی (خشتریتە) بووە، بە (کشتاریتی) ناو بردووەو وای نیشان داوە کە سەرۆکی شاری کارکاشی بووە. بەڵام زانایان، شاری (کارکاشی)یان بە وڵاتی کوسییەکان، لە مەرکەزی زاگروس زانیوە (بڕوانە کتێبی: کردو پیوستگی نژادی و تاریخی او، رشید یاسمی)، هەر لەو بەردەنووسەدا ئەوە دەکەوێتە بەرچاو کە (کشتاریتی) بە پەیڕەوە مادەکانی خۆی لەشکری کردووەتە سەر شارەکانی ئاشور. چونکە سەرۆکی شاری (کارکاشی) بووەو پەیڕەوەکانی دیارە کوسیەکان بوونە کە بە (ماد) ناوبراون و زانراون.

هەر هەموو ئەم بەڵگانە ئەوە نیشان دەدەن کە مادەکان و کوسییەکان، کوسییەکان و گوتیەکان هەموو یەك میللەت بوونە کە پاشان هەر هەموویان ناوی کوردیان لەخۆ گرتووە.

مادەکان بەسەر دوو ناوچەدا دابەش بوو بوون:

١- مادەی بچووك، کە ئازەربایجانی ئێستا بووە، سترابون لە کتێبی (١١) فەسڵی (١٣)دا دەڵێت: مادی ئاتروپاتی تا سەردەمی هێرشی مەقدونیا بەشێك بووە لە مادی گەورە. (ساتراپ ئاتروپاتس) نەیهێشت ئەم ناوچەیە بکەوێتە دەستی مەقدونیاکان. لە پاداشتی ئەم کارەیدا، لە قەبی پاشایەتی وەرگرت.. بەم بۆنەیەوە بە ناوچەی دەسەڵات و حوکمڕانیەکەیان گوتووە (ئاتورپاتکان) و ئەم وشەیە بە تێپەڕ بوونی رۆژگار بووە بە (ئازەربایجان).

٢- مادی گەورە، بریتی بووە لە ناوچە کوردنشینەکانی ئەمڕۆ، وەك: ئەراك، ئەسفەهان، ڕەی، خۆراسان، مازندەران، خوزستان و لوڕستان.

هیرودوت بەمجۆرەی خوارەوە ناوی شەش تیرەی مادی تۆمار کردووە:

١- بۆزەکان ________ Lesboses

٢- پارتاکنەکان ـــــــــــــ Les partacenes

٣- ستروخانەکان ـــــــــــــ Stru chats

٤- ئاریزانتەکان ـــــــــــــ Les arizantes

٥- بودینەکان ـــــــــــــ Les bodliens

٦- ماژەکان ـــــــــــــ Les mages

بەپێی هەندێ مێژووی کۆن، ناوچەی ئەو تیرانە بەمجۆرەی خوارەوەیە:

١- بوزەکان ـــــــــــــ عێراق.

٢- پارتاکنەکان ـــــــــــــ شاری ڕەی و ڕەخێن دەریای خەزەر.

٣- ستروخاتەکان ـــــــــــــ مەرو، خەوارزم

٤- ئاریزانتەکان ـــــــــــــ ئازەربایجان، ئاوەڕۆی ڕوباری ئاراس.

٥- بودینەکان ـــــــــــــ چوونەتە هیندستان.

٦- ماژەکان ـــــــــــــ ئەمانە مغ و (ماکوش)یان پێدەگوترا، لە کوردستانی ئێستادا نیشتەجێ بوونە.

هیرودوت، لە باسی لەشکرکێشی داریوشدا بۆ سەر سکایەکان، ئاماژە بۆ تایفەی بودینەکان، کە لە ناو سکایەکانا بوونە، دەکات. لەلایەکی ترەوە بودینەکان چوونە بۆ هیند. لە باسی گۆتیەکاندا نووسراوە کە ناوی ماڵباتی (بودا)، (گوتم) بووە. بەردەنووسێکی (ئاسوکا)ی پاشای هیند کە لە ساڵانی (٢٦٠- ٢٢٣ پ.ز) حوکمڕانی کردووە، دۆزراوەتەوە، ئەوە نیشان دەدات کە (بودا) لە ساڵی (٤٨٠ پ.ز) مردووە. بەم پێیە دوور نییە حەزرەتی بودا کە پاش دەسەڵات و حوکمڕانی مادەکان بووە بە پێغەمبەر، لە بودینەکانی ماد بووبێ، کە چوونە بۆ هیند، مادەکانیشمان بە کوسی زانیوە. لەوەیە بودینەکان بووبن بە چەند بەشێکەوە، بەشێکیان چووبن بۆ هیندو بەشێکی تریان لەگەڵ سکایەکاندا چووبن بۆ تراکیە. بۆ نموونە (دروپیکەکان) کە لە قەومی سکائی بوونە، لە نزیکی دەریاچەی ئورال دەژیان، هیرودوت بە تیرەیەکی چادرنشینی فارسی داناون. دیارە ئەم تیرەیە دوو بەش بوونە، دانیەکانیش بەو جۆرە بوونە!

(کتزیاس)ی مێژوونووسی یۆنانی کە ماوەیەك لە دەرباری ئەردەشێری دووەمی هەخامەنشیدا پزیشك بووە، بەم جۆرەی خوارەوە ناوی پاشایانی مادی تۆمار کردووە:

ئاریاکیس : بیست و هەشت ساڵ حوکمڕانی کردووە.

مانداکس : پەنجا ساڵ = =

سوسارمس: سی = = =

ئاریتاس : پەنجا = = =

ئاربیانس : بیست و دوو ساڵ = =

ئارسەیوس: چل سالْ = =
ئارتەنیس : بیست و دوو سالْ = =
ئارتی پارنس: چوارده سالْ = =
ئاستی براس: چل = = =
ئەسپنداس : سی و پێنج سالْ = =
ئاستیاکس: سی و پێنج سالْ = =

کتزیاس دەڵێت، دوا پاشای ماد نێوی (ئەسپرس) و لەقەبەکەی (ئەستیاکس) بووە، بەڵام بە قسەی هیرودوت ژمارەی پاشایانی ماد چوار بووەو ناوەکانیان بەمجۆرەی خوارەوەیە:

دیوکیس : پەنجا سالْ حوکمڕانی کردووە، ناوی راستی (دیاکو)یە.
فرایورتیس : بیست و دوو سالْ حوکمی کردووە، ناوی راستی (فرورتیش)ە.
سیاکزار : چل سالْ حوکمڕانی کردووە، ناوی راستی (هوختشره)یە.
ئاستیاز : سی و سیْ سالْ حوکمڕانی کردووە.

جیاوازی ژمارەی پاشایان لەلای هیرودوت و کتزیاس لەوەوە هاتووە کە کتزیاس سەرانی بە توانای هەندیْ هۆزی مادو هەروەها پاشایانی ماننائی و ئاراراتیەکانیشی بەپاشای مادستان لە قەڵەم داون. بۆ نموونە (سارکن)ی دووەم لە لیستی باجەرانی خۆیدا ناوی (ئاریاك، ئارتیك و مانداك) تۆمار دەکات، کە ئەمانە دەبیْ هەمان ناوبن کە کتزیاس تۆماری کردوون: (ئاریاکیس، ئارتیاس و منداکس) کە هەریەکەیان لە هەمان کاتدا لە ناوچەی خۆیدا حوکمڕانی کردووە.

هیرودوت دەڵێت: مادەکان لە کۆندا هەموویان (ئاریان) پێگوتراوە، بەڵام کە هاتنە (ئەتینا) لای ئاریانەکان، ئەم ناوە گۆڕا و بوو بە ماد. (بڕوانە کتێبی: ماد، بە زمانی فەڕەنسی).

* * *

لێرەدا ئەو پرسیارە بەرۆکان دەگرێت، کە میللەتێك خودانی ئەم هەموو شکۆیە بیْ چۆن لە پڕا لەلاپەڕەی مێژوو ون بووە، و بەو جۆرە ناوی بە فەرامۆشی سپێردراوە، کە لە شانامەشدا ناوێکی نەبراوە. ئەمڕۆ تاقە عێڵێك نیە کە پێی بگوتریْ ماد. لە کاتێکا میللەتانی دراوسێی ماد (ئاشوری، کلدانی، ئەرمەنی، فارس) کەم تا زۆر هەن و هەر بەناوی یەکەمجاری خۆوە ناو دەبرێن. خۆ (ئاشوری، کلدانی) بەر لە مادەکانیش لە مەیدانی سیاسەت دەرچوو بوون... تۆ بڵێی لە سەرانسەری مادا، بە تایبەتی لە مەڵبەندی مادستان میللەتی کورد پەیدا بووبیْ و نێوی مادی لە خۆیدا تواندبێتەوە، بیْ ئەوەی بە مادستان بگوتریْ کوردستان. وڵاتی ماد پاش ون بوونی

وشەی ماد، لە سەردەمی ساسانییەکاندا (مای) پێگوتراوەو پاش ئیسلام (ماه)ی پێگوتراوەو پاشان بووە بە کوردستان.

لەسەرڕێرا ئەوە روونکراوەتەوە کە یەکەمجار وشەی (کاردا) لە دەوروبەری جودی دۆرزراوەتەوەو بە نەژادی (گوتی، جوتی، Guti) دانراوە.. لە سالانی (١٠٩٨-١٠٧٨)دا (تیگلات پلیسری ئاشور) ناوی تایفەی کورتییەی لە چیاکانی (ئازو-حازو کە دەکاتە ساسون-ی ئەمڕۆکە) بردووە. قەڕاڵ (توکولتی ئینورتا)ش وشەی (گوتی) بە (کورتی) داناوە.

(کاردوکان) لەگەڵ گەزنەفوندا شەڕیان کردووەو لە شەڕی ئەسکەندەر- داریوشدا بەشداریان کردووە. بە گشتی شوێنەکانیان، ناوچەی سەرووی دیجلەو فورات بووە کە دەوڵەتانی: (نایری، موشکی، خالدی، میتانی، هانی، کالبات)یان دامەزراندووە.

ئەنجام مێژوونووسانی یونانی وشەی (کورتی)یان لە ناوچە جۆراو جۆرەکانی ئێراندا نێو بردووەو لە (فارس، ناوچەی مادی گەورە، ئازەربایجان، کەنارەکانی باشووری دەریای خەزەر، ئەرمەنستان) نیشان داوە.

سترابوون دەڵێت: کورتی، مەرد، ئەمرەدەکانی پارس، و ئەو تیرانەی کە لە ئەرمەنستاندا نیشتەجێن و تا ئەمڕۆش هەمان ناویان پاراستووە، هەموو لەگەڵ چیاییانی ئاتروباتیدا لە یەك نەژاد بوونە. هەروەها ناوبراو، شوێنی کورتیەکان بە بەشێك لە وڵاتی پان و بەرینی ماد دەزانیێ. لە شوێنێکی دیدا دەڵێت: ناوچەی باشووری ئاتروباتی کوسارێکی سەخت و ساردە. جگە لە هۆزو تیرەی چیایی چ کەسێکی دی لەو ناوچانەدا نیە (کادوسیەکان، ئەمرەدەکان، تابورەکان و کورتیەکان) هەر هەموویان سەرگەرمی رێگرین، و تێکەڵەیەکن لە خەڵکی ناوچەکەو موهاجیرانێك کە بە ئارەزووی خۆیان هاتوونەتە ئێرە. ئەو تیرەو هۆزانەی لە هەموو کۆجاڕەکانی زاگرۆس و نیفاتسدا بڵاوبوونەتەوە (بە باکووری جزیرەیان دەگوت نیفاتس).

مامۆستا رەشید یاسمی پێی وایە گومان لەوە نییە کە هەم لە باری شوێن و هەم لە باری زەمان و رووداوە مێژووییەکانەوە، (کورد) بەشێك بووە لە مادو هیچ بەڵگەیەکی باوەڕپێکراو نیە کە مادو کورد لێکدی جیا بکاتەوە.

مێژووی کۆنی ئێران دەڵێت: (ماد) تیرەی (کوردە)و (دیلەمیەکانیش) لەوانن. (سایس)ی پروفیسور لە ئەنجامی لێکۆڵینەوەکانی خۆیدا دەڵێت: (ماد) عەشایەرو تیرەو تایفەی کورد بوونەو نیشتمانەکەیان لە باکووری سوریاوە تا دەریای خەزەر درێژەی هەبووە.. لە سەردەمی هەخامەنشینەکانا ئەم میللەتە هێشتا هەر (ماد)ی پێدەگوترا.. پاش ئەسکەندەر، هەندێ جار لە بری مادەکان، باسی ژیان و چالاکی (کورتیەکان) لە مادستان کراوە.

لـه بـەرگی دووەمـی کتـێبی: (مزدیسـنا پشـتها)دا هـاتووە: "وشـەی مـاد لـە کتـێبی پەهلەوی ئەردەشێر بابکاندا بە هەمان شێوەی کۆنی هەخامەنشی واتە (مادیك)، مـاد هاتووە، لە کتێبی نێو براودا چەندین جار نـاوی پاشایەکی (کـورد) مادیـك هێنـراوە، کە رەقیب و خەنیمی ئەردەشێر بابکان بووە. هەوەڵجار ئەردەشێر شکاوەو هەڵاتووە، بەڵام دوای ماویـەك لەشکرێکی چوار هـەزار کەسـی سـازداوەو پـەلاماری کوردەکـانی داوە. هەزار کەسی لە کوردەکان کوشتوە و کۆمەڵێکی لیٚ بریندار کـردوون و بـەدیلی گرتوونی. هەروەها پاشای کوردو کوڕانو برایان و کەسوکاری ئـەو پاشـایەی لەگـەڵ تالاٚنیەکی زۆردا بۆ پارس ناردووە.

(مادیك)ی پەهلەوی لە زوبانی عەرەبیدا بووە بە (ماهی). لـە کتـێبی جوگرافیازانـانی ئێـران و عـەرەبی سـەدەکانی ناوەڕاسـت دا زۆرجـار نـاوی (مـاه) دەبیـنین. بـەڵام لـەو کتێبانەدا ناوی (ماهە) پتر بە هەندیٚ ناوچەی رۆژاوای ئێران گـوتراوە، ویـس کـیژی قارون پاشاو شابانۆی شار بوو کە خوشکی ویرو ژنی شـاموبد و ماشـوقەی رامیـنی برای شاموبدی خەڵکی وڵاتی (ماه) بوو کە قارون شای ئەویٚ بووە.

کە ئەردەشێر بابك بە پاشـای کـوردی گوتـووە، (مادیـك) ئیـدی ئەمـە گومـانڕەوێنێکی تەواوە کە مادو کورد یەك بوونە. لەوەیە (ماد) نـاوی بنەماڵـەو ماڵبـاتی شـاهانی وەك هەخامەنشی، ساسان و ئەشکان بوو بیٚ. وشـەی (کـورتی، کـورد)ش نـاوی رەگـەزی ئەسڵی گەورەترین بەشی میللەت بووبیٚ.

ڤیکتـۆر لانکـوا، کـە نووسـینی مێژوونووسـانی ئەرمـەنی کۆکردووەتـەوە دەڵێـت: بـەزمانی ئەرمـەنی، بـە (مـادی) دەڵـێن مـارو نـەوەی ئـەژدەهاك. دوا پاشـای (مـاد) بـە زمانی ئەرمەنی (ویشتا بازونك)ی واتە ئەژدیها زادەی پێگوتراوە!.

مارەکانی ئەرمەنستان هەر هەمان تایفەی مەرد، ئەمرەدەکانی سترا بونە. کەسـترابون لـە هـەموو شـوێنێکدا لەگـەڵ کورتیەکانـدا نـاوی هێنـاون و بەیـەك نـەژادی دانـاون. چـونکە مادەکـانیش لەگـەڵ ئـەو تایفانـەدا هاونـەژادو هاوزمـان بوونـە، بۆیـە بـە مارەکانیش گوتراوە ماد، وا دیارە مادەکان لەو تیرانە پێکهاتوون.

پاش توکولتی- ئینورتـای پاشـای ئاشـور، یولیـپ-ی مێژوونووسـی یونـانیش، دوو سـەد سـاڵێك پ.ز نـاوی (کـورتی) هێنـاوە، یولیـپ لـە کتێبەکـەی خۆیـدا دەڵێـت: (ساتراپ ماد مولون) کە لە ئانتیوکوس-ی پاشا هەڵگەڕایەوە، هەم ویلایـەتی بـابلی داگیرکـردو سـەربەخۆیی خـۆی راگەیانـدو هـەم سـەردارانی ئانتیوکوسـی تێـك شکاندبوو. وەختیٚ دەبیستیٚ پاشا گەییوەتە کەناری فورات، لە ترسی ئەوەی نـەبادا ڕێی (ماد)ی لێبگرن، پردێکی لەسەر دیجلە هەڵبەست.

مولون باوەڕو متمانەی بە خەڵکی بابل و خوز، کە تازە هێنابوونیە ژێر ڕکێفی خۆی، نـەبوو. تـەنیٚ متمانـەی بـە میللـەتی (کـورتی) بـوو کـە بـەردەقانی هاوێـژی کارامـە و لێهاتووبوون.

گەزنەفۆنیش کوردەکانی بە قۆچەقانی هاوێژی کارامە ناو بردووە. میللەتانی (بابل، ماد، خوزستانی) لە سایەی دەسەلاتی مولوندا بوونە. بە گوتەی پولین: مولون، لە خەڵکی بابل و خوزستان دڵنیا نەبووە، متمانەی تەنیا بە میللەتی (کورتی) هەبووە. لێرەدا یولیپ لە جێی (ماد). (کورتی و کورتیان)ی نەك بە یەك تایفە بەڵکو بە یەك نەتەوەی زانیون. وا دەردەکەوێ کە وشەی (ماد) پاش خۆرگیرانی سەڵتەنەتی مادەکان، بووە بە ناوی جوگرافیایی شوێن، و بەدرێژیی رۆژگار بووە بە (مای، ماه). بەمەشەوە پێویستە پتر لە لایەن و کەلێنەکانی ئەم مەسەلە بکولڕێتەوە.

لەو ناوچانەدا کە ناوی، کاردو و کورتیەمان بردووە، سەرەتا گوتیەکان پاش تیرەکانی گوتی سوباری، موشکی، نایری، میتان و خالدیەکان، دەسەلاتیان پەیدا کردووەو هەموو کوردستانی باکوریان خستۆتە ژێر ڕکێفی خۆیان. دەوڵەتانی (میتان و ماد) لەلایەن تایفە کوسیەکانەوە دامەزراون. کەتیبەیەکی سەردەمی حکومەتی (لوگال ئاندرە موندو) کە دەگەڕێتەوە بۆ هەزار ساڵ پ.ز، دۆزراوەتەوە و بە سوباری گوتووە سوبیر، ئاشوریەکانیش پێیان گوتووە (سوبارو) و سنورەکەی لە باکوری عیلامەوە تا شاخی ئامانوس.، کە کەوتووەتە ئاتنەوە درێژەی هەبووە. میللەتی گوتی چەندین سەدە لەم ناوچەیەدا حوکمڕانیان کردووە، هەر لەبەر ئەمەیە کە هەندێ لێکۆڵەر، وشەی (سوباری) بەناوی جوگرافیایی ئەو ناوچەیە دەزانن کە دانیشتوانەکەی (گوتی) بوونە.

پرۆفیسۆر (سپایزەر) لە کتێبی میللەتانی میزوپوتامیادا بە بەڵگەوە سەلماندویەتی کە (کورد) لە نەژادی گوتین. خاکی دەوڵەتی میتان، دەڤەری باکوری دیجلە و فوڕات بووە. کە میتانیەکان بەر لە دامەزراندنی دەوڵەتەکەیان و پاش داڕوخانی دەوڵەتەکەشیان لەگەڵ تیرەی کاردو- کورتیەو هاو نەژادەکانیاندا لەوێ نیشتەجێ بوونە.

گەرچی هیرودوت، سیرتیەکانی،- کەکورتی-ن- بە یەکێك لە تیرەکانی فارس ژماردووە، بەلام شوێنی نیشتەجێی ئەم کورتیانە ڕۆژهەلاتی ئێران و زۆر لە پارسەکان دوور بووە، وبگرە لە نێو کەوشەنی سەڵتەنەت و دەسەلاتداریێتی مادەکاندا بووە. راستە کە بەشێك لە کورتیەکان لە فارسدا بوون. بەلام خۆ لە ئەرمەنستان و مازندەران و ئازەربایجانیشدا زۆر بوونەو مەڵبەندی ئەسڵییان مادستان بووە.

(سترابون) لە کتێبی (١١)، فەسڵی (١٣) دا دەڵێت پارس، بەشی هەرە زۆری لە کەنارێن دەریای ئەریترە (کەنداوی فارس) بووە و تا ئەو کاتەی دەسەلاتی مادی لە ناو نەبردبوو، پەلی بۆ شوێنانی دی نەهاویشتبوو.

هیرودوت، (دروپیکەکان)یشی بە تیرەیەکی پارس داناون کە لە سکایەکان بوون و شوێنی نیشتەجێ بوونیان، دەوروبەری دەریاچەی ئورال بووە. هەروەها

(داینەکان)یشی بە تایفەیەکی پارس زانیوە، ئەمانیش لە سکاکان بوونەو شوێنیان باشوری دەریای خەزەر بووە. (بودین)ی بە (ماد) زانیوە و ناوی ئەم تایفەیە لە سەردەمی لە شکرکێشی داریوش بۆ سەر تراکیە لە نێو سکاکاندا دەبینین، ئایا دەشێت، گوتی، کوسی، ماد، میتان کە ئەژدادی کوردەکانن، لەگەڵ تایفەی پارسدا لە بنەڕەتا لە سکاکان بووبن. لە رۆژگاری کۆندا سنووری سکاکان بە رۆژهەڵاتی تورکستان و مەغولستان و باشووری ئەفغانستان، ئێرانی ئێستا، رۆژاوای دەریای مازندەران نیشاندراوە. لە راستیدا گەییوەتە شاخەکانی تورۆس. ئێرانی ئێستا جگە لە –خوزستان– لە ژێر دەسەڵاتی ئەم میللەتەدا، واتە سکادا بووەو هەر تیرەیەکی بەنێوی خۆیەوە حوکمڕانی کردووە.

مێژووی ئێرانی کۆن نووسیویەتی: "بەپێی هەواڵێك لە مێژوونووسانی یونانی و رۆمەوە، بە ئێمە گەییوە، مادەکان خۆیان بە خزمی (سەرمەتیەکان) زانیوەو داناوە. هاوارو نەعرەتەی شەڕی هەندێ لە سکاکان و ساورماتەکان: "مێران مێران" واتە "پیاو بەرانبەر پیاو" بووە. کورد تا ئەمڕۆش بە پیاو دەڵێن "مێر".

هەروەها لە لەشکرکێشیەکەی داریوشدا بۆ سەر وڵاتی سکاکان لە تراکیە، هیرودوت لەوێدا باسی وڵاتی کوردەکان دەکات و ئەوە روون دەکاتەوە کە وڵاتی سکاکان جگە لە ناوچەکانی هەوەڵجاری خۆیان بەشێکی (تراکیە)شی گرتووەتەوە. (گوت)ەکان کە هاوشێوەی وشەی گوتییە، لە نێو سکاکاندا بووە.

دیارە زوبان فاکتەری یەکەم و بنەڕەتیە بۆ ناسینەوەی نەژادو میللەتان، بە مەرجێ ریشەی زمانی کۆنی ئەو نەژادو میللەتە بدۆزرێتەوە.

بە گوێرەی باوەڕی رۆژهەڵاتناسی فەرەنسی (دارمس تیتر)، زمانی کوردی و پشتویی ئەفغانی بەرەنجام و زادەی پەرەسەندنی زمانی (ماد)ن.

لە راستیدا هەر چەندە زۆر وشەی سامی و تۆرانی تێکەڵ بە زمانی ماد بووەو بە درێژایی رۆژگار گۆڕانی گەورەی بەسەر هاتووە، کەچی بەو حاڵەشەوە هەر لە زمانی کوردی نزیکە.

زەردەشت، ئەو بلیمەتە گەورەیە، پێغەمبەری ئارییان، لە (ماد)و لە تیرەی (ماژ) بووە، چینی رۆحانی لە ئاینی زەردەشتیدا کە (موغ و ماژوس) یان پێگوتراوە، ئەم ناوەیان لە تیرەی زەردەشتەوە، (موگ moge، موژ)ەوە وەرگرتووە. کتێبی (تعلیم و تربیت ایران باستان) دەڵێت: "ماد، ماذ، ماژ، موغ و ماگوش کە لە زوبانی عەرەبیدا بووە بە (مجوس) بە مانای زاناو پیتۆڵە، وشەی (ماژیك) لە لای ئەوروپاییەکان، مەعنای سەر سوڕهێنەرە. (ماژستە) بە مەعنای پایەبەرز و شایستەو خاوەن شکۆ دێت". هەروەها لە شوێنێکی دیدا دەڵێت: "لە گاتاکاندا کە کۆنترین بەشی ئاوێستایە و دراوەتە پاڵ خودی زەردەشت، وشەی (ماگا) بە مانای گەورەو مەزن بەکار هێنراوە. (بڕوانە یسنا ٦٥– ٧٠) لە هیچ شوێنێکی ئاوێستادا بە شێوەی

راستەوخۆ ئاماژە بۆ زنجیرەی موغان نەکراوە... بەڵام بە شێوەیەکی گشتی گۆڕانی زمانەوانی ماژ، ماد، ماذ، مك و گەردانی ئەو وشانەی چەمکەکانیان لە رووی لایەنی کەهانەتەوە (ئاینییەوە)یە... هتد".
لێرەدا (ماگا) کە بە مەعنای گەورە بەکار هێنراوەو پاشان بووە بە (مازا)، لە شێوەی کرمانجی ئەمڕۆدا بووە بە مەزن کە بە مانای گەورەیە.
ناوی ئەسڵی زەردەشت هەرچییەك بووبێ، پێیان گوتووە (زرتوش راسپی تمە) کە بە مانای (زەردەشتی سپی نەژاد) بووە.
ئەم وشانە کە زمانی میللەتی زەردەشت، واتە زمانی ماد بووە لەگەڵ کوردی ئەمڕۆدا جیاوازییەکیان نییە، "زەرتوش راسپی تمە" لە زمانی کوردی دا بە مانای تیشکی زێڕینی هەتاو دێ.

مادی	کوردی	فارسی
زر	زەر	زرد، طلائي
تش	تیش، تیژ	شید، شعاع
را	را، رو	افتاب
سپی	سپی	سفید
تمە	تم	دستە، تیم

ئەگەر عیبادەتکردنی زەردەشتیان لە دەرێی میحرابدا بە هەتاوەوە گرێ بدەین، ئەوا دەتوانرێ بگوترێ لەبەر ئەمە لەقەبی (زرتوشرا)یان لە پێغەمبەری خۆیان ناوە. دیارە ئەم وشەیە ناو نەبووە، بەڵکو لەقەب بووە، کتێبی: (سیر تمدن و تربیت در ایران باستان) لەم بارەیەوە دەڵێت لە زەمانی ئاوێستایی دا بە سەرۆکی پیاوانی ئاینی گوتراوە (زرتشترەتمە). ئەم پلەو پایەیە بە ویراسەت بووە.
لە نێوی کوردانی ئێزیدیدا تا ئەمڕۆش ئەم پرەنسیپی ویراسەتبوونەی پایەی ئاینی هەر ماوەو پەیڕەوی دەکرێت. سەرۆکی (موبەدانی موبەدی گەورە) کە لەقەبی (زرتشترەتمە)ی هەبووە لە (ڕەی) دادەنیشت. داریوش لە نووسراوەکانی بێستوندا (ڕەی، رگا)ی بە شارێکی (ماد) ژماردووە.
(ابو ریحان بیرونی) لەقەبی (مسمغان، مزمغان) بە (موبەدەکان) دەدا. (مس، مز)ی پەهلەوی لە فارسیدا (مە)ـە، واتە گەورە، کەواتە (مزمغان) دەکاتە گەورەو مەزنی موغان.
زەردەشتیەکان باوەڕیان وایە کە مەهاباد زەردەشتی یەکەمە، هوشنگ کە ئاگری دۆزیوەتەوە زەردەشتی دووەمەو دوا زەردەشت کە بە زەردەشتی سێیەمی لە قەڵەم دەدەن ناوی ئیبراهیم بووە.
ئەنسلکوپیدیای جولەکە، لە دایکبوونی ئیبراهیم بە (٢٠٠٠- ١٥٠٠ پ.ن) تۆمار دەکات.

پرسك، له بەرگی یەکەمی کتێبەکەی خۆیدا، ساڵی له دایکبوونی زەردەشتی به (٥٩٩ پ.ن) دانــاوەو ســاڵی بــه پێغەمبــەر بوونەکــەی بــه (٥٥٩ پ.ن) دانــاوه. هەنــدێ لــه توێـژەرەکانیش ئـەم بۆچوونەیان قـەبوڵ کردووەو پێیـان وایـه کـه زەردەشـت لـه سـەدەی پێنجەمی پ.ز سەری هەڵداوه که ئەمه لەگەڵ حەقیقەتدا ناگونجێت.

ئـەفلاتونی فەیلەسـوفی نێـودار کـه لـه سـاڵانی (٤٢٩- ٣٤٧ پ.ن) ژیـاوه، زەردەشـتی بـه دامەزرێنەری ئاینی موغ داناوه، شاگردەکانی ئەفلاتون دەڵێن زەردەشـت، شـەش هـەزار ساڵ بـەر لـه مردنـی ئـەفلاتونی مامۆسـتایان، هـاتووه. هورمـودر- Hormoder دەڵێـت زەردەشت پێنج هەزار ساڵ بەر له جەنگی یۆنان و ترياس هاتووه. یانی شـەش هـەزارو سـەد سـاڵ پ.ز هـاتووه، (بروسـوس)ی مێژوونووس و پێشـەوای نێودار کـه لـه سـەدەی سێیەمی پ.ز ژیـاوه، زەردەشـت بـه سـەرەتای ئـەو زنجیرە پاشـا مادانـه دەزانـێ کـه لـه ساڵانی (٣٠٠٠- ٢٣٠٠پ.ن) له (کلده)دا حوکمڕانیان کردووه.

کفالیون، لـه (کتزیـاس)ی دکتـۆری ئەڕدەشیری دووەمـی هەخامەنشیەوه کـه لـه سـاڵانی (٤٠٤- ٣٦١پ.ن) دکتـۆری دەربـاری پاشـای نـاوبراو بـووه، دەیگێڕێتـەوه کـه زەردەشـت هاوچـەرخی پاشـای ئاشـور (نینـوس و سـەمیرئەمیس)ی ژنـی ئـەو پاشـایه بـووەو باسـی لەشکرکێشی ئەم پاشا ئاشوریه بۆ سەر پاشای رۆژاوا دەکات که نێوی زەردەشـت بـووه، (بڕوانه کتێبی ادبیات مزدیسنا پشـتها، رۆژاوای ئێـران خوراسـان نیـه بـەڵکو کێوەکـانی زاگروسه).

جا چونکه موبەدانی موبـەدی گـەورە لەقـەبی (زرتشترەتمه) بـووه، رەنگـه ئـەو پاشـایەی رۆژاوا زەردەشت نەبووبێ، بەڵکو موبەدی موبەدانی گەورە بووبێ.

له کەتیبەیەکی (بەردەنووس) ئاشوریدا که هی سەدەی هەشتەمی پ.ز نێوی کابرایـەکی مادی دەبرێت که (مەزدەك)ی ناو بووه. لـەم بەردەنووسـەوه ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ که لەسەدەی هەشـتەمی پ.ز ئاینی (مـەزدا پەرسـتی) لـه نێـو مادەکـان بـاوی بـووه. جەنـابی (پـورداود)ش رای وایـه کـه نـاوی پاشـایانی ئاوێسـتا مینـاکی: کـەیقوباد، کەیخوسـرەو، لهراسب، گشتاسب چ پەیوەندییەکی به دیاکو، کوروش و ئەوانی دیکەوه نییه.

بـه گـوێرەی نێـوەڕۆکی ئاوێسـتا، زەردەشـت لـه سـەردەمی گشتاسـب دا بانگـەوازی پێغەمبەرایـەتی کـردووه، گشتاسـب بـابی داریـوش بـووه، پـاش سـەڵتەنەت و دەسـەڵاتی مادەکان هاتووەتـه سـەر تـەخت. خۆ ئەگـەر زەردەشـت لـه سـەردەمی هەخامەنشـیەکاندا زنـدوو بوایـه ئـەوا بێگومـان لـه ئاوێسـتادا باسـی دەسـەڵات و نـاوی پاشـایانی مـادی هەخامەنشی دەکرا... کەچی هیچ باسێکی ئەوانی نەکردووه. تیگلات پلیسری پاشـای ئاشـور کـه بـەر لـه مادەکـان حـوکمڕانی کـردووه، لـه بەردەنووسـێکدا (کەتیبـه) باسـی ویشتاسب-گشتاسب دەکات که سەر خێڵی کموخ یاکموك بووه. بەم پێیـه بـەر لـەوانیش سەران و پاشایانێك بەو ناوانه هەبوونه. (قەڵایـەکی کـۆن لـه کوردسـتانی تورکیـادا هەیـه ناوی کماخ)ـه، به گوێرەی ئەمـه بـێ دەبـێ بگـوترێ زەردەشـت بـەر لـه مادەکـان بـووه بـه

پێغەمبەرو کۆچی دوایی کردووە. هەمەدان، کە پایتەختی مادەکان بووە، تیگلات پلیسری یەکەم. لە ساڵی هەزارو سەدی پ.ز نێوی ئەم شارەی هێناوەو (ئامدانە)ی پێگوتووە. (بڕوانە تاریخ مشیر الدولە). لە ئاوێستادا ئەمە باس نەکراوە، لە (زامبادپشت)دا بەندی نۆیەم، هەوەڵجار دروود بۆ (هیوسرەوە –کەیخوسرەو– نێردراوە و پاشان بۆ دەریاچەی (هیوسرەو) دروود نێردراوە.

فەسڵی بیست و دووی بوندهش، بەندی هەشت دەڵێت: "دەریاچەی هیوسرەو کەوتووەتە پەنجا فەرسەخی دەریاچەی چیچیست –ڕەزاییە–". (وست) ئەگەری ئەوە دادەنێ کە ئەم دەریاچەیە، دەریاچەی (وان یا سوان) بێ. کەیخوسرەو پێویستی بە (ناهید)ی فریشتەی ئاو بووەو لە ڕەخی ئەم دەریاچەیەدا، بەو مەبەستەی مرازی بێنێتە دی، سەد ئەسپ، هەزار سەرگا و دە هەزار سەر مەڕی بۆ کردووەتە قوربانی. بەمەدا دەردەکەوێ کە مەڵبەندی (هیوسرەوە)ی زەردەشت لە نزیکی دەریاچەکانی ڕەزاییە و وان بووبێ و پەیوەندی بە کەیخوسرەوی هەخامەنشییەوە نەبووە. لە ڕاستیا زۆربەی زانایان، ڕۆژهەڵاتناسان و مێژوونووسان باوەڕیان وایە کە زەردەشت لە ساڵانی (١٢٠٠–٨٠٠)دا هاتووە.

کتێبی (ادبیات مزدیسنا پشتها) نووسیویەتی: "لەو سەردەمەدا کە ئاوێستا نووسراوە، هێشتا بە دانیشتوانی ئێرانی گوتراوە ئاریا. پارەو دراو باوی نەبووە، مامەڵە بە کەلوپەل کراوە، برونز باوی هەبووە، چ هەواڵێك لە ئاسن نەبووە". بەڵام ئەگەر سەرنجێکی ناوی (طهمورث) بدەین کە لە ئاوێستادا بە (ئەزینەونت) نێو براوە و بە مانای (چەکدار) هاتووە، و ئەگەر وشەی (ئاسن، هەسین)ی کوردی لەگەڵ (ئەزن)دا بەراورد بکەین، ڕەنگە بتوانین بڵێین ئاسنیان ناسیوە. ئەوەی پێویستە لێی بکۆڵرێتەوە کتێبی نێوبراو باسی دەوڵەتانی ئاشور، سومەر، گوتی، کوسی، خالدی، نایری، سوباری... هتد نەکردووە، تەنیا ئەوە نەبێ (گیومرث) بە (گیو مرت) ناو دەبات و نێوی گوتمە، گیوتم و گیوش دەبا کە دەشێت ئەوان بە گوتی و کوسی)یان بزانن. هەروەها ناوی دۆستان و یاوەران و هاورێیان و بنەماڵەکەی خۆی کە (مدیومانگهە سپیتم)ی پێگوتراوە، هێناوە کە پاشان بووە بە (مدیومانگهە و مدیوماه). دەشێت بگوترێ مەبەست لە (مدیو) هەر (ماد) بووە کە لە سەردەمی ساسانییەکاندا وشەی (ماد) بە (ماه) تەلەفوز کراوە. لە ڕاستیدا (مانگهە) مەعنای (مانگ بووە، کە کوردەکان تا ئەمڕۆش بە (ماه) دەڵێن (مانگ). لە ئاوێستادا ئاماژە بۆ شارێك کراوە بە نێوی (بوری) کە بە قەرینە دەبێ بابل بێ، بەم پێیە ئەو پاشایانەی کە لە ئاوێستادا ناویان براوە هی بەر لە مادەکان بوونەو مەیدانی چەلەنگی و چالاکیان باکووری ڕۆژاوای ئێران بووە، واتە دەوروبەری ڕەزاییەی زاگەی زەردەشت بووە.

لە ئاوێستادا بە دێوی دژمن و لەنێو بەری دینی یەکتاپەرستی گوتراوە (مەرشەیون – mercheon)، کوردیش بە سەرۆکی ڕۆحانیانی ئاسوریەکان دەڵێن (مەرشەمون) کە

لەوەیە لە (مەرشەیون)ەوە هاتبێ. دیارە ئاشورییەکان لە سنوورەکانی خێڵی زەردەشت بوونەو بانگەوازی ئەم پێغەمبەرەیان قەبوڵ نەکردووە، (مەرشەیون)ش کە لەقەبی سەرۆکی روحانیان (پیاوانی ئاینی) بووە پاشان بڵاوبووەتەوەو بووە بە لەقەبێکی باو.
هەندێك پێیان وایە زەردەشت خەڵکی رۆژهەڵات بووە، کەچی یسنای بیست و شەش، بەندی یەکەم و دووەم دەڵێت: "بۆ کام وڵات هەڵێم، پەنا بۆ کوێ بەرم، پێشەوایان و ئەشراف لێم دوور دەکەونەوە، نە لە جوتێرو وەرزێران خۆشحاڵم و نە لە فەرمانڕەوایانی شار کە لایەنگری درۆن، ئەی مەزدا چۆن دەتوانم تۆ خۆشحاڵ بکەم، من دەزانم بۆ هیچم پێناکرێ، چونکە پەزو مەڕم کەمە، کرێکارانم زۆر نین".
زەردەشت کە بینی پەیامەکەی لە وڵاتی خۆیدا وەکو پێویست گەشە ناکات و دژمنایەتی دەکەن، ئیدی ناچار لەگەڵ چەند یاوەرێکی خۆیدا، بە گوتەی بارتلمە، سەری خۆی هەڵگرت، خۆی لە رێگەی ئاسایی پڕ خەڵك دزییەوەو بە کوێرە رێیاندا خۆی گەیاندە دەرباری (گشتاسب)ی پاشای رۆژهەڵاتی ئێران، ئەمە لە خودی گاتاکاندا بە (ویشتاسپ) هاتووە، (بڕوانە: ادبیات مزدیسنا پشتها).
(گات) لە شێوە زاری کرمانجی دا بووە بە (گاس، گان) کە مانای بانگ کردنە. لە پەهلەویشدا (گاس)ـە، لە سانسکریتیدا (گاثا)یە. ئەمڕۆش لە شێوەزاری کوردی باشوردا (کات) بە مانای (زەمان، وەخت، دەم) بەکاردێ. جەنابی پورداود لە کتێبی "ادبیات مزدیسنا پشتها"دا دەنووسێت: "ئەمڕۆکە چ گومانێك لەوە نەماوە کە زمانی ئاوێستا هی رۆژاوای ئێران بووە نەك هی رۆژهەڵات و باشووری رۆژاوای ئێران".
حەزرەتی زەردەشت، پێغەمبەری ئارییان، کە لە نێو رۆڵەکانی کوردەوە سەری هەڵداوە، لە رۆژی هێرشی تۆرانییاندا، کە ئەوانیش هەر ئاریایی بوونە، لە ئاتەشکەدەی بەلخدا شەهید بووە.
وشەی (مها) لە سانسکریتیدا واتای گەورەیە. هەر هەمان وشە لە ئاوێستادا بووە بە (مازا) بەشی یەکەمی وشەی (مزدا) لە (مازا)وە هاتووە کە کوردەکان تا رۆژگاری ئەمڕۆش هەر وشەی (مەزن) بۆ ئەو مانایە بەکار دێنن. کوردەکان بۆ هەمان مانا وشەی (گەورە)ش بەکار دێنن کە هاوشێوەی وشەی (گروس، گراند)ی ئارییەکانی ئەوروپایە.
(گری) لە ئاوێستادا بە مانای (کێو) بەکار هاتووە، لە پەهلەوی دا بووە بە (گیر) لە کوردی ئەمڕۆشدا (گر)ە، ئەفغانیەکانیش پێی دەڵێن (غیر).
(ئەنزان) بە مەعنای کوێستان بەکار هاتووە، کوردیش (زوزان) واتە کۆچاری بەرزو کوێستان، بەکار دەهێنن. بە زمانی میتانی بە شەرڤان و جەنگاوەر گوتراوە (ماریا) و بە فەرماندەی جەنگاوەرەکانیان گوتووە (ماریانو) کە کوردیش وشەی (مێر) بۆ ئەو مەبەست و مانایە بەکار دێنن. ئەم وشەی (مێر)ـە لەگەڵ (امیر)ی عەرەبیدا تێکەڵ بووە، کەچی وشەکە، وشەیەکی کۆنی ئارییە. رەنگە عەرەبەکان لە ئاریەکانیان وەرگرتبێ و لە قاڵبی زمانی خۆیان دابێ و بووبێ بە (امیر).

(هری) کیسەیەکی لە خوری دروستکراو بووەو لە ئاهەنگە ئاینییە کۆنەکانی ئارییەکاندا بۆ پالاوتنی شیلەی گیای (هوما) بەکار هێنراوە، کوردانی ئەمڕۆکەش بە خوری مەڕ دەڵێن: (هری).
شاد رەوان عەبدولمەجید خان ملك الكلام كوردستانی باوەڕی وابوو، گیایەك نەبووە ناوی هوما بووبێ، بەڵکو (ئوما) بووەو مانای (دار مێو) بووە کە ئاوی ترێیان گرتووەو شەرابیان لێ دروست کردووەو خواردوویانەتەوەو مەست بوونە. بۆیە بە خۆڕایی بە دوای دۆزینەوەی گیای هومادا دەگەڕێن، گیایەك بەم ناوە (هوما) نەبووەو نینە!.
(ئاندرا) کە ناوی یەك لە خوایەکانی ئاریایی هندو –ئێرانی بووە، لە دەقی ئاوێستاوە دەردەکەوێ کە پاشان لە ناو ئێرانیەکاندا مانای بەدو کرێتی وەرگرتووە، لە کوردستان باکووردا، بە تایبەتی لەنێو خەڵکی ئەرزرۆم، وان، بەتلیسدا بە بەدو کرێت دەڵێن (ئاندر).
لە بەردەنووسەکانی داریوشدا، (هیکمتان) نێوی پایتەختی مادە، کورد بە هێلکەی مریشك دەڵێن (هیك) رەنگە ئەم شارە لەبەر جوانی خۆی بە کینایە پێی گوترابێ (هێکمەتان).
قەسری شیرین، کە ناوی هەوەڵینی (دەستجرد، دەستکرد) بووە، یۆنانیەکان پێیان گوتووە (ئارت میتا).(ئارت) لە زمانی لاتینی دا مەعنای هونەری تەلارکاریە. لەم دوو ناوەوە یەکێتیی زمانو وشەیەلی میتان و ماد بە دیار دەکەوێ. (دەستکرد) یەکێك بووە لە کۆشکەکانی سەڵتەنەتی خوسرەو پەرویز. (ئارت) لە ئاوێستادا بە واتای: دەوڵەمەند، بەخشایش، بەرەکەت و فەڕ، نیعمەت، هەقدەست و مز، پاداشت و سوود هاتووە، هەندێ جاریش ناوی تایبەتی ئەو خوایەیە کە نیگابانی سامان و دارایی لە ئەستۆی ئەودا بووە.
(ئارت) یەکێکە لە خواوەندەکانی ئاینی زەردەشتی کە لەگەڵ گاتاکاندا نێوی براوە. (دارمیس تیتر) لە ئاوێستا تەرجەمە کراوەکەی خۆیدا، لە (بوندهش)ی گەورەوە دەیگێڕێتەوە و دەڵێت: ئارت، (یەزدان خانەیەکی بەهەشتە) (بڕوانە کتێبی: ادبیات مزدیسنا). بەم پێیە ئارت میتا، بە مانا لاتینیەکەی هونەری تەلارکاری میتا دەگەیەنێ و بە مانا ئاوێستاییەکەی (یەزدان خانەی بەهەشت) دەگەیەنێ یا خوای نیگابانی سامان و دارایی میتا دەگەیەنێ. بەڵام لێرەدا چونکە یونانیەکان ئەم ناوەیان لێناوە بە مانای هونەری تەلارکاری دێت.
جا زێدەباری ئەوانە و بۆ زانیاری پتر وا ئەم خشتەیەی خوارەوە، لە کتێبی تاریخی کوردو کوردستانی ئەمین زەکی بەگ وەردەگرین و وەکو خۆی دەینووسینەوە:

کوردی سلێمانی	کوردی کرمانجی	ئاوێستایی	فارسی ئەمڕۆ

گەورە	مەزن	مازا	بزرگ
بەرز	بەرز	بەرەزا	بلند
ماسی	ماسی	ماسیا	ماهی
حوشتر	شوشترا	شوشترا	شتر
پرد	پرت	پرەتا	پل
رۆژ	رۆ، خۆر	هور	افتاب، خورشید
بەراز	وەراز	ورازا	گراز
مێش	مژ	مەخشی	مگس
بەرخ	بەرخ	وراخا	بره
قسه	کسه	خسا	حرف، سخن
ویستن	ویسو	واس	خواستن
زانین	زانین	زانین	دانستن
من	ئەز	ئەزم	من
من (مضاف الیه)	منا	مینا	من، مرا

لەو نموونانەی سەرێرا دەردەکەوێ کە کوردەکان وەکو چۆن میراتگری خاکی مادەکان بوونە، بە هەمان شێوەش میراتگری زمانی مادەکانن. لەو ناوچانەدا کە ئەمڕۆ کوردی لێ نیشتەجێن، لە بەرەبەیانی مێژووەوە میللەتی گوتی، کوتی تێدا بووەو حوکمڕانیان کردووە، ئاشوریەکان لە کەتیبەیەك دا (کورتی)یان پێگوتوون. پاشان کوسیەکان لەو ناوچانەدا پەیدا بوونە، لە کتێبی پیرۆز و ڤیدادا وشەی گوتی، گوتمەو لە ئاوێستادا گیوتم)ە.

وشەی کوسی کە (کوش)شی پێگوتراوە. لە ئاوێستادا گیوشەیە، وەکو گیوتە مەعنای گا بووە. بەم پێیە گیوشە و گیوتە یانی کوسی و گوتی یەك مانا دەگەیەنن و لە فۆنەتیکا هاوشێوە بوونە. چونکە لە ئاسەوارە کۆنەکاندا گوتە بە گوثـة خوێندراوەتەوە بۆیە دەبێ گوتە، گوثة، گوشە بە نێوی یەك میللەت بزانرێن.

بەڵگەی لەمەش بەهێزتر ئەمەیە کە پاشای (ئەنزان)ی نیشتمانی کوسی، کاسیتەکان، بە خۆی گوتووە (تخی خی گوتو) بە گوتەی لێکۆڵەرەکانیش، کورد:

١- وەچەی گۆتیەکانن.

٢- کوسی، کاسیتان ئەژدادی کوردن.

٣- مادەکان، تیرەی کورد بوونە.

٤- نیشتمانی گوتی و ماد، لە کۆنەوە تا ئەمڕۆ نیشتمانی کوردان بووە.

بەم پێیە دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە گوتی، کۆسی ناوی یەك میللەت بووەو مادەکانیش لەوان و لە عەشایەرو خێڵی کورد پێکهاتووە.

(مشیر الدولە)ی رەحمەتی لە مێژووەکەی خۆیدا دەڵێت: هەندێ پسپۆرو رۆژهەڵاتناس دەڵێن زمانی میللەتی ماد، زمانێکی بتەوو بناغەدار بووەو زمانی کوردی ئێستا بووە.

لە سەرێڕا ئاماژە بۆ ئەوە کرا بوو کە (دارمیس تیتر)ی رۆژهەڵاتناسی فەڕەنسی هەم زمانی کوردی و هەم زمانی پشتویی ئەفغانی بەزادەی گۆڕان و پەرەسەندنەکانی زمانی ماد، زانیوە. بەم پێیە نەك هەر مادەکان، بەڵکو هەموو ئەو خێڵ و تایفانەی کە لە ناوچەکانی کوردستانی ئێستادا دەوڵەتیان دامەزراندووەو حوکمڕانیان کردووە، وەك: لولوکان، گۆتیەکان، کوسیەکان، خالدیەکان، نایریەکان، موشکییەکان، میتانەکان، کارداکان و کالپاتەکان و تیرەکانی دیکەی کە پاشان هاتوونەتە ئەم ناوچانە وەك سکاکان و گمیریەکان و کادوسیەکان و گورگانیەکان، هەموویان رژاونەتە ناو دەریای (کورتی– کورد) و بە گشتی ناوی کوردیان لە خۆ گرتووە. جا لەم حاڵەدا دەبێ بە مەزەندە بگوترێ:

١– عەرەبەکان، هەوەڵجار دەگەڵ تیرەی (کاردا، کورتی، زاکارتی)دا تێکەڵاویان پەیدا کردووەو چونکە نێوی ئەو تیرانە هەموو لە یەکدی چوونە، ئیدی عەرەب بە هەموویان گوتوون کورد.دوایەش کە رووبەڕووی تایفەو تیرەی کۆسی و ئەوانی دی بوونەتەوە سەیریان کردووە زمان و داب و نەریت و رەوشت و خدەو خووی جەنگاوەرانەی ئەوانی تریان هەیەو لە نێو ئەم تیرەو تایفانەدا –واتە کوسی و ئەوانی دیدا– کورتی زۆر هەبوونە نێوی کوردیان لە هەموو ئەوانیش ناوە. جا چونکە ئێرانیەکان بە جەنگاوەرو پاڵەوانیان دەگوت (گورد)و ئەو پاڵەوانانەی کە لە نێو ئەم تیرەو خێڵانەوە دەهاتنە مەیدان و مێرخازییان دەکرد، هەموو وشەی (گورد)یان دەکرد بە پاشکۆی ناوی خۆیان و بە خۆیان دەگوت: (.... گورد)، لە راستیا ئەمانە جەنگاوەرترین و قارەمانترین خەڵکانێك بوون کە تا ئەو رۆژە عارەب رووبەڕوویان بووبوونەوە.

بەم پێیە سەبارەت بە لەقەبی (گورد) کە لەگەڵ حاڵ و ئەتواری ئەو خێڵ و تایفە کورد رەگەزانەدا باشتر تێك دەکەنەوە و لە هەمان کاتدا چونکە وشەی نێوبراو (کورد) لەگەڵ ناوی تیروتایفە نێو براوەکان دا گونجاو و لە بار بووە، بۆیە عەرەبەکان هەر هەموویان بە (کورد) ناو بردوون و لێرەوە ناوی کورد بڵاوبووەتەوە. کە پێشتر پێیان گوتراوە کوسی و ماد بە یەکجارەکی لە نێو چووەو وشەی ماد کە بووە بە (مای)و پاشان بووە بە (ماه) و بووە بە ناوی جوگرافیایی ناوچەکانی کوردستان.

بەر لە ئیسلام، حوکمڕانی و دەسەڵاتی ئێران بە دەستی ساسانیانی کوردەوە بووە، کوردەکان بە زەبری جەنگاوەری و عەگیدی خۆیان، خزمەتی فرەیان لەڕای شکۆو پایەی دەوڵەتی خۆدا دەکرد. ئەوانە رێزو ئیحتوباری خۆیان هەبووەو ئەمەش کردویەتێ کارێك کە نێوی کورد پتر بڵاوببێتەوە.

شانامە، کوردەکان بە میللەتی جەمشید دەزانێ و بە وانەیان دەژمێرێ کە لە زوڵم و زۆری زوحاك و بە هۆی هەردووك وەزیرەکەیەوە، واتە ئەرماییل و کەرماییل، هەڵاتوون، پەنایان

بردۆته بەر کێوەکان و شانامە لە پەسنی مەردایەتیاندا دەڵێت: جل و سامانیان سەرانسەر پەلاس، دلێرو چاو قایم لە خواش نەترس.
فیردەوسی، پاش ئەوەی کوردەکان پەنایان بردووەتە بەر کێوەکان، کە هۆکارەکانی ئەم پەنابردنە باس دەکەم، شانامەی نووسیوە، بارودۆخ و ژیان و گوزەرانی ئەم میللەتەی وەکو چۆن لە دەوروبەری خۆیدا دیتوە، وەسفکردووە. بەمجۆرە لە نێوە دێڕی دووەمی شیعرەکەدا ئاشکرایە کە وشەی (کورد) لە راستیا لەبەر رەشیدی و جەنگاوەری ئەم تیرەیە بووەو وشەی (کورتی) داپۆشیوەو لەوشەی (گورد، کورد)ا دەرکەوتووەو بەرجەستە بووە.
سترابون، لە کتێبی پانزدە، بەندی هەڤدەیەمدا دەڵێت: لاوانی پارس بە جۆرێ پەروەردە دەکەن کە لە سەرماو گەرماو باراندا بەسەبرو وەرزشوان و تۆکمە بن، و شەوان لە هەوای ئازادا خەریکی مالات بەخێوکردن بن و خواردنی جەنگەڵی میناکی بەڕوو و شتی دی بخۆن، بەمانە دەڵێن (کوردەك) و خەڵکی (کوردەك) لەسەر تالانی و چەتەیی دەژیان و (کوردا) مانای پیاوی شەڕڤان و دلێر دەگەیەنێ.
هەر چەندە هەندێ مێژوونووس باوەڕیان وایە کە (کوردوکان) نەوەو وەچەی (کارداکان) نین و تیرەیەکی دیکەی ئارایایی نەژادن، کە پاشان کۆچیان کردووە بۆ سەر زەمینی کاردۆ و نێوی شوێنەکەشیان لە خۆ گرتووە، بەلام سترابوون دەڵێت: میللەتی (گوردین) کە وەچەی میللەتی (کاردۆن) لە بەشی کەناریی دیجلەدا نیشتەجێن، جا چونکە دەوڵەتی ئاشوری لە ساڵی (٦١٢ پ.ز) بە دەستی (هوخشترە)ی پاشای بەزەبر و دەسەلاتی ماد روخاوە، بۆیە میللەتی (کورد- ماد-) ئەم مێژووەی بە سەرەتاو دەستپێکی مێژووی خۆی داناوە.
ئەو مێژوونووسانەی باسی کوردیان کردووە، ئەگەری ئەوە دادەنەن کە کوردەکان لە ساڵی (٦٥٠ پ.ز) هاتبنە کوردستان، لە کاتێکا ئادادنیراری سێیەم پاشای ئاشوری (٨١٢ پ.ز) دەڵێت کوردەکانی باکورم تەمێ کرد. (مستر هول)ش باوەڕی وایە کە کوردەکان زۆر پێش (٦٥٠ پ.ز) لە کوردستاندا بوونە. لەو سەردەمەدا کە ئاشوریەکان باسی (کارداو کورتی)یان وەکو دراوسێی خۆیان کردووە، رۆژهەلاتناسان شوێنی عێڵی گەورەی (کورتی)یان بە رۆژهەلاتی ئێران داناوەو تەنیا زاگروتیەکانی ئاکنجی ناوچەی کەرکووك، دراوسێی ئاشورییەکان بوونە.

١- ئارامیەکان، بە ناوچەی (کاردو)یان گوتووە (کازارتا- کاردو) کە کازارتا هەر (زاکارتاو ساکارتا)یەو تیپە گۆڕکێی تێدا بووەو ئاشوریەکان پێیان گوتووە (زاگروتی) مێژوونووسان و رۆژهەلاتناسان زاکروتیەکانیان بە تیرەیەك لە (کورتیەکان) رۆژهەلاتی ئێران زانیوە، بەلام ئەگەر (زاکارتا)و (کازارتا) بە یەك بزانین، ئەوا هەقی خۆیەتی بگوترێ شوێنی کۆنیان دەوروبەری دیجلە بووە، هەڵبەتە لەگەڵ (کورتیەکان)ی رۆژهەلاتی ئێراندا یەك میللەت بوونەو دوور نییە بەشێك لە زاکارتیەکانیش لە نێو (کورتیەکان)یرۆژهەلاتی ئێران بووبن.تیرەیەکیش لەو کوسیانەی کە لە کەناری دەریای خەزەر بوونە، دوو هەزار ساڵ پ.ز هاتوونەتە

لوڕستان و پاشان (بابل)یان داگیر کردووەو دەوڵەتی (کاردونیاش)یان دامەزراندووە. ئەم تیرەیە ناوی (کاسیت) بووە، کەهاوشێوەی (کازارت، کازارتا)یە. پاشان تێکەڵ بە یەکدی بوونەو تازە هاتووەکانیش ناوی کاردویان گرتۆتە خۆ.

٢- فارسەکان لە کۆندا بە خەڵك و لەشکریان دەگوت (کارا)، بە خەڵك و لەشکری مادیان گوتووە (کاراماد) کە بەرە بەرە وشەی (کارا) و (کوڕ) کە لە کوردیدا بە منداڵی نێرینە دەگوترێ، تێکەڵ بووەو بووە بە (کورماد) کە لەگەڵ وشەی (کورتی، کوردو زاکارتی)دا کە هاونەژاد و هاو میللەت بوونە، ئیدی وشەی کورد هەموو میللەتی مادی گرتووەتەوە.

٣- ئەوەی لەو دوو بۆچوونە دروست دێتە بەرچاو ئەمەیە: سترابون، لە کتێبی یانزە، فەسڵی سیانزەدا نێوی ئەو تیرەو تایفانەی تۆمار کردووە کە دەوڵەتی مادیان دامەزراندووە و گوتوویەتی (کورتی و مرد) گرنگ ترینیانن. بەم پێیەو بە گوێرەی قسەی یولیپ، پاش تەواو بوون و نەمانی سەڵتەنەتی ماد، کورتیەکان کە لە مادستاندا زۆربە بوونە، ناوی تیرەکانی تریان کردۆتە ژێرەوە و بە هەر هەموویان گوتراوە (کورتی، کوردو)و پاشان عەرەبەکان بە هەموویان گوتووە (کورد).

ئێمە لێرەدا کارمان بەوە نییە کە چۆن وشەی (ماد) بووە بە کورد، یا وشەی ماد بووە بە (مای و ماه)، ئەوەی چ گومانێك هەڵناگرێ ئەمەیە کە میللەتی ماد پاشان لە ژێر سەر ناڤی کوردا ناسراوە، واتە بە کورد ناسراون.

لە مێژووی ئەرمەنیەکاندا بە ناوچەی سلماس -شاهپوری ئێستا- و خوی، ڕەزاییە گوتراوە (کورچیخ) کە مانای (کورد)ـە، تا ئەمڕۆ خێڵی (کورمانج) لەو ناوچانەدا نیشتەجێن. شارێکی کۆن لەو ناوچانە هەبووە کە تا ئەم دواییانەش (دیلمان)ی پێگوتراوە، هەروەها (دیلمانج، دیلمقان)یشی پێگوتراوە. پاش بوومەلەرزەیەك ئەو شارە وێران بووەو شارێکی تازەیان لە شوێنی دامەزراندووەو ناویان ناوە (شاهپور)، بە قەرینە وشەی (دیلمانج) لە نێوی تایفەی (مان، مانج، موغ)ەوە وەرگیراوە کە بە زمانی کوردی (دیلمان، دیلمانج، دیلمقان)ی پێگوتراوە.

(دیل) لە زمانی کوردیدا مانای (یەخسیر)ـە. ئەمەش بەڵگەیەکی ترە کە (مان، مانج، موغ) هەرسێکیان ناوی یەك تیرە بوونەو ئێستا ناوی (کورمانج)ی گرتووەتە خۆ.

ئەگەر هەندێك لەو خشتە بەراوردکارییەی زمانی کوردی، ئاوێستایی، فارسی، کە پێشتر تۆمارمان کردبوو، ورد ببینەوە، دەبینین شێوەی کرمانجی لە شێوەکانی دی نزیکترە لە زمانی ئاوێستایی، واتە لە زمانی تایفەی زەردەشت و موغەکان، هەر لەمەوە دەکرێ ئەو ئەنجامگیرییە بکرێ کە تایفەی کرمانجی ئێستا لە تایفەی پێغەمبەری ئارییان (ماژ-موغ)ـە، ڕەنگە ئەم تیرەی (ماژ)ـە ئەو (ماننائی)یە بێ کە لە باشووری ڕۆژاوای ڕەزاییەدا نیشتەجێ بووە، بەردەنووس و کەتیبەکانی ئاشوورییان، ئەمانەی بە خزمی مادەکان دا ناوە.. زەردەشتی بلیمەتی مەزن و مایەی شانازی ئاری نەژادان، خەڵکی ناوچەی

چیچیست –ڕەزاییەی ئێستا– بووە ئەمڕۆکەش لە باشووری ڕۆژاوای ڕەزاییە، واتە لە نیشتمانی ماننایییەکاندا، ناوچەیەك هەیە بە نێوی (سەردەشت) کە ڕەنگە لە بنەڕەتدا زەردەشت بووبێ. تایفەی زەردەشت ناوی (ماژو موگ) بووەو دیارە ناوی چینی ڕۆحانیانی زەردەشتیان کە موغ و ماجوس بووە لە نێوی تایفەی زەردەشتەوە وەرگیراوە. ڕەچەڵەکی زەردەشت دەگەیەننەوە سەر مەنوچەهری نەوەی فەرەیدوونی گورد. لە لێکۆڵینەوەی ناوی پاشاکانی ناو شانامەدا گەیی بووینە ئەو ئامانجەی کە (مەنوچەهر– منواش) پاشای ئارارات بووەو دەسەڵاتی بەسەر خاکی (ماننایی)شدا هەبووە. دیاکۆی پاشای ماد، لە تیرەو هۆزی ماننائی بووەو لەلایەن بابیەوە کرابوو بە پاشای ئارارات.

مێژووە دێرینەکان ڕەچەڵەکی ئەم پاشایەش دەگەیەننەوە سەر مەنوچەهر کە پاشان بەڕای هەموو میللەت بووە بە پاشای (ماد) بە مەدا دەردەکەوێ کە (ماننایی) تیرەیەك بووە لە ماد.

هەر چەندە لە نێو لیستی ناوی تایفەکانی (ماد)ا وەکو هیرودوت تۆماری کردووە، وشەی (ماننایی) بەرچاو ناکەوێ، بەڵام دیارە ئاشوورییەکان نێوی (مانی، مانژ mange)یان بە (ماننای، ماننایی) خوێندووەتەوەو ئەم ناوە پاشان بووە بە (ماژ، ماك، موغ) یا هەر لە بنەڕەتدا لە تەرجوومەی بەردەنووسەکاندا هەڵەیەك رووی داوەو (مانژ، مانی) بە ماننایی تەرجومە کراوە.

جا وەکو چۆن لە نیشتمانی ماننایییەکاندا (موغ یا ماژ) دەبینین، لە نیشتمانی ئاراراتیەکانیشدا کە (مایەر) لە ئاراسی مەرکەزیدا کەشفی کردووە، تیرەیەکی ماد کە (ئارزانت)یان پێگوتراوە، دەبینین، لە خاکی (پارتا کۆنەکان)دا کە بریتی بووە لە کەنارێن باشوری دەریای خەزەر (پارتەکان) پەیدا بوونە کە فەرەنسیەکان (پارتیك)یان پێدەڵێن، گوایە ئەم (پارتا)نە بەماد ناژمێرن. کەچی (ئاسەر هەدون)ی پاشای ئاشور دەڵێت سێ کەس لە میر یا شارادارانی ماد: (ئوپیس)ی خەڵکی پارتکە، (رنەسانە)ی خەڵکی پارتوکا، (رماتیای) خەڵکی ئورگازابرنە کە بە باوەڕی هرتسفلد ئەم شارانە لە وڵاتی (پارتیاو– خوراسان– هرکانیا)دا بوونە. بە خوایشتی خۆیان دیاری و سەوقاتیان بۆ نەینەوا هێناوەو داوایان کردووە بکرێن بە حوکمڕانی وڵاتی خۆیان. ئیدی ئەم گوتەیە ڕاست بێ یا درۆ، ئەوا بە پێی ئەو قەباڵە ئاشوریە دەبێ پارتەکان بە ماد بزانرێن. داریوشی پاشاش لە بەردەنووسی (بێستون)دا دەڵێت: "داریوشی پاشا دەڵێت: "پارتۆو وورەکان) لە من یاخی بوون و پەیڕەوی (فرورتیش)یان کرد، خەڵکی (پارت)ش لە (ویشتاسب)ی بابم سەرپێچیان کرد".

فرورتیش لە بەرانبەر داریوشدا، ئاڵای سەربەخۆیی هەڵکردووە، ویستویەتی سەڵتەنەتی ماد بخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆی. هەڵبەتە دەبێ (پارتو و وورکان) ماد بووبن، بۆیە پەیڕەوی (فرورتیش)یان کردووەو لە بابی داریوش هەڵگەڕاونەتەوە. گەزنەفۆن لە کتێبی

چوار، فەسڵی دوو، دەڵێت: "گورگانیەکان لە سنووری ئاشوردا ئاکنجین. ئاشوریەکان کاری زەحمەتیان پێدەکردن، لە شەڕدا چەند نوێنەرێکی ئەو گورگانییانە هاتنە نك کوروش و دەستیان لەگەڵدا تێکەڵکردو لە ئاشوریەکان هەڵگەڕانەوە، چونکە ئاشوریەکان، ئەوانیان –گورگانیەکان– بە پەیڕەوو تەبەعەی خۆ دەزانی، بە ئاسانی غافڵگیر بوون و سوارەی مادو گورگانی دوای دژمنی شکاو دەکەوتن و تاڵانیان لێ دەسەندن". لە سەردەمی گەزنەفونیشدا گورگانیەکان وەکو پارس و مادەکان لە کاروباری دەوڵەتیدا بەشدارییان دەکرد... گورگانیەکان وا ناسراون کە لە باشووری رۆژهەلاتی دەریای خەزەر بوونەو زۆر لە سنووری ئاشورەوە دوور بوونە، کەچی گەزنەفۆن دەڵێت لە نزیکی سنووری ئاشوردا بوونە. بەم پێیە دەبێ گورگانییەکان تایفەیەك بووبن لە کوسییەکان و بەشێکیان لەگەڵ کاسیتییەکاندا هاتوونەتە سنووری ئاشورو لەوێندەر ماونەتەوە و هەر بەم بۆنەیەوە بووە کە لەگەڵ (فرورتیش)دا یەکیان گرتووەو دژی داریوش هەستاون. هەروەها گەزنەفۆن دەڵێت، بابلییەکان قەلایەکیان لەلایەن کادوسی و سکاکانەوە دروست کردبوو. سترابۆن، مەڵبەندی کادوسیەکانی بە باشوری دەریای خەزەر داناوە. هەروەها ناوی هەندێکیانی لە کۆچارەکانی ئازەربایجان، زاگرۆس و نیفاتس دا لەگەڵ ئەمردەکان و کورتییەکاندا هێناوە، بەمەدا وا دەردەکەوێ کە لەگەڵ کورتیەکاندا تیرەو هۆزی یەك میللەت بوونەو لە سنوورەکانی (بابل)شدا هەبوونە.

روکاری کۆشك و مەزارو گۆڕستانی پاشاکانیان بەئارمێکی بازنەیی باڵدار رازاندووەتەوە کە لە نێو بازنەکەدا وێنەی کەسێکیان کێشاوە، جل و بەرگی پاشایی بەشێوەی مادی یا موبەدی لەبەر بووەو پێی گوتراوە فروهەر.. لە وڵاتی ئاشوردا، تەنیا بازنەیەکی باڵدار هەبووە، رەمزی خواوەندی گەورەی ئاشوور بووەو بە ناوی ئاشور بووە کە لە زەمانی داریویشی مەزندا وەرگیراوەو کەسێکیان بە جلی مادەوە لە ناوەڕاستیا داناوەو بووە بە فروهەری ئێران".

بەشێك لە تیرەی کورمانج، لە لەشکرکێشییەکانی پاشتردا چوونەتە پێشترو دەگەڵ خێڵی کاردویای کۆن و ئاراراتیەکاندا تێکەڵ بوونە، و چونکە هەموویان لە یەك رەچەڵەك و نەژاد بوونە، تەواو ئاوێتەی یەکدی بوون و ئیدی هەموویان لە ژێر ناوی هاوبەشی خۆیانا، کاردو– کوردا کۆبوونەتەوە. نووسین و بەرهەمی مێژوونووسانی ئەرمەنیش ئەمە دەسەلمێنن و دەڵێن: "هێرشبەرانی (کوردو) هەر زوو خەڵکی (کرچیخ) یان لە نێو خۆدا تواندەوە".

(سلف ریچ)ی نەژادناس لە رووی جۆری ژیانەوە کوردەکانی بە دوو تیرە ژماردووە، تیرەیەکیان چادرنشین و مەڕدارو تفەنگچین و ناوی ناون (ئاسیرتا). تیرەکەی تریان گوندنشین و جوتیارن و ناوی ناون گۆران) بڕوانە: کتێبی کوردو پیویستگی نژادی و تاریخی او).

له بەشی کوردستانی (ڕەزاییە و شاهپور)شدا ئەوانەی کە پێکهاتەی عەشایەریان هەیە بەخۆ دەڵێن: (کورد) و ئەوانەی خەریکی کشتوکاڵن دەڵێن (کرمانج) ئەم کرمانجانەش خۆ بە کورد دەزانن. هەروەها ئەم عەشایەرانەش خۆیان بە کرمانج و بەمیللەتی کورد دەزانن. نە لە زمان و نە لە داب و نەریتدا هیچ جیاوازییەکیان نییە.

دیارە (سلف ریچ) مەبەستی (سیرتی cyrti، کورتیەکان) بووەو بە (ئاسیرتا) حاڵی بووە، لەگەڵ ئەمەشدا لەوەیە هەر عەشایەری کورتیەکان بووبن کە دەسەڵاتیان بەسەر هەموو ناوچە کوردنشینەکاندا پەیدا کردبێ و لەگەڵ تیرەکانی (ماد، گوتی)دا تێکەڵ بووبن و بە نێوی خێڵەکیانەی ئەوانەوە، واتە کرمانج و گۆران ناویان بڵاوبووبێتەوە. لە کوردستانی تورکیاشدا ئەوانەی عەشایەر نەبوونەو نیشتەجێی شارو شارۆچکەکان بوونە تا پێش (٢٠٠- ٢٥٠) ساڵێك لە ناوچەکانی خۆیان بەشێوەیەکی نیمچە سەربەخۆ حوکمڕانیان دەکرد، وەك حوکمڕانانی هەکاری، حوکمڕانانی ئامێدی، حوکمڕانانی جزیرە، میرانی فینك، حوکمڕانانی حسکیف، حوکمڕانانی چمشکزك، میرانی مجنکرد، حوکمڕانانی پرتك، حوکمڕانانی سقمان، حوکمڕانانی مرداسی، حوکمڕانانی ئەکیل، حوکمڕانانی پالو، میرانی چرموك، حوکمڕانانی خیران، میرانی شیروان،میرانی تەرگوەر، میرانی محمودی، میرانی دنبلی، حوکمڕانانی تبلیس، میرانی موش، مەلازگرد، وان.... هتد. پاشان عەشایەرەکان قوەتیان پەیدا کردووەو هەندێ لەو حوکمڕانانەیان لە هەندێ جێدا کردووەو بە رەعیەتی خۆیان!.

ماڵباتی حوکمڕانەکان، لەقەبی (بەگ)یشیان هەڵگرتووەو پایەو شکۆی خۆیان پاراستووە.

ناوی ناوچەی (ماد) لە سەردەمی ساسانییەکاندا بوو بە (مای) و لە سەردەمی عەرەبەکانا بوو بە (ماه) پاش ماوەیەکی زۆر کە دانیشتوانی ئەو ناوچانە ناو دەنرێن کورد، لە سەردەمی سەلجوقیەکاندا ئەم ناوچەیە ناوی کوردستانی گرتەخۆ، (کرماشان و هەمەدان و لوڕستان)ش لە چوار چێوەی کوردستاندا بوونە. مەرکەزو مەڵبەندی کوردستان، شاری (بەهار)ی نزیکی هەمەدان بووە کە تا ئەمڕۆش شوێنەواری ئەم شارە هەر ماوە. لە سەردەمی سەفەوییەکاندا بۆ ئەوەی کاروباری کوردستان بە ئاسانی بەڕێوە ببرێ، هەمەدان و لوڕستانیان لێ جیا کردەوە.

مێژوو، (کوسی و مادەکان) بە خودان پەزی زۆر و شوانکارەیی وەسف دەکات. ئاوێستاش جەمشید و فەرەیدوونی وەکو خودان مێگەلی فرە ناساندوون. مێژوو دەنووسێت کە لە نێو مادەکاندا خێزان و جڵەوی خێزان بەدەست باوك بووە. ژنی زۆریان دەهێنا، بە جیاو دوور لە یەکدی دەژیان، لە کاتی مەترسیدا یەکیان دەگرتەوە، هەروەها مێژووەکان، سەبارەت بە کۆسیەکانی (ئەنزان)ش دەڵێن خەڵکانێکی جوداخواز بوونەو رامکردنیان یەجگار دژوارو سەخت بووە، بەسەر شارانی دژمنیاندا دەدا، تالآنیان دەکردو پاشان دەگەڕانەوە شوێنەکانی خۆیان، بۆیە چ سوودێکیان لەو شەڕانە

نەدەبینی، لە راستیدا پاشینانی چەند هەزار ساڵەیان، کوردەکانی ئەمڕۆش کە نەوەی چەند هەزار ساڵەی ئەوانن، هەمان خوو خەسڵەتی باپیرانی خۆیان پاراستووە.
کورد، بە شێوەیەکی گشتی بریتیین لە چوار هۆزو تایفەی گەورە:
١- لوڕو بەختیاری
٢- کولهور
٣- گۆران
٤- کرمانج.
بەختیاریەکان هەوەڵجار لەگەڵ لوڕی گەورەدا بوونە، پاشان بە بەختیاری ناسراون. مێژووی بەختیاری/ نووسینی سەردار ئەسعەد بەختیاری دەڵێت: "ئەو تیرانەی کە لە چیای (سماق)ی شامەوە هاتوون هەندێکێیان لە بەختیاریدا و جەماعەتێکیان لە (کێوی گیلویە)دا گیرسانەوە، ژمارەیەکیان بە درێژایی رۆژگار لە نێو چوونە، تیرەکیان نێوی بەختیاری بووە، وەکو چۆن ئەمڕۆکەش تیرەیەك لەوانە بە نێوی (بەختیار وەند) ماوە.
(لورد کورزون) لە گەشتنامەکەی خۆیدا دەنووسێت ئایا لوڕەکان تورکن یا ئێرانین یا (اسمیت)ن. هەموو ئەو مێژوونووسانەی کە باسی لوڕیان کردووە ئاماژەیان بۆ ئەو سێ نەژادەی سەریێ کردووە. بەلام بە رواڵەتا لەوە دەچێت لەو تیرە کوردانەی باکوربن. بەلام زمانی ئەوان لە زمانی فارسی دەچێت، وێڕای ئەمەش زمانەکەیان جیاوازیەکی ئەوتۆی لەگەڵ زمانی کوردیدا نیە.
(ریچ) لە گەشتەکەی کوردستانیا، بەختیاریەکانی بەکورد داناون. بەختیاریەکان بە کوردەکان دەڵێن (لەك) کە هۆزێکە لە لوڕا....

*　　*　　*

ئەو سووکە جیاوازییەی ئەمڕۆ لە نێوان شێوەزارەکانی کوردیدا هەیە، دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە پاش ئیسلام، وێڕای نەبوونی خوێندەواری بە کوردی، کە خۆی لە خۆیدا پارێزەری یەکێتیی شێوەزارەکانی زمانە، زمانی داگیرکەرانیش لە نێو کوردستانی پان و بەرینا بڵاو بووەتەوەو ئیدی میللەتی کورد لەبەر نا تەبایی و ناکۆکی و دووبەرەکی خۆی، بە دەستی میللەتانی دی دابەش بووە.
لە سەردەمی ساسانیەکاندا، زمانی رەسمی دەوڵەت، زمانی پەهلەوی بووە کە زۆر لە کوردییەوە نزیك بووەو تەنانەت دەشێت بگوترێ زمانی کوردی ئەو سەردەمە بووە (سەردار ناسری رەحمەتی سەر خێڵی سەنجابی دەیگوت: "من لای عبدالله خان قوچ می دینم السلطان کلهور، نووسراوێکم دیتوە کە شەهربانو خاتوون، کیژی یەزدگور گورد بۆ بابی نووسی بوو و لەو نووسینەدا دەیگوت: (بابۆ بە خۆڕایی نامەی پێغەمبەرت دڕی) کە هەر هەمووی کوردی بوو" پاش ئیسلام سەلاحەدینی ئەیوبی، پاشای مەزنی کورد کە مایەی شانازی جیهانی ئیسلامەو ناوبانگی جیهانی هەیە، بووە بە سوڵتانی میسرو

گەورەی زەندیانی، شاهنشایی ئێران. یەکەمیانی بەنێوی عەرەب و دووەمیانی بەنێوی فارسەوە حوکمڕانی کردووە. ئیدی بەپێی پێداویستییەکانی سەردەمی خۆیان کە باوەڕی ئاینی بەسەر هەستی نەتەوەییدا زاڵ بووە، ئەیوبیەکان بایەخیان بە چاککردن و بەکارهێنانی زمانی نەتەوەیی خۆ واتە زمانی کۆنی ئێران نەداوە.
حکومەتە (کوردیە) چکۆڵەکانی دیش کەمتەرخەمییان دەرهەق بە زمانی نەتەوەیی خۆ کردووە. شاعیران و نووسەرانی کورد بە زمانی عەرەبی و تورکی شیعریان گوتووەو کتێبیان نووسیوە.
هەر چەندە ئازەربایجانیش موڵکی ماد بووەو دانیشتوانەکەی ماد بوونە، بەڵام چونکە ناوچەی نێوبراو ناوی (ئاتورپاتکان)ی گرتبووەخۆ، ئیدی کوردستانی پێ نەگوتراوە. دەنا دانیشتوانەکەی هەر لە کۆنەوە کورد بوون و لەلایەن پاشایانی کوردەوە، ڕەوادی، شەدادیو... هتد بەڕێوەبراوە. ئێستاش خوێنی (مادی) لە دەمارەکانیاندایەو لەگەڵ کوردا هاو نەژادن. چونکە ساڵانێکی دوورو درێژ لە ژێر رکێفو دەسەڵاتی تورکەکاندا بوونە، ئیدی زمانی زگماکی خۆیان فەرامۆش کردووەو تورکی فێر بوون و لەبەر ئەمە بەشێکی زۆریان وا خەیاڵ دەکەن کە لە نەژادی تورکن. تەنانەت ئەوانەشیان کە تا ئەمڕۆش ناوی تایفەی (کورد)یان ماوە، وەك: دونبلییەکانی خوی، گۆرانەکانی رەزاییە، قەرەچولیەکانی ئەرس باران، خۆیان بە تورك دەزانن، تەنیا قەرچولیەکان دان بەوەدا دەنەن کە باب و باپیرانیان (کورد) بوونە. (رودهن)ش وەکو خەڵکی قەرەچولیەکان بە تورکی قسە دەکەن و دەڵێن باو باپیرانمان کورد بوونەو بەکوردی قسەیان دەکرد. یەکەم تایفەی تورك کە گەییە ئازەربایجان بەر لە ساڵی (٤١٠ی کۆچی) بوو. کە پاشای ئازەربایجان، و هسودان بۆ ئەوەی لە شەڕا سوودیان لێ وەربگرێت هێنانیە ئازەربایجان.. مێژوونووسان، رای جیاوازیان لەمەڕ ژمارەی ئەم تایفەیە هەیە. هەندێکیان بە دوو هەزار پیاویان دەقەبڵێنن و هەندێکی دی بە دوو هەزار چادریان (واتە ماڵ- وەرگێر) لە قەڵەم دەدەن. چونکە ئەم تایفە دڕو شەڕکەرانە (غزەکان) ئازاریان بە دراوسێکانی خۆیان دەگەیاند بۆیە (میروهسودان لەگەڵ ئەبولهەیجای کوڕی ربیب الدولە کە پێشەوای کوردەکانی هەزبانی بوو، هەروەها خوشکەزای امیر وهسودان بوو. رێك کەوت و ئەوانەیان لە ئازەربایجان دەرکرد.
بەشێکیان کە لە رەزاییە بوونە، روویان کردە ناوچەکانی هەکاری، کوردەکان پێشیان لێگرتن، لە یەکەم شەڕا کوردەکان شکان و پەنایان بردە بەر کێوەکان، بەڵام پاشان گەڕانەوەو (غزەکانیان) شکاندو هەزار پیاویان لێکوشتن و تاقمێکیان لێگرتن کە حەوتیان میرو سەد کەسیان گەورە پیاو بوون.. پێش سەڵتەنەتو دەسەڵاتدارێتی رەوادی و شەدادیە کوردەکان لە ئازەربایجان، لە سەدەی شەشەمی میلادی دا ئازەربایجان بەشێك بووە لە حکومەتی سەربەخۆی کوردکو ئاتانزی گوران، کە مەرکەزی ئەم حکومەتە کرماشان بووە. گۆرانەکانی رەزاییە کە خۆیان بە تورك دەزانن، پاشماوەی

ئەو گۆرانانەن... لە ساڵی (٣٠٩ کۆچی) (صدقه بن علی) کە لە کوردەکانی موسڵ بووە لە رەزاییەدا حوکمڕانی دەکردو لەلایەن خەلیفە مامونەوە کراوە بە والی ئەرمەنستان و ئازەربایجان و لەگەڵ (بابەکی خورەمی)دا شەڕی کردووە.. (مر بن علی) موسڵی تائی کوردیش هاتووەتە گوندی (نەزیر) و لەوێندەر نیشتەجێ بوو و کردی بە شارو بوو بە فەرمانڕەوای ئەو ناوچانە. لە ساڵی (٣٦٠ کۆچی)دا نەوەی (مر عمر) لە لایەن خەلیفەوە کرا بە والی ئازەربایجان. بە گوتەی ئەستەخریی گەڕیدە لە سەدەی سێیەمی کۆچیدا ئازەربایجان بە دەستی عەشایەری (ردێنی)یەوە بووە، پایتەختی حکومەتەکە یەکەمجار (مەراغە) بووەو پاشان گوێزراوەتەوە بۆ ئەردەبیل...

ئەگەرچی ئەمڕۆ، نێوی کوردو کوردستان لە نێو هەموو خەڵك و ناوچە مادنشینەکاندا نابینین، بەڵام ئەگەر لە مێژووی سەردەمی ساسانییەکان و سەرەتاکانی ئیسلام ورد ببینەوە ئەوا ناوی میللەتی کورد لە هەموو ناوچەکانی مادا، تەنانەت لە مازندەران، خوراسان، کرمان، ئەفغان، بوخارا، بلوجستان، ئاران، ئەرمەنستان، کارداکیەو تا سیواس و ئەسکەندەروون دەبینین.. بۆ زانیاری زیاتر لە مبارەیەوە بڕوانە کتێبی: (کردو پیویستگی نژادی و تاریخی او، تاریخی کوردو کوردستان) کە روونکردنەوەو شرۆڤەی تێرو تەسەل و بە سوودیان تێدایە.

(موییر) کۆمەڵێك سەرنجی لەمەڕ (جەژنی کوردی) دەماوەندییەکان خستووەتە روو، ئەم ناوە ئەوە دەسەلمێنێ کە خەڵکی دەوروبەری دەماوەند کە بە گوتەی ئاشوریەکان بە مادی دوورە دەست دەژمێردران، (کورد) بوونە. بۆ نموونە وشەی (مازندەران) بۆ خۆی وشەیەکی کوردیە (مازن تر، مازن تران) لە (مەزن)ەوە هاتووە کە لە کوریدا مەعنای گەورە دەگەیەنێ، واتە گەورەتران!.

لە سەردەمی حوکمڕانی موعتەسەمدا کە ئەم ناوچەیە بە تەواوی لەلایەن عەرەبەکانەوە گیرا، ناوی پاشای ئەم ناچەیە (مازیار) بوو کە ئەم ناوەش وشەیەکی کوردیەو بە مانای (دۆستی گەورە)یە. مازیار لەلایەن عەرەبەکانەوە یەخسیر کراو لە (سامەڕا)ی پایتەختی موعتەسەمدا لە سێدارەیاندا، مازندەرانیش کەوتە دەستی (عبدالله بن طاهر).

چونکە لە سەرەتاکانی ئیسلامدا دەسەڵات بە دەستی عەرەبەکان بووەو کورد تاقە میللەتێك بووە کە بە توندی بە گژیاندا چووەتەوە، بۆیە سوپای عەرەب ئەوەندەی بەس بووە کە هەر خێڵێك یا شارێك سەر بە کورد بووبێ، تا قەتڵ و عام و تاڵانی بکات.

کتێبی: (کوردو پیوستگی نژادی و تاریخی او) دەڵێت: "مەرزەوانی ئازەربایجان گیرۆدەی هێرشی عەرەبەکان بوو و چونکە نەیتوانی بەرەنگاری بکات، پارەیەکی زۆری دا بەو مەرجەی عارەب دەستبەرداری کوشتن و تاڵانکردنی کوردەکان ببێ". لەبەر ئەمە: ئەو خەڵکانەی کە شارنشین بوونەو گوزەرانی خۆیان لە رێگەی کارو کاسبییەوە دابینکردووە یا ئەو دێهاتیانەی بە کشتوکاڵەوە خەریك بوون، لە ترسی ماڵ و گیانی خۆیان لە کورد دوور کەوتوونەتەوە، تەنیا هۆزو تیرە مەڕدارو چەکدارەکان کە لە شەڕو

شۆڕی یەك لە دوای یەكدا قاڵ بوو بوون، شانازیان بە (كوردبوونی) خۆوە كردووەو نێوی كوردیان پاراستووە. دیارە ئەمانە لە ژێر گوشاری حكومەتانی وەختدا پتر لە دنیای عیلم و زانست دوور كەوتوونەتەوە. دژمنەكانیان، كەوتوونەتە بانگەشەی غەرەزدار دژیان و كوردیان بە هاوتای دزو رێگرو چەتە لە قەڵەم داوە. بەمجۆرە ئارەزووی خوێنەواری و زانست و دۆستیان لای خەڵكانی ئەم میللەتە كوشتووەو تەفرەقەیان خستووەتە ناویان، تەنیا (كارداكیا)ی پاشماوەی هالدی –ئاراراتییەكان– میتانی، دانیشتوانی كۆسارەكانی زاگرۆس و ئەنزان نەبێ كە لە هەموو قۆناغەكانی مێژوودا باری قورسی پاراستنی ئارییایەكانیان و زیاد كردن و پاراستنی شان و شەوكەتی شاهنشایان لەسەر شان بووەو ئەم ئەركە قورس و پڕ شانازییەیان بەوپەڕی گیانبازییەوە ئەنجام داوە، لە پاداشتی ئەم لێوەشاوەییەدا سیفەتی (قارەمانی و پاڵەوانی)ی كوردیان سەلماندووە و كونیان لە جەرگ نەبووەو لە شەڕو شۆڕە یەك لە دوای یەكەكاندا، هونەری ئازایەتی و عەگیدی و رەشیدییان نواندووەو بەتێپەڕبوونی رۆژگار شوێنەكەشیان ناونراوە كوردستان.

ئەولیا چەلەبی، گەڕیدەی ناوداری تورك لە ساڵی (١٠٥٦)ی كۆچیدا، لە سیاحەتنامەكەی خۆیدا دەڵێت: سنووری كوردستان لە باكوورەوە ئەرزرۆمەو لە باشوورەوە بەسرە –كەنداوی فارسە. مێژووی رۆژهەلاتی كۆن دەڵێت: "مەنزڵ و شوێنی میللەتی كورد لە كەنداوی فارسەوە تا دەریای خەزەرە. كتێبی (كورد عشیرتلری) كە لەلایەن بەڕێوەبەرێتی گشتی عەشایەرو كۆچەریانەوە دەربارەی كوردەكانی عوسمانی، لە ئەستەموڵ بلاوبووەتەوەو لە ساڵی (١٩١٨ز) لە چاپخانەی ئورخانیە چاپ بووە، دەڵێت: "ناوچەی سنووری عەشایەری كورد لە باشوورەوە عێراق و موسڵە، لە باكوورەوە لازستانە، لە رۆژاواوە مەركەزی ئەنادۆڵەو لە رۆژهەلاتەوە عەجەمستان و كۆسارەكانی ئاراراتە". ئەم ناوچەیە تەنیا كوردستانی توركیا دەگرێتەوە كە توركەكان بە خۆیشیان ئیعترافی پێدەكەن.

ئەو تیرە كوردانەی كە لە كۆندا لە ناوچەی فارس دەژیان (كورتی، مرد، ئەمرەدەكان) بوونە كە (سترابون)ش ئامارەی بۆ بوونیان لەو ناوچەیە كردووە. هیرودوت ناوی تیرەیەكی (پارس)ی بە (مرۆڤی) بردووە. چونكە (مرۆڤ) وشەیەكی كوردیەو مانای ئادەمیزاد دەگەیەنێ بۆیە دوور نییە ئەو تیرەیەش كورد بووبن.

لە سەرەتای سەدەی سێیەمی زاینیدا شاری (ئەستەخر) كە زەمانێك پایتەختی پاشای ئێران بووە، پاشاكەی ناوی (كوچیهر) بووەو لە نەوەی (بازرەنگی) یانی كورد بووە. ئەم بنەماڵەیە لە سەدەی یەكەمی زاینیدا هەبووەو لەو شوێنەدا جێی هەخامەنشیەكانی گرتبووەوە.

رەشید یاسمی رەحمەتی لە باسی نەژادی ساسانییەكان پاش زنجیرە روونكردنەوەیەك، گەییوەتە ئەم ئەنجامگیرییەی كە باپیری (ئەردەشیر بابك) یانی ساسان لە تایفەی

شـوانكارەی كـوردەو دایكـی (بابـك) كیـژی تایفەیـەكی كـوردی بازرەنگییـە. شـوێنی نەشونمای ئەم بنەماڵەیە ناوچەی كوردنشینی فارسە، نێوبراو بۆ پشتیوانی قسەكەی خـۆی دەڵێـت: "ئـەردەوانی پێنجـەمی ئەشـكانی لـەو نامەیـەدا كـە لەبـەردەم خەڵكیـدا خوێندراوەتـەوە چـەند دەسـتەواژەیەكی نووسـیوە كـە لای تەبـەری و ابـن ئـەثیردا تۆمـار كراوەو تەرجەمەكەی ئەمەیە: "- تۆ پێت لە بەڕەی خۆت زیاتر راكێشاوەو بەرەو پیری مەرگی خۆت چوویت، ئەی كورد نەژاد كە لە خێوەتی كوردانا پەروەردە بووی، كێ رێی داوی ئەم تاجە لەسەر بنەیت".

هەخامەنشیەكان كە لە تایفەی (پاساركارد) بوونەو لە شاری (ئەستەخر)دا سەڵتەنەتیان هـەبووە، پاشـان كوردەكـان هاتوونەتـە شـوێنیان و پاشـایەتی (ئەسـتەخر)یـان گرتووەتـە دەست و شوێنی هەخامەنشیەكانیان گرتووەتەوە.

لێرەدا نامەوێ بڵێم كە (پاساركادی)یەكانیش تیرەیەكی كورد بوونـە، بـەڵام ئەوە وەبیران دەخەمەوە كە ئایا ناشێت تیرەكانی (شوانان و بازرەنگی) لـە پاساركادەكان بـووبن، بـەو پێیە كە وشەی (پاساركاد) بەتێپەڕبوونی رۆژگار بووە بە پاساركار، ساپاكار، ساپانكار، شبانكار، شبانكارەو پاشان كوردبوونیان ئاشكرا بووە.

ساسان لە ماڵباتی نەجیمزادەو موبەدی پەرستگەی (ئاناهیتا)ی شاری (ئەستەخر) بووە كە دانیشتوانی ئەو شوێنە (پاساركاد)ی بوونەو بیگومان دەبێ هەر ئـەم پاساركاردییانە بووبن كە پاشان بە (شوانكارە) ناسراون. هەندێ سەرچاوەی مێژوویی دەڵێن: ئاكمەنـد، ئاخەمنش، لە رەچەڵەكی هوخشترەی پاشای ماد بووەو (ئاخەمنش) پاشای ئەنزان بـوو. (شیلهاك ئینشو شیناك) كە كۆتایی بە پاشایەتی كۆسییەكان هێنـا، (ئـەنزان)شـی داگیر كرد.

(فرورتیش)ی پاشـای مـاد، لـە سـاڵی (٦٥٠پ.ز) ئـەنزانی وەرگرتووەتـەوەو كۆسیەكانی هاونەژادی خۆی رزگار كردوون.

دوای پاشای كوسی كە بەدەستی (ئینشو شیناك) لە نێو چوو، نێوی (ئانلیل نـادین- ئاخـە) بـوو، زۆر لەگینـە وشـەی ئاخـەمنش بەڵگـەی ئەمـە بـێ كـە لـە نـەژادی ئاخـە بـووە. چونكە كوسیەكان ئـەژدادی كوردەكـان بوونـە، بۆیـە دوور نییـە شـوانكارەش (پاسـاركاد) بووبێ، كتێبی (ایران نامـە یـا كارنامـەء ایرانیـان در عصر اشـكانیان) لـە بەشـی یەكـەمی بەرگی دووەمدا لە باسی (كردستان یا سویچرە ایـران)دا دەربـارەی كوردەكـان بۆچـوونی رۆژهـەڵاتناس و مێژوونووسـەكان دووپـات دەكاتـەوەو دەڵێـت: "ئەوانـە بـە یـەكێك لـە ئابڕومەندترین و كۆنترین ئاریایی ئێران دەژمێردرێن و لەوەیە ئەو ئاریییانـەی لـە سـاڵی (١٨٠٠ پ.ز) لە بابلدا حوكمڕانیان كردووەو یاساوان و فەیلەسوفیان تیا هەڵكـەوتووەو لە مێژوودا بە كاسۆ یا كاسیت ناویان دەركـردووە، باب و باپیری كوردەكانی ئـەمڕۆ بـن كە ئاشوریەكان لە بەردەنوس و كەتیبەكانی خۆیانا بە (كورتیك، كورد، كورتی) نێویـان بردووە...".

(ئـەنزان)ی نیشـتمانی هەخامـەنش، شـوێنی ئـەم کاسـیتانە بـووە، کەتیبـەی مـالامیر بـەختیاری کـە بـۆ سـاڵانی (١٣٠٠- ١٢٠٠ پ.ز) دەگەڕێتـەوە، ئـەوە نیشـاندەدا کـە ماوەیەکی کەم بەر لە نەمانی دەوڵـەتی کوسـی، تایفەیـەکی کـورد، ئەمرەدییـەکانی کـوتی لـە ناوچـەی ئـەنزان بوونـەو حکومـەتی خۆیـان هـەبووە، لـەو بەردەنووسـەدا (کەتیبـە) دەڵێت: "مـن تخـی خـی گوتـو ئامـاردی پاشـا، کـوڕی خنـی، ئـەم خـەت و نەخشـانەم لـەم کێوەدا تەواو کرد، من پەیڕەوی خوای تایفەی نرسی و دیتبی Ditbi و تەرتـەر و خـوای گەورەو شوێنی ئەم خەتانە لە کێودا و خەتەکانی خوای (مان) و خوای (خوی) و وێنـەی ئـەم پاشـایەی کـە ئـەم شـوێنەی دروسـت کـردووەو یارمـەتیی مـنی داوە، مـن وێنـەکانی خوای تەرتەرم کە پارێزەری ئەم تیرەیەیە کۆم کردوونەوە".

* * *

شـورەیەکی قـایم دروسـتکرد، نـاوی پاشـاکەیان کـە نێـوی (ئینـدکری Indikiri کـوڕی سترکیت Suturkit) بوو لەسەر هەڵکەندبوو، هەموو ناوو دیوارەکانم وەقفی ئـەوان کـرد. شارەکەیانم کە (خدی) بوو ئاوەدان کردەوە، هـەروەها پەیکـەری (دیـتبی)م کـە خوایـەکی گەورەیەو خاکی ئەم ئەنزانەی پێ بەخشیوم ساز کردەوە. جادەیەکیشم دروسـتکرد کـە لـە ئەمرەدییـەوە ڕەت دەبـێ، پاشـایانی ناوچـەی چـۆمی (بـەرن)م کۆکردنـەوە، یاسـاو پەیکەری دیتبی مەزن کـە وڵاتـی ئـەنزانی بـەمن بەخشـی و خواکـانی تـری ئـەمرەدیان کـە یارمەتیان دام بەم کارەی من خۆشحاڵ بوون. وڵاتـی (سـاە سیکشـی)م داگیرکـرد، ڕێگـای ئەمرەدیشم دروستکرد". تەرجومەی ئـەم خەتـە بزماریيـە سایسـی پرۆفیسـۆری ئەنـدامی کۆنگرەی ڕۆژهەڵاتی لیدکە لـە هۆڵەنـدا کردوویـەتی. ئـەم پاشـایە، واتـە (تخـی خـی کوتـو ئـەماردی) بەردەنووسـێکی تـری لـە ئەشـکەوتی سـلێماندا لـە پـاش بـەجێماوە، لـەو بەردەنووسەدا دەڵێت:

"مـن تخـی خـی ئامـاردی پاشـا کـوڕی خنـی، خـەڵکیم ڕاسـپارد پـێش نوێـژم بـۆ خوایـانی ئەمرەدی هەڵکەند، ئەم وێنەیە (بم بتی)یەم تاشی، بەڵام خوای (مان)م لێرەدا هەڵنەکەند، لە شوێنێکی شاراوەدا دروستم کردووە". بڕوانە: (تاریخ بختیاری).

ئـەماردی یـا ئـەمرەدی، تیرەیـەکی کـوردە کەسـترابون لەگـەڵ کورتیـەکانی ناوچـە جیاوازەکانی ئێرانـدا نـاوی هێنـاوەو بەهاونـەژادی لە قەڵـەم داون. ئەم بەردەنووسـانە لـە ڕاسـتیا زۆر گیرو گرفتیـان چارەسـەر کـردووە، جگـە لـەوەی یـەکێتیی (کوتـو و کوسـو) نیشاندەدەن، ئەوەش دەسەلمێنن کە تیرەی ئەماردی لە کوتوکان بوونـەو کوتوکـانیش، کورتی بوونە.

سنووری کورتیـەکان تـا سـەدەی بیسـت و شەشـەمی پ.ز لـە عیلامـەوە تـا ئاتنـە بـوو، بـۆ مـاوەی سـەدو بیسـت و پێـنج سـاڵیش عیلامیـان لـە ژێـر دەسـت دا بـووە. لـە ئەنزانشـدا گوتیەکان نیشتەجێ بوونە. پاشان کوسیەکان لە ئەنزانـدا پەیدا بوون و کاسیتەکان لـە

باکوورەوە هاتن و لە ئەنزانەوە جمان و هەڵیانکوتایە سەر بابل و نزیکەی حەوت سەد ساڵ حوکمیان کردووەو پاشان گەڕاونەتەوە بۆ کۆجاڕەکانی خۆیان.
کەتیبەی مالامیر لەو سەردەمدا نووسراوەو ئەوە دەردەخات کە ئەو هۆزەی لە ئەنزاندا حوکمی کردووە تیرەیەك بووە لە گوتوکان و (ئەمرەدی) پێگوتراوە، چونکە ئەنزان نیشتمانی کوسی، کاسیتەکان بووە، دەبێ (ئەمرەدی) تیرەیەك بووبن لە کاسیتەکان و کاسیتەکانیش لە گوتیەکان بوونە.
ئەم بەردەنووسە (کەتیبە) نێوی پاشاکەی بە (ئیندیکری کوڕی سوترکیت) تۆمار کردووە، کە نێوی تایفەیەکی (ماد)ش (ئەستوگرت، ئەستروخات) بووە.
کتێبی "کردو پیوستگی نژادی و تاریخی او" دەڵێت: "تایفەی ئەمرەد یان مارد لە دۆستان و یارانی کوروشی گەورە بووەو ئەو تایفەیە بە ئەژدادی کوردو لوڕەکان دەزانن کە بەشێکیان لە فارس دا نیشتەجێ بوونەو هەن". بە گوێرەی بەردەنووسەکەی مالامیر بێ، دەشێت بگوترێ کە کوروش لەوانەوە نزیك بووە.
سترابون لە زمانی (ئاراتستن)ەوە دەڵێت لە فارس دا هەندێ تیرەی وەکو کورد، مەرد، مەجوس و .... هتد نیشتەجێنە.
بەردەنووسەکانی ئاشور بەناوچەکانی ڕۆژاوای دەریاچەی ڕەزاییەیان گوتووە (پارثوا) ئەمانە تیرەی (پارث، پارت)ن کە لە شوێنەکانی خۆیانەوە کوچیان کردووەو بەرەو باشووری دەریای خەزەر چوونە. داریوشی مەزن پێی گوتوون (پرثو) فەرەنسیەکان (پارتیك) یان پێدەڵێن.
(ئاسەرهەدون)ی پاشای ئاشور ئەم تیرەیەی بە ماد زانیوە. بە پێی ئەو نووسراوانەی کە لەسەر خشت دۆزراونەتەوە، لە سەردەمی (سەنحاریب)دا تیرەیەك بە نێوی (پرسواس) کە دەڵێن (پارس)ـە لە شاوری عیلامدا نیشتەجێ بووە. (سلم نصر) لە سەرکەوتنەکەی خۆیدا ئاماژە بۆ نەفەرێکی ئەرتەشە دەکا کە لە نزیکی تیرەی (پرسواس) نیشتەجێ بووە. ئاشوریەکان لە سەرچاوەیەکیاندا شوێنی (پرسواس)یان بە ڕۆژاوای عیلام داناوەو هەر لە هەمان سەرچاوەدا ڕۆژاواو باشوری ڕۆژاوا بە شوێنی (ئامادی و پارسواکان) لە قەڵەم دەدەن. بەمەدا دەردەکەوێ کە پارسواکان، (پرسواس)کان نەبوونە. ئەمە جگە لەوەی هوخشترەی پاشای ماد لە باشووری پارسدا (پارسومیش)ی گرتووەو لە باکووردا (پارسواکانی) لە دەستی ئاشووریەکان دەکردووە. بەبۆچوونی نووسەر ناشێت (پارسواکانی) باکور لەگەڵ (پارسومیش یا پرسواس)ەکانی باشووردا بە یەك بزانرێن. هەر بۆ پشتیوانی ئەم بۆچوونەش (سیرجان ملکم) نووسەری ئینگلیز لە مێژووەکەی خۆیدا دەڵێت: "هەندێ لێکۆڵەرەوە ڕایان وایە کە سوڵتانەکانی (پارثیا) لە بنەڕەتدا تۆران یا تاتارن و چەند سەدەیەك دەسەلاتیان بەسەر ئێران دا هەبووە، بەلام زۆر بەڵگەی پێچەوانەی ئەم ڕایەش هەن. یەکێك لە لێکۆڵەرەوەو مێژوونووسانی کۆن دەڵێت کە خەڵکی پارثیا لە کەنارەکانی دیجلەدا نیشتەجێ بوونەو لە کۆندا ناویان

(كـاردوش) بـووه. هەڵكەوتـەی خـاكی (كاردوشـيەكان) كوردسـتانی ئەمڕۆيـە. هـەمان نووسـەر لـە خـوارترەوە دەڵێـت: "لـە مردنـی ئەسكەندەرەوە تـا ئەردەشـێر بابـك نزيكـەی پێنج سەد ساڵ دەبێت، ئەم ماوە دوورو درێژە لە مێژووی رۆژهەڵاتدا ون و ناديارە.

فيردەوسی تەنيا ئەوەندە دەڵێت كە گوايە هيچ مێژوويەكی ئەو ماوەيە نەماوەو دەڵێـت: "پـاش مردنـی ئەسـكەندەر وڵاتـی گـەورەی ئێـران نزيكـەی دوو سـەد سـاڵێك لـە پاشاگەردانی دا بووەو دەرەبەگ و سەرۆك عەشايەر بەڕێوەيان بردووەو هەميشە لە نێو خۆيانـدا لـە شـەڕدا بـوون، شـيرازەی وڵات بـە جـۆرێ پچـڕاوە كـەس بـە كـەس نـەبووە، دەشێت بگـوترێ ئێـران لـە هـەموو ئەو ماوەيـەدا وڵاتـی بـێ حـاكم و ميللـەتی بـێ خـاوەن بووە!... بە هەر حاڵ فيردەوسی مێژووی ئەو سـەردەمەی بـە تـەواوی فـەرامۆش كـردووە، كەچی مێژووی روميەكان پڕە لـە رووداوی ئـەوتۆ كـە ئێرانييـەكان دكـارن شـانازی پێـوە بكەن. پاشايانی (پرثيا) كە ئەمڕۆ ناويان لە مێژووی ئێراندا ونە، پاشای ئەوتۆ بوونە كە شمشـێری هەميشـە بريقـەداری رۆميـەكان نەيانـدەتوانی رووبـەڕوويان بوەسـتنەوە. دەتوانرێ بگـوترێ سەرچاوەی ئەو هونەرو ئازايەتيە ئێرانييەكان بوونـە. بـە هـەر حـاڵ دانيشتوانی ئەو وڵاتەی كە بەسەر رۆميەكاندا سەر دەكەوتن، لـە نزيكـی مەملەكەتـەكانی روم بوونـە و لـە دەريـای خـەزەرەوە تـا كەنـداوی فارس درێـژەی هـەبووە، بريتـی بـووە لـە كۆساری سەخت، دۆڵی ترسناك، روباری خۆڕ و دەشتی قاقڕو كاكی بە كاكی. رۆميەكان نـەيان تـوانی بـوو ئـەو تايفـە ملكـەچ و گوێڕايـەڵی خـۆ بكـەن. كارامـەترين و ئـازاترين دلاوەرانی رۆم كە لە سەردارەكانی خۆيانـەوە باسـی شـەڕی (پـرثيـا)يـان دەژنـەوت سـەری خۆيان دادەخست.

ئەم ناوچانەی (سيرجان ملكم) ئاماژەيان بۆ دەكا نيشتمانی مـادی كـۆن و كـوردی دوای ئـەوان دەگرێتـەوە. ئەمـەش بەڵگەيـەكی گەشـی گيانبـازی و فيـداكاری كوردانـە لـە ڕای پاراسـتنی خۆيـان و ئێرانيـەكان. هـەروەها بەڵگـەی ئەوەشـە كـە كـورد چـەقی قورسـايی ئێرانی پێكهێناوەو ئەو تيرەو هۆزانـەی كە بە نێوی ئێران و ئێرانيەوە هەميشە لەگەڵ رۆميەكانـدا لـە شـەڕدا بـوون، بـە گـوێرەی هەڵكـەوتی جوگرافياييانـدا دەردەكـەوێ تـەنيا كوردەكان بوونە.

لێرەدا قسـەيەكی پرۆفيسـۆر هرتسفلدم دێتـەوە يـاد كـە گوتويـەتی: "ئەگـەر تاقـە ناوێك شـايانی دانيشـتوانی ئێرانـی بـەر لـە ئاريـەكان بـێ، دەبـێ وشـەی (كاسـپين) بـێ و ئێمـە دەتوانين ريشەی ئەم وشەيە لە زۆر شوێنی ئێرانـدا بدۆزينـەوە... جـا هـەر بـەو پێودانگـە ئەگـەر پـاش ساسـانيەكان بـۆ ناوێـك بگـەڕێين كـە پـڕ بـە پێسـت و شـايان و لايـەقی دانيشتوانی ئێرانی بێ ئەوا بێگومان لەسەر وشەی (كـورد) دەگيرسـێينەوە كـە لـە هـەموو شوێنێكی ئێراندا ناوی ئـەم ميللەتـە وەكـو رۆژی رونـاك ديـارە. لـە كەنـداوی فارسـەوە تـا دەريـای خـەزەر، لـە مازنـدەران، خۆراسـان، ئەفغانسـتان، ئەسـفەهان، كرمـان، خوزسـتان،

ئـەران –ئازەربایجـانی قـەفقاز– ئەرمەنسـتان، کارداکیـە، لـە ڕەبیعـەوە تـا سـیواس و ئەسکەندەرون.

(تدسکو)ی ڕۆژهەڵاتناس هەندێ پەیوەندی لە نێوان بلـوچ و کوردا کەشفکرووە، بڕوانـە کتێبی (تاریخی کوردو کوردستان، ئەمین زەکی بەگ).

ئەمین زەکـی بـەگ لـە مێژووەکـەی خۆیـدا دەربـارەی کتێبـە ئاینیـەکانی زەردەشـت کـە لـە سـەرەتاکانی سـەردەمی ساسـانیدا نووسـراون، دەڵێـت: "لـە ڕاسـتیدا ئـەم کتێبانـە وا لـە مرۆڤ دەکەن" کە بڵێـت: "زۆر لەگینـە زمـانی پەهلـەوی لـە بنەڕەتـدا زمـانی کـوردی ئـەمڕۆ بووبێ یا بنەڕەتی زمانی کوردی ئەمڕۆ بووبێ، چونکە وشـەکانی زۆر لـە کـوردی دەچـن، بۆ نموونە (دینکرد) کـە باسـی مێـژووی ئـەدەبیات و یاسـاکانی ئـاینی زەردەشـت دەکـات پەیوەندییـەکی زۆری بـە (دیـنی کـورد)ەوە هەیـە، و بگـرە هـەر (دیـن)ی (کـورد)ـە. یـا (دانستان دینیك) بە چ مەعلوم (داستان دینیك) نەبێ کـە بـە تـەواوی بـە زمـانی کرمـانجی ئەمڕۆیە. (شکندکوماتیك وی جار) کە بۆ بەرگری لە ئاینی زەردەشـت نووسـراوە، زۆر لـە زمانی کوردی نزیکە".

لـە ڕاسـتیدا (شـکندکوماتیك وی جـار) لـە کرمـانجی ئـەمڕۆدا مانـای ئەمەیـە کـە (ئـەمجارە هەموویانی شکاند) کە ئەمە بە تەواوەتی کوردیە.

(دامیس تیتر) لەو باوەڕەدایە کتێبی پیرۆزی زەردەشـتیان بـە زمـانی مـاد نووسـراوە. بـە گوێرەی قەواڵەیەکی بابلی ئەوە دەردەکەوێ کە خەڵکی بابلی زۆر لـە هێـرش و پـەلاماری گوتیـەکان ترسـاون. دەڵـێن گوتیـەکان خـەڵکانی هـوڤی و دڵـڕەق بوونـە و ناوچـە ئاوەدانەکانی میزوپۆتامیایان غەرقی خوێن و ئاگر کردووە.

سـەبارەت بـە مادەکـانیش، مێـژووی یـەهود، مـاد بـە ئالـەتی غـەزەبی یـەهوە دەژمێـرێ. پێغەمبەرانی ئیسرائیل دەیانگوت یەهوە (خوا) شادمانە کـە بـە هـۆی مـادە بـێ بـەزەیی و دڵڕەقەکانەوە ترس و لەرزێکی گەورەی خستووتە دڵی بابلییەکانەوە.

کوردەکـانی ئـەمڕۆن کـە پاشـینانی ئـەوانن، گەرچـی حکومـەتێکی تایبـەتی خۆیـان نیـە، بـەلام بـەهۆی بزووتنـەوەی ئـازادیخوازی خۆیانـەوە ترسـیان خسـتوەتە دڵـی ئـەو دراوسـێیانەیانەوە کـە هاونـەژادی خۆیـان نـین بـەلام نـەك بـە زەبـری دڵـی ڕەقـی، بـەڵکو بەزەبری ئازایەتی و دلاوەری خۆیانەوە!... بۆیـە دراوسـێکانیان، بـۆ ئـەوەی ئـەم میللەتـە یەك نەگرێ، هەمیشە خەریکی ئەوەن ناتەبایی و دووبەرەکیان بخەنە ناو.

شـەرەفنامە دەڵێـت: "وەخـتێ بانگـەوازی پێغەمبەرایـەتی محەمـەدی و سـەداو بـانگی پەیامی ئەحمەدی (د.خ) لە گۆشەو کەنارانی دنیادا دەنگیدایەوە، نوێنـەری میللـەتان بـۆ وەرگرتنی دەستوور و ئیسلام بوون چوونە خزمـەتی حـەزرەتی محەمـەد.بەغدوز نـاوێکی ناشیرین و ڕەزا قورسی کورد دەگاتە خزمەتی حەزرەتی محەمەد، حـەزرەت کـە چـاوی بـە ڕواڵـەت و هەیبـەتی دەکـەوێت، ناچێتە دڵییـەوە و پەسـت دەبـێ. ئیـدی پرسـیاری هـۆزو

تیرەی کابرا دەکا، ئەویش دەڵێ لە هۆزی کوردانم، پێغەمبەر دەفەرموێ خوا ئەم تیرەیە یەك نەخات دەنا دنیا وێران دەکەن".

فرج اللە زەکی، کە شەرەفنامەی چاپ و بڵاوکردووەتەوە لە پەراوێزدا دەڵێت: "ئەم قسەیە، قسەیەکی خورافیە، چونکە پێغەمبەران ناڕوانن ڕواڵەت، بەڵکو دەڕوانن رەفتارو ماهیەت، و ئەرکیان ڕێنوێنی کردنی خەڵکە بۆ خواناسی، و دوعای خێریان لەسەرە نەك دوعای خراپ".

هەڵبەتە گومان لە خورافاتی بوونی ئەم قسەیە نیە، بەڵکو تەنیا نیشانەی ئەو ترس و لەرزەیە کە ئەم میللەتە دەیخەنە دڵی نەیاران و ناحەزانی خۆیانەوە!.

((٣))

ئاراراتیەکان

سلمان نصری یەکەمی پاشای ئاشور، بۆ یەکەمجار لە ساڵی (١٢٦٠ پ.ز) نێوی ئاراراتی بردووە.

قامووسی کتێبی پیرۆز ی (مستەرهاکس)ی ئەمریکایی کە بۆ فارسی ئامادەو تەرجوومە کراوە دەربارەی ئارارات دەنووسێت: "ئارارات هەرێمێکە لە مەرکەزی ئەرمەنستان، کەوتووەتە بەینی روباری ئاراس و دەریاچەی وان و ورمێ. هەندێ جار ئەم ناوە (ئارارات) بە هەموو ئەو وڵاتە وتراوە. لە قسان کەشتیەکەی نوح لەسەر ئەم کێوە گیرساوەتەوە. ئەم کێوە بەرزە کە ئەرمەنیەکان (میسیس)ی پێدەڵێن، تورکەکان (ئاگری داغ)و ئێرانیەکان (کێوی نوح)و ئەوروپاییەکان بە زۆری (ئارارات) و عەرەبەکان (جودی) پێدەڵێن. (جودی، کێوێکی دییەو لە باکووری موسڵە)، هەڤدە هەزار پێ لە رووی دەریاوە بەرزەو یەکێکە لەو چیایە گڕکانیانەی کە دوا تەقینەوەی لە ساڵی ١٨٤٠دا بووە. (راستە گڕکانیە، بەڵام تا ئێستا کەس نەیتوانیوە رۆژو ساڵی دوا تەقینەوەی دیاری بکات).

(دمرکان)ی مێژوونووس، باسی دەوڵەتی بەهێزی ئارارات دەکات و دەڵێت: "هۆزی ماد، کە لە ساڵی دوو هەزاری پێش زایندا لە قەفقازەوە دێن و کە دەوڵەتی بە هێزی ئارارات لە رێگەی خۆدا دەبینن، رێی خۆیان دەگۆڕن و لە رۆژهەڵاتەوە رەت دەبن. (هۆزی ماد: دەبێ لێرەدا مەبەستی کاسیتەکان بێ).

بوونی ئەم دەوڵەتە لە ساڵی (٩٠٠ پ.ز) واتە لە سەردەمی حوکمڕانی زوحاکدا ئاشکراتر بووە. نزیکەی ساڵی (٨٠٠-٨١٥ پ.ز) (منواش)ی پاشای ئارارات بەرەو باشور هاتووەو هەرێمی پارسواو ماننائی داگیر کردووەو بەربەستێکی بتەوو قایمی لەبەردەم ئاشوریەکان دروستکردووە، کە دەبێ ئەم (منواش)ە هەمان مەنوچەهری شانامە یا (منوش چتر)ی ئاوێستا بێ. لە ساڵی (٨٨٢- ٧٧٣ پ.ز)دا (سارودوریس)ی پاشای ئارارات، سلمان نصری سێیەم، پاشای ئاشوری شکاندووە.

هیرودوت دەڵێت: لە دەوروبەری کێوی ئارارات قەومێك بە نێوی (ئالارود) هەبوونەو (هالدی)یان دەپەرست. لە ساڵی (٦٠٠ پ.ز) ئەرمەنییەکان هاتن و خاکی (ئالارود)یان داگیرکردو ئاینی (ئالارود)یان قەبووڵکرد، ئیدی بە خۆیان نێوی (هالدی، هایتی)یان لە خۆ ناو ئەو ناوچانەی کە داگیریان کرد، ناویان نا (هایستان).

عەلی ئەسغەر شەمیم هەمەدانی لە کتێبی (کورد)دا دەنووسێت: "کە دەوڵەتی ئاریانی میللەتانی خالدی یا کاردو بە دەستی ئەرمەنییەکان لە نێو چوو، نەبووە مایەی فەوتان و نەمانی ئەو شوێنەوارو ئاسەوارانەی کە خالدی، یا کاردۆکان لە ماوەی سێ سەدەدا لە شوێنی خۆیاندا دروستیان کردبوو یا بە جێیان هێشتبوو. بەڵکو دوای کۆچکردنی خالدیەکانیش بۆ کۆجارەکان، ناویان لە ناوچەی باکووری دەریاچەی وان دا، واتە تەرابزونی ئەمڕۆدا مایەوە.ئەم ناوچەیە لە سەردەمی رۆمی رۆژهەڵاتی بیزانسدا، خیلات یا (ئالخات)ی پێدەگوترا. تا ئەمڕۆش شارێکی کۆن لە کەناری باکووری رۆژاوای دەریاچەی نێو براو بە نێوی (ئەخلات) هەیە.

کتێبی: (ایران نامە یا کارنامە ایرانیان در عهد اشکانیان) دەربارەی ئاراراتیەکان دەنووسێت: "بەر لەوەی ئاریەکان ببنە خاوەنی ئەو هەرێمە، چەند تیرەیەکی تورك لەوێندرە نیشتەجێ بوونە، لەوانە: تیرەی (نایری) لە کۆسارەکانی رۆژاوای وان و هەردووك رەخی دیجلە بووە. تیرەی (مینویی– minui) لە باشورو رۆژاوای دەریاچەی ورمێ، لە نزیکی کێوی زاگروس بووە. تیرەی (ئورارد– urardu) لە باکووری رۆژهەڵاتی ئاقاری (نایری) بووە. (ئورارد) لە هەردوك تیرەکەی دی بەهێزتر بووەو هەمیشە لەگەڵ ئاشوردا لە شەڕ و شۆڕدا بووەو (وان)ی ئێستا مەڵبەندیان بووە. لەو بەردەنووس و کەتیبانەی کە لە سەرانی ئەوان بەجێماون، نێوی شەش کەس ئاشکرا بووەو لەگینە ئەمانە لە یەك خێزان و بنەماڵە بووبن و دوا بە دوای یەك حوکمڕانیان کردبێ، یەکێك لەو شەش کەسە (ارکیستس) پاشایە کە لەگەڵ (سارگن– ٧٢٠– ٧٠٠ پ.ز) پاشای ئاشوردا شەڕی کردووە. یەکێکی دی (بلات دری) یان (سردورس)ی سێیەمە کە لەگەڵ ئاشور بانیپاڵ دا لە ساڵی (٦٤٤ پ.ز) کێشەی هەبووە. سنووری وڵاتی (ئورارد) بە هەموو ئەو سەر زەمینە تەخمین دەکرێت کە ئێستاکێ بە نێوی ئەرمەنستانەوە ناسراوە. هەندێ شوێنەوارو ئاسەواری ئەم ماڵباتە لە ملاتیە، پالو، میاندواب. پاشایانی ئەوێندەر بە خۆیان گوتووە (شای نایری).

لە گۆڤارێکی فارسیدا، وتارێك لە ژێر سەر ناوی (ئەرمەنستان) نووسرا بوو کە بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

لە سەدەی نۆزدەدا کە رۆژهەڵاتناسان لە کێوەکانی ئێران و ئەرمەنستان و ئاشوردا خەتە هەڵکۆڵراوەکانیان خوێندەوە، پەیان بەوە برد کە لە ساڵی سێ هەزاری پێش زایندا خەڵکێکی زۆر لە بەشێکی ئەرمەنستاندا بە نێوی (سوباری) هەبوونەو مێژوو نێوی چەند دەستەو گروپێکی تری لە نێو ئەواندا بردووە، لەوانە: خات، هات، خالدی، هیتد، ئالورود و هاباس.

لەو سەردەمەدا لە ئاسیای بچووکدا، حوکمڕانانێك هەبوونە بە نێوی: (ئورارد، بێ ئانا، عوسایر، ملید، میل دیس، نایری و مانا) کە ئەمانە لە خەتی ئاشوریدا بە وڵاتی نایری زانراون. لە سەدەکانی دواتردا هەموو ئەم حوکمڕانانە یەکیان گرتووەو دەسەڵاتی (ئورارد)

یـان دەمەزرانـدووەو پایتەختەکـەیان (طوسبا) بـووە کـە ئێستـا بـە (وان) ناسـراوە.. لێرەدا، ئورادو و مانائیش بە مەملەکەتی نایری نێو براوە.
تیگلات پلیسری پاشای ئاشورش لەم بارەیەوە دەنووسێت، میللەتی نایری لـە دەوروبەری سەرچاوەکانی دیجلـەو فوراتـدا، پـانی لـە نیشـتمانی ئاراراتیـەکان، دەژیـان، لـە بـاکووری نیفـاتس تـا دیاربـەکر، خـەرپوت، دەرسـیم و کێوەکـانی نـەتلیس- طوروس یـان گرتبـوو. (بڕوانە: مێژووی ئەدەبی کوردی، عەلائەدین سەجادی).
بەمەدا وا دیارە کە (ئاراراتیەکان)یش لە (نایری)یـەکان بوونـەو پاشان ئەرمەنیـەکان هـاتوون و ئەو وڵاتەیان داگیر کردووە.
لە زەمانی مادەکاندا، فەرماندەی ئەرمەنستان لەلایـەن مادەوە دادەنرا. پاش لـە نێو چوونی مـاد، کوروشـی گـەورە، ئیمپراتۆریـەتی ئێرانـی دامەزرانـد، ئەرمەنسـتان بـوو بـە بەشێك لـە ئیمپراتۆریـەتی ئێـران، و تـا سـەردەمی داریوشـی سـێیەم مایـەوە. فەرمانـدەکانی وێنـدەر (وندفرنـە) یـا (هیـدرانس) هەڵدەبـژێردران. بـە گوتـە سترابون تـا سـەردەمی (ئـانتوکوس)ی گـەورە، پاشـا سـلوکوس لـە ئەرمەنسـتاندا حـوکمڕانی کـردووە (٥٥٩- ٢٢٣ پ.ز) (بڕوانـە: ایران باستان)
هـەر چـەندە کتـێبی (ایران نامـە) ئـەم تیرانـەی بـە تـورك لـە قەڵـەم داوە، بـەڵام دۆزینـەوەو دوا ئیکتیشافاتەکان سەلماندویانە کە ئەمانە لە نەژادی ئارین.
لێکۆلەران، میتانیەکانیان بە نایری لە قەڵەم داوە، کە هیچ گومانێك لە ئاریایی بوونیان نییـە. ئاشـوریەکان، ماننائیـەکان وەکـو لـە کتـێبی مینـوئی دا تۆمـار کـراوە، بـە خزمـی مادەکـان دا دەنێن، تەنانەت یەکەم پاشای ماد (دیاکو) سـەرۆکی عێڵـی ماننـایی بـوو. لـە بنەڕەتـدا (ماد، ماننـایی، سیت، کیمـری) لـە مێـژوودا بـە (ئوممـان- مانـدا) ناسـراون کـە هـەموویان لـە یـەك نــەژادو ئاریــایی بوونــە. ســنوورو ئاقاریــان گەییوەتــە کــەنارەکانی دەریــای ڕەش کــە ئاراراتیەکانیش لە چوار چێوەی ئەو سنوورەدا بوونە.
هەمان کتێب دەنووسێت: (پاشایانی ئارارات بە خۆیان دەگوت شای نایری، بە زمان و نـاوی ئاراراتیەکانـدا دەیـارە کـە ئاریـایی بوونـە، لـە ڕاسـتیدا، لـە کۆنـا مادەکانیشـیان لەگـەڵ ئـەو تیرانەدا بە تورك یان سامی نەژاد دەزانی. لە ئـەنجامی پشـکنین و کۆڵینکـاری پاشـتردا چـەند قەباڵەیەك دۆزرایەوەو ئاری بوونی مادەکانی ساغکردەوە.
دوا پاشـای ئـارارات نێـوی (ئـاری مینـا) بـووە. ئـەو سـپەرە برونزیانـەی کـە ئـەم پاشـایە پێشـکەش بـە پەرسـتگەی کردبـوون، ئـەمڕۆ دۆزراونەتـەوەو وا دەردەکـەوێ کـە فـەرمانڕەوایی (ئاری مینا) لە سەرەتاکانی سەدی شەشەمی پێش زاین بووە.
داریوش یەکەم لە کەتیبەی (بەردەنووس) بێستووندا ئەرمەنستانی بـە ئارمینـا نێـو بـردووە. ئـارارات وشـەیەکی عیبریـە، هـیرودوت، (ئـالارود)ی پێگوتـووەو ئاشـوریەکان (ئورارتـو)یـان پێگوتـووە. (مایـەر)، نیشـتمانی ئەسـڵی ئـەم تایفەیـەی بـە ئاراسـی مەرکـەزی زانیـوە، هەنـدێ

سەرچاوەی مێژوویی ئەو، ئەویٚ بە شوێنی ئارزانتەکان، کە یەکێکە لە شەش تیرەکەی ماد، دەزانن. لەوەشە وشەی ئارارات و ئارزانت جۆرە پەیوەندییەکیان لە نێوان دا هەبێ.
لە دەوروبەری حەزودا –لە کوردستانی باکوور– زنجیرە کێوێکی بەرز هەیە نێوی (مارارتو) بووە و ئێستا بە (مالاتو) ناسراوە. عەرەبەکان وشەی (مارارتو)یان بە مەعنای (رەت بووم) لێکداوەتەوە. دەڵێن وەختێ کەشتیەکەی نوح بەسەر ئاوەوە بووەو ئاوەکە کەم بووەتەوە، کەشتیەکە بەسەر ئەم لوتکەیەدا تێپەڕیوە، حەزرەتی نوح فەرموویەتی: ((مررت)) ئەم وشەیە پاشان بووە بە نێوی ئەم کێوە.
بە گوێرەی ئەم ئەفسانەیە دەشێت بگوترێ کە نێوی یەکەمی ئەم زنجیرە کێوەش (ئورارتو) بووە، عەرەبەکان کردویانە بە (مررت). دیارە ئەم دوو کێوە نێوەکانیان لە یەك تیرەوە وەرگرتووەو لە راستیدا ئاسەواری پاشایانی ئارارات لە (مەلاتیەو پالو)دا دۆزراوەتەوە.
تیگلات پلیسری ئاشور، لە کۆجاڕی ئازو–حازو–دا نێوی تیرەی کورتیە دەبات، بەم پێیە تیرەی کورتیە، تیرەیەك بووە لە تیرەکانی (ئورارتو). سترا بوون ئەم بۆچوونە دەسەلمێنێ و باسی بوونی (کورتی، مردامرد)ەکان لە ئەرمەنستانی خاکی ئاراراتیەکان دەکات، سەرچاوە مێژوویيە ئەرمەنیەکان، لە ئاقاری حوکمڕانی ئەرمەنیەکانا باسی تایفەیەکی گەورە بە نێوی (مار) دەکەن. ئەم تایفەیە لە دەوروبەری دەریاچەی وان بووە. ئەمڕۆکەش لە نزیکی شاری وان دا دورگەیەکی بچکۆلە هەیە بە نێوی (اختامار).
ڤیکۆر لانگلوا دەڵێت: "ئەرمەنیەکان، بە مادەکان دەڵێن (مار) و بە پاشماوەی ئەژدەهاکیان دەزانن و دوا پاشای مادەکان بە زمانی ئەرمەنی (ویشتا بازونگ)ی پێوتراوە کە مانای (ئەژدیها زادەکانە). (ویشاب ئازون)ـە.
سەنحاریبی کوڕی سارگونی دووەم لە هەرێمێکی باکوورەوە بۆ باوکی دەنووسێت: "خەڵکێکی زۆر لە باکورەوە گوشار بۆ وڵاتی وان دێنن و (ئەرکیشتی دووەم)ی پاشای وان بە زەحمەت مقاوەمەت دەکات. ئەم خەڵکە (کامبر)یان پێدەڵێن". تەورات، بە (جومر) و مێژوونووسانی یۆنانی بە (کیمری) نێویان بردوون.
پایتەختی دەوڵەتی ئارارات شاری وان بووەو دانیشتوانەکەی (مار)ەکان بوونە. ئەم (مار)انەی ئەرمەنیەکان هەمان (مرد، ئەمردەکانی) (سترابون)ن کە پاشان ناوی کوردیان گرتووەتە خۆ. دیارە دەبێ ئەم تیرانە لە میللەتی ئارارات بووبن و پاش نەمانی دەوڵەتەکەشیان بە دەستی ئەرمەنیەکان، هەر لە شوێنی خۆیان ماونەتەوەو ژیارو شارستانیەتێکی بەرچاویان هەبووە، و باوەڕی ئاینی خۆیان بەسەر ئەرمەنیەکاندا سەپاندووە.
لە سەدەکانی هەوەڵی بڵاوبوونەوەی ئاینی مەسیحیەتدا، لە ساڵی (٢٧٥) مەسیحیدا (ترتات)ی پاشای ئەرمەنی بووە بە مەسیحی و لە دەوروبەری (موش)دا سێ هەزار کەسی لە سەرانی رۆحانی (هالدی) کوشتوەو خەڵکەکەی کردووە بە مەسیحی، لەم بەینەدا بەشێك لە کوردەکانیش ئاینی مەسیحیان قەبوڵ کردووە، پاشان کە ئاینی ئیسلام بڵاوبووەتەوە کوردە

هالدیـەكانیش چـاویان لـە هاونـەژادانی خـۆ، كوردەكـانی باشـور كـردو بـوون بـە ئیسـلام. میللـەتانی بندەسـت لـە ژێـر كاریگـەریی هەسـتی ئازادیخوازیـدا، كـە ئـەم هەسـتە غـەریزەی ئاسـایی هـەر مرۆڤێكـە، هەمیشـە حـەز دەكـەن سەرپێچـی لـە رەفتـارو كـرداری میللـەتی سەردەست بكەن و هەر رووداوێك دژی بیرو باوەڕی میللەتی سەردەسـت بێ، بەلای میللـەتی بندەستەوە پەسندە، جا چونكە كوردانی ئاراراتی لە ژێر دەسـەڵاتی ئەرمەنیەكاندا بوونـەو ئاینی ئەرمەنیەكان مەسیحیەت بووە، بۆیە بە گەرمی روویان كردووەتە ئاینی ئیسلام و هـەر كـە بەشـی زۆری هـاو رەگـەزەكانیان، ئیمانیـان بـە ئـاینی ئیسـلام هێنـاوە، ئـەوانیش–یـانی ئاراراتیـەكان– بـێ سـێ و دوو چـوونەتە ریـزی موجاهـدینی ئیسـلامەوە كـە هـەڤركی ئـاینی عیسـایی بـوو: ژمارەیـەكی كـەم لـەو ئاراراتیانـە هـەر لەسـەر ئـاینی مەسـیحیەت مانـەوە، كـە نەوەكانی ئەمڕۆیان بە ئەرمەنی دەژمێردرێن. چونكە لـەو سـەرو بەنـدە دێرینـەدا بیروباوەڕی ئـاینی بەسـەر هەسـتی نەتەوەییـدا زاڵ بـووە، ئیـدی كەوتوونەتـە ژێـر هەسـتی ئاینییـەوە و نـەژادو رەسـەنی نەتـەوەیی خۆیـان فـەرامۆش كـردووە. ئەمڕۆكـەش لـە نێـو هەنـدێ تایفـەی كوردا نیشانەی خاچ لەسەر هەویر دەكێشـن كە ئەمـەش خۆی لە خۆیدا بەڵگـەی ئەوەیە كە ئـەوان مەسـیحی بوونـە و پاشـان بـوون بـە موسـوڵمان.ئەمـە جگـە لـەوەی بـە پێـی گێڕانـەوەی سەرچاوە مێژووییە ئەرمەنیەكان لە سالانی ١٥٠–٢٠٠ زاینیدا، ئاینی مەسیحیەت لـە نێو كوردەكاندا بڵاوبووەتەوەو ژمارەیەكیانیش لە كۆسارەكانی (كوردوین)دا بـە نهێنی باوەڕیـان بـە ئـاینی عیسـا هێنـاوەو مومارەسـەیان كـردووە، تەنانـەت (سـوكیاس) سـەرۆكی عیسـاییە نهێنییەكانی كورد، بە دەستی هاوشاریە بتپەرستەكانی خۆی كوژراوە.

لـە راسـتیا، عیسـاییەكانی ئاكنجی كۆجاڕانی سـەخت و ئاسێی كوردسـتان لـە ناوچـەكانی رۆژهەڵاتی دەریاچەی وان و دەرسیم تـا سـەردەمی یەكـەم جـەنگی جیهـانیش بـە هـیچ جـۆرێ زمانی ئەرمەنییان نەدەزانی و هەر بە كوردی قسەیان دەكرد. دیارە ئەمانە ئەو كوردانە بـوون كە باو باپیرانیانی لەسەر ئاینی عیسایی مابوونەوە دەنا هیچ میلـەتێ لـە سـایەی دەسـەڵاتی نەتەوەیی خۆیدا زمانی زگماكی خۆی فەرامۆش ناكاو بە زمانی میللـەتی بن دەسـتی خـۆی قسـە ناكـات. كوردە موسـوڵمانەكانیش ئـەوانیان، چونكە مەسیحی بوونـە، هـەر بـە ئەرمـەنی زانیوە، كوردەكانی ئەو ناوچانەش جگـە لـە میللـەتی ئەرمـەنی پەیوەندییان بـە مەسـیحیانی دیكەوە نەبووەو هەموو مەسیحییەكیان بە ئەرمەنی داناوە. ئەمڕۆكەش هەر وایە.

لە یەكەم جەنگی جیهانیدا كە دەوڵەتی عوسمانی ئەرمەنیەكانی بندەستی خـۆی قـەتڵ و عـام كرد، ژمارەیەك لەم كوردە مەسیحیانەش كوژران، ئەوانەش كـە توانیان بـڕەڤن و لـە سـنووری دەوڵـەتی عوسمـانی دەربـازبن، لەگـەڵ ئەرمەنییـەكانی دی دا تێكـەڵ بوونـەو سـەر لـە نـوێ زمانی ئەرمەنی فێر بوونە.

سـەردەمانێ نایرییـەكان، كـە ئاراراتیـەكانمان بـە بەشـێك لـەوان زانیـوە، و سـەردەمانێكیش موشـكیەكان لـە خـاكی ئاراراتیەكانـدا حوكمڕانیـان كـردووەو هـەموو كوردسـتانی باكووریـان داگیر كردووەو شاری (موش) پاشماوەو یادگاری ئەم هۆزەیە.

تەورات، کتێبی پیدایش (١٠:٢٣)، ناوی ئەم هۆزە بە (ماش) تۆمار دەکات و دەڵێت کە لە باکووری جەزیرەدا نیشتەجێ بوونەو ڕەگەزیان دەچێتەوە سەر (یافث)ی کوڕی نوح. جا چونکە گومانی ئەوە دەکرێ نەوەی (یافث) لە نزیکی سەرچاوەکانی دیجلەدا نیشتەجێ بوونە، بۆیە پێدەچێت موشکییەکان تا باکوری جزیرەیان خستبێتە ژێر دەسەڵاتی خۆیان، لە سەدەی هەشتەمی پ.زدا، پاشای لیدی میتاس-یان لە مێژوودا بە (میتای و موشکی) نێو بردووە، لە ساڵی ٧٧٠ پ.ز دەگەڵ (روسا)ی پاشای ئاراراتدا یەکی گرتووەو لەگەڵ سارگنی دووەمدا شەڕی کردووە. بەپێی باوەڕی هەندێ کەس لەو سەردەمەدا (ئورارتو) بەشێك بووە لە ماد.

لە خاکی ئاراراتیەکاندا دوو میللەتی تر ژیاون، یەکیان ئەرمەنیەکان بووەو ئەویتریان بە گوتەی هیرودوت ئالارودییەکان بووە. پاش سەدان ساڵیش هەردوو میللەت لەو هەرێمە بوونە، یەکێکیان ئەرمەنیەکان بووەو ئەویتریان کورد بووە. جا چونکە سەرچاوە مێژوویيە ئەرمەنیەکان هیچ ئاماژەیەکیان بۆ لە بەین چوونی (ئالارودی)یەکان ناکەن، دەبێ هەر ئەو ئالارودییانە بووبن کە پاشان ناوی کوردیان گرتووەتە خۆ. ئەمە جگە لەوەی کە مێژووی کۆنی ئەرمەنی باسی کورتیەکان دەکا، و تەنانەت تاکێ لە چەکمەکانی وەزیری کورتی سوور بووە و تەنیا پاشا چەکمەی سووری لەپێ کردووە، ئەم خاڵە بەڵگەی ئەوەیە کە بەر لە ئەرمەنییەکان. میللەتی ئارارات، (کوتی- کورتی) بووەو پاش تێشکانیش وەکو کەمە نەتەوەیەکی گرنگ لە نێو دەوڵەتی ئەرمەنستاندا ماونەتەوەو دەسەڵاتیان زۆر کەم نەبووەتەوە، مادەکانیش لە کورتیەکان بوونە.

گەزنەفون دەڵێت: "لەو شەڕەی کە (ئاستیاکس)ی پاشای ماد دەیویست لەگەڵ بابلییەکاندا بیکات، پاشای ئەرمەنستان کە باجدەرو باجگوزاری ئاستیاکس بوو لەشکری نەدایە ئاستیاکس، کوروش بۆ تەمێ کردنی پاشای ئەرمەنستان بە لەشکری ماد بەرەو ئەرمەنستان چوو و لە ئەنجامدا کوروش قایل بوو بەوەی کە پاشای ئەرمەنستان، چونکە لەگەڵ کلدانیەکاندا شەڕی بوو، نیوەی لەشکرەکەی بهێڵێتەوەو نیوەکەی تری بنێرێتە یاریدەی کیاکسار".

مەبەستی گەزنەفۆن لە کلدانیەکان، ئەو خالدییانەیە کە بەر لە چوونی ئەرمەنییەکان بۆ ئەوێ، خەڵکی ئەرمەنستان بوونە.

لەسەرێرا ئاماژە بۆ ئەوە کرا بوو کە کلدانیەکان لە ڕەگەزی جیاواز پێکهاتبوون کە یەکێك لەو ڕەگەزو ڕەسەنانە کوتیەکان و کوسیە ئاریایی نەژادەکان بوونە کە گەزنەفۆن ئاراراتیەکانیش بە بەشێك لەوان دەزانێ.

گەزنەفۆن، لە کەوشەنی ئەرمەنستاندا باسی پاشا هند دەکا کە مەعلوم نییە لە کام هۆزو تیرە بووە. بۆ نموونە لە شوێنێکا دەڵێت کوروش داوای لە پاشای ئەرمەنستان کرد کە ڕێنوێنانی (دەلیل) بداتێ تا قاسیدێك بنێرێتە لای پاشا هندو پارەی لێ داوا بکات. لە شوێنێکی دی دا دەنووسێت: قاسیدی پاشا هند هاتە لای کیاکسارو پێی گوت بیستوومانە

دەتەویٚ لەگەڵ پاشای ئاشوردا شەڕ بکەی، من دەچمە لای پاشای ئاشوریش بزانم کام لا دەست درێژکار بیٚ لایەنی لایەکەی دی دەگرم.
بە کورتی، جارەکی دی دەگەینە ئەم ئەنجامەی کە گوتیەکان لە دەریای رەشەوە تا باکووری عیلام ناوچەیەکی شاخاوی و سەختیان داگیر کردووەو لەگەڵ هۆزو تیرە زۆرەکانی خۆیاندا دەوڵەتانی سەربەخۆیان دامەزراندووەو هەر کاتیٚ تیرەیەك لەو تیرانە تواناو دەسەڵاتی پەیدا کردووە، پەلاماری هۆزە دراوسێکانی خۆی داوەو خستونیە ژێر رکێفی خۆی و سنووری نەتەوەیی خۆی بەزاندووەو خاکی میللەتانی دی داگیر کردووەو ساڵانێك لەو ناوچەو مەملەکەتە بەربڵاوانەدا حوکمڕانی کردووە. سەبارەت بە لێهاتووی و ئازایەتی پاشای ئەو میللەتە، لە نێو هەموو میللەتدا بە شاهنشا ناسراوەو ناوی چووەتە گۆرانی و ئاوازە میللییەکانەوە. ئەوەی کە سەلماوە ئەوەیە کە کۆڵەکەی کۆمەڵگەی کوتیەکان لە (کورتی، نایری، کوسی و ئاماردی)یەکان پێکهاتووە. هەر لەبەر ئەمەشە کە ئەوان لە گۆرانیە میللەییەکانی خۆیاندا، چ جیاوازییەکیان لە نێو پاشایانی ئەو هۆزو تیرانەدا نەکردووەو هەموویانیان بە پاشای خۆیان زانیوە، بۆیە پێدەچێت ئاراراتیەکان بەشی باکووری کارداکان بووبن.
هیرودوت لە نێو قۆشەنی (اکسرس Xerxes)دا لەشکری کورد بە (ئالارادی ین و ساسپری ین) نێو دەبات. لە باکووری ئەرزروم و سنووری تەرابزونی ئێستادا شارێکی کۆن هەیە و نێوی (ئەسپیر)ـە. خەڵکی ئەو ناوچەیە هەر چەندە زمانی کوردیان فەرامۆش کردووەو بە تورکی دەپەیڤن، لیٚ بە خۆیان دبێژن ((کرداسپیر).
نێوی (کورتی، مرد، ئەمرەدەکان) لە هەموو شوێنێکدا پێکەوە هاتووە، تەنانەت هەندیٚ مێژوونووسی عەرەب کە رەگەزنامەی ساختەیان دروستکردووە (کورد)یان بە کوڕی (مرد) داناوەو لە راستیا مەعنای (کورد، مەرد، مەردایەتی) دەکریٚ بە یەك شت بزانریٚ.
(راپسك)ی رۆژهەڵاتناس دەڵێت: (خالدی، کوردی، کورتی، الکردی) لەگەڵ نێوی کوردەکاندا هاوبەشە. (بڕوانە ئەنسکلوپیدیای ئیسلام).
(دراڤەر)ی رۆژهەڵاتناسیش دەڵێت: (کاردا، کارتوخی، کورتوخی، غوردی، کارداك، سیرتی –کورتی– غوردیای، غوردویەتی، کاردا، کارداویە، کاردایە، کارتاوایە) هەموویان لەگەڵ کوردیا یەکن، (بڕوانە تاریخی کوردو کوردستان).
عێڵی گەورەی میلان خۆیان بە (خالدی) دەزانن و چونکە ئاگایان لە مێژووی کۆنی خۆیان نییە وا تەسەور دەکەن لە نەوەی خالیدی کوڕی وەلیدن، خۆ ئەگەر خالدی بن ئەوا دەبیٚ بە نەوەی خالدییەکانی ئارارات بزانرێن، وەکو چۆن بنەماڵەی بەڕێزی بەدرخان پاشای میری بۆتان لە نەوەی خالدییەکانن.
لە هەندیٚ شوێندا بە (میتانیەکان) گوتراوە میتلانی، لەوەیە میلانی لە میتلانییەوە هاتبیٚ، شوێنی ئەسڵی (میلانیەکان) لە دەوروبەری دیاربەکر بووە، واتە لە نیشتمانی میتانیەکان بوونە. لەم حاڵەدا دەبیٚ میتانیەکان لەگەڵ خالدییەکاندا بە یەك بزانرێن.

میتانیەکان لە کەنارەکانی دەریای رەشەوە هاتبوون، لە سەردەمی (بیزانس)ی ئیمپراتۆری رۆمدا شوێنێك لە کەناری دەریای رەشدا هەبووە بە ناوی خالدی. لە ناوچەی قەفقازیشدا ئەم ناوە –خالدی– بەرچاو کەوتووە. دیارە هەموو ئەم شرۆڤانە ئەوە دەسەلمێنن کە هۆزانی (خالدی، نایری، میتانی، سوباری، موشکی، بە تایبەتی گوتی و کورتی هاو نەژاد بوونە.

*   *   *

رەشید یاسمی لە لاپەرە (١١٤)ی کتێبی: کردو پیوستگی نژادی و تاریخی او)دا دەنووسێت: "لە کتێبی التنبیە والاشراف–ی مەسعودیدا کە بەپێی لێکۆڵینەوەو وردبوونەوەی ئەهلی لێکۆڵینەوە، ئەو بەشەی پەیوەندی بە ئێرانەوە هەیە لە سەرچاوە سەرەکیەکانی ساسانیەوە وەرگیراوەو ئەو رەگو ریشەیەی سەبارەت بە کوردەکان نیشانی داوە، پێدەچێت لە سەرچاوە پەهلەوییەکانەوە وەری گرتبێ. مەسعودی لەم کتێبەدا هۆزە کوردەکانی ژماردووەو بە نەوەی کوردی کوڕی ئەسفەندیاذی کوڕی مەنوچەهری پشدادی زانیون. لە راستیا ئەم نووسەرە لە هەر شوێنێکا پشتی بەسەرچاوە پەهلەوییەکان بەستبێ، کوردی بە نەوەی سوڵتانەکانی ئێران حەساو کردووە".

ئەم روونکردنەوانە تەواو پشتیوانی لە بۆچوون و سەرنجەکانی ناو ئەم کتێبە دەکات تەنیا لە یەك شت دا نەبێ کە کوردەکان بە نەوەی سوڵتانەکانی ئێران دەزانێ، حاڵبوکی وا نیەو سوڵتانەکانی ئێران نەوەی کورد بوونەو پاشان هۆزەکانیان ناوی کوردیان گرتۆتە خۆ.

کیومرپیان، لە نەوەی گوتیانن.

جەمشید،لە نەوەی کوسی، کاسیتەکانە.

فەرەیدوون و نەوەکانی، لە ئاراراتیەکان و ماننائیەکان و مادەکانن.

مادەکان، لە کوسییەکانن.

هەخامەنشیەکان، لە کوسەکانن.

پەهلەویەکان، لە نەوەی پارث، پەرثۆکانن.

ساسانییەکان، لە نەوەی شوانکارەن و هەر هەموو ئەم هۆزو تیرانە لە کۆمەڵگای کوردەواری ئەمڕۆدا دەبینین.

*   *   *

مێژوونووسانی کۆن کە بە دروستی ناوی پاشایانو شوێنی رووداوەکانیان تۆمار نەکردووە، هەقیان بووە، چونکە مێژووی ماد، ئاشورو عیلام مەعلوم نەبووەو شانامە باسی ئەم ناوانەی نەکردووە.

لە ساڵی (١٦٢١ز)دا گەڕیدەیەکی ئیتاڵی بەردەنووسی تەختی جەمشیدی رەسم کرد، (بوتا)ی کونسوڵی فەرەنساش لە ساڵی (١٨٣٥ز)دا لە موسڵ هەندێ خەتی لەسەر بەردی خەرابەی کۆشکێکی کۆندا دۆزییەوەو ناردی بۆ فەرەنسا و پاشان شاندێکی زانستی لە فەرەنساوە هاتە ئەوێندەرو دەستیان بە تەحقیقات کردو نووسراوە کۆنەکانیان دۆزییەوە،

خوێندیانەوەو مێژووی کلدەو ئاشوریان روونکردەوەو لە پاڵ ئەمەدا مێژووی مادیش روون بووەوە. چونکە ئەو سەردەمە، سەردەمی ئاین و ئاینداری بوو، کوردەکان ئەوەندە بە خەمی مێژووی نەتەوەیی خۆیانەوە نەبوونەو چونکە بە سەدان ساڵ ل نیعمەتی رۆشنبیریی و خۆیبوونی تەواو مەحروم و بێ بەش بوونە، بۆیە ئومێدیان بەوە نەبووە کە ببنە خاوەنی مێژوویییەکی پڕ لە شانازی و لەم بارەیەوە کارو کۆششێکی ئەوتۆیان نەکردووە. هیچ نووسراوێکی پڕ بایەخ لە پاش پاشاکانی ماد بە جێ نەماوە، دیارە ئەوانیش وەکو نەوەکانی ئەمڕۆی خۆیان –واتە کوردەکان– لە خۆ نواندن دوور بوونەو کاری ئازایەتی و قارەمانێتیان بە تاقە چالاکییەکی خۆ ناساندن زانیوەو شانازیان بە شمشێرەوە کردووە و بیریان لە داهاتوو نەکردووەتەوە.

هەر چەندە هەندێك دەڵێن هیچ شتێك بە زمانی ماد نەگەیووەتە دەستی ئێمە، بەڵام لەم کتێبەدا روونکراوەتەوەو نموونە هێنراوەتەوە کە زمانی کوردی ئەمڕۆ بە ڕای کۆمەڵێك رۆژهەڵاتناس زادەی پەردەسەندن و گۆڕانکارییەکانی زمانی مادە.

داریوش شا، زۆربەی بەردەنووسەکانی خۆی، بە تایبەتی بەردەنووسی (کەتیبە) بێستونی بە سێ زمان، واتە زمانی ئاشوری، عیلامی، پارسی نووسیوە، دیارە بێستون مەرکەزی مادەکان بووەو خۆ ئەگەر زمانی ماد لە زمانی بەردەنووسی بێستون جیا بووبێ، واتە زمانی ماد لە زمانی کەتیبەکەی بێستون جیا بوو بێ، ئەوا لەبەر ئەوەی مادەکان زۆربەی دانیشتوانی ئێران بوونەو بۆ ئەوەی حاڵی بن، ئەوا ناچار دەبوو لە پاڵ زمانی ئاشوری و عیلامی و پارسیدا زمانی "ماد"یش بەکار بێنێ. لەبەر ئەمە ئەگەر بڵێین بەردەنووسی بێستون بە زمانی پارسی نەنووسراوە بەڵکو بە زمانی مادی نووسراوە، ئەمەیان لە ئەقڵ و لۆجیکەوە نزیکترە.

باشترین بەڵگەی یەکێتیی بنەماڵەی پاشایەتی (ماد– ئەنزان) ئەمەیە کە مادەکان (ئیختوویکو)ی پاشای خۆیان بە دەستی خۆیان گرت و تەسلیمی (کوروش)یان کرد، میللەتی ماد بە رەزامەندی خۆیان (کوروش)یان هێنا بووە سەر تەختی مادەکان، خۆ بە گوێرەی دابونەریتی کۆنی ئێرانیەکان، دەبێ ئەوە قەبوڵ بکرێ کە میللەتی (ماد– ئەنزان) یەکێك بووەو چ جیاوازییەکیان نەبووە، دەنا ئەگەر میللەتی ماد پاشای خۆشیان تڕۆ کردبووبێ، ئەوا نەیاندەدایە دەستی بێگانە و دژمن و بابایەکی بێگانەیان نەدەکرد بە پاشای خۆیان، چونکە کودەتاکە لەلایەن وەزیران و فەرماندەکانی مادەوە ئامادەو ئەنجام درابوو.

(ناپوئید)ی پاشای بابل دەڵێت: ئەو، واتە ئیختو و ویکو، سوپایەکی کۆکردەوەو چوو بۆ شەڕی کوروش، سوپاکەی یاخی بوون و شەڕیان نەکرد. (ئیختوو ویکو)ی پاشای خۆیان بە دەستی خۆیان گرت و تەسلیمی (کوروش)یان کرد، پاشان کوروش هاتە هەمەدان، زێڕو زیوو سامانێکی زۆری بۆ ئەنشان برد (بڕوانە کتێبی: تاریخ ایران باستان).

مادوپارس، دوو تیرەی هاو نەژاد بوونەو دراوسێی یەکدی بوونە. هۆزی (کورتی، مەرد، ئەمردەکان) لە هەردوو ناوچەکەدا نیشتەجێ بوونە، بەڵام مەڵبەندیان مادستان بووە. لە

زەمانی کتزیاس، دکتۆری تایبەتی ئەردەشیری دووەمی هەخامەنشیدا مادو پارس بە چاکی لە زمانی یەکدی حاڵی دەبوون.
مێژوو، داریوشی گەورە، بە زڕ کوڕی هوخشترەی پاشای ماد تۆمار دەکات، و لە سایەی ئەودا بووە کە توانیویەتی لە پایتەختی مادا ببێ بە پاشاو خۆیبوونخوازانی ماد، سەرکوت بکات.

*   *   *

ئەو سەرچاوە مێژووییە ئێرانییانەی کە پاش ئیسلام نووسراون، ناوی مادەکانیان نەهێناوە، چونکە لەو زەمانەدا میللەتی ماد نێوی کوردی گرتبووە خۆ.
لە مێژووی دامەزرانی دەوڵەتی ئێرانەوە تا (دیاکو- کەیقوباد- هەموو ئەم پاشایانەی کە هاتوون و رۆیشتوون، بە تەقلیدو چاوڵیکەری پرزاتی ئاوێستا لە ژێر ناوی (پشدادیان)دا تۆمار کراون. بەڵام ئەمڕۆ، کە مێژوو تا ئەندازەیەك روون بووەتەوە، ئێمە دەتوانین ئەوانە بەسەر سێ زنجیرەدا دابەش بکەین.

١- گوتییەکان: لە بەرەبەیانی مێژووی زاگرۆسەوە تا ساڵی دوو هەزار پ.ز.
٢- کوسی، کاسیتەکان: لە دوو هەزاری پ.ز تا هەزار و سەدو بیست و پێنجی پ.ز، واتە تا فەوتان و نەمانی دەوڵەتی کوسی -کاردونیاش-.
٣- خالدی و ماننایيەکان: لە فەرەیدوونەوە تا دیاکو-کەیقوباد- نزیکەی (٩٠٠- ٧٠٥ پ.ز).

ئەم سەردەمە رەونەقێکی ئەوتۆی نەبووەو سەردەمی حوکمڕانی خان خانەکێ بووە.. ئەگەرچی لەم سەردەماندا: سوبارییەکان، نایریەکان، میتانەکان، موشکییەکان کە لە کوتییەکان بوونە، حکومەتانی گەورەو بە توانایان دامەزراندووە. بەڵام چونکە لە چیاکانی زاگروسدا دەسەڵاتیان نەبووە ئیدی نەخراونەتە خانەی ئێرانیەکانەوە. تەنیا سنووری سوبارییەکان دەگەییە شوش کە هەندێ لێکۆڵەرەوە ناوی جوگرافیایی شوێنەکەو خودی میللەتەکەیان بە (گوتی) زانیوە.

((٤))

نەمروودەکان

کتێبی (القضیة الکردیة) کە لە بڵاوکراوەکانی (خۆیبون- جڤاتی وەلاتی کوردا)یە دەنووسێت: "لەبەرە بەیانی مێژووەوە میللەتێك لە کۆجاڕەکانی نزیکی سوریادا نیشتەجێ بووە، ناوی (جوتو) واتە جەنگاوەر بووە". دەبێ ئەمانە لەو گوتیانە بن کە لە بەشی یەکەمی ئەم کتێبەدا باسیان لێوەکراوە.

ئەم ناوچەیە دەشتی نەمرود بووە. ئەو ئاوەی کە لە ناو ئاگرا پەیدا بووە، دەڵێن ئەمڕۆ لە نێو نەوەکانی جوتو، گوتوەکاندا زۆر پیرۆزەو کەس زات ناکات ماسی لەم ئاوەدا ڕاو بکات. ئەم ئاوە کەوتووەتە ناوچەی ئورفە (لە تورکیا).

قاموسی کتێبی پیرۆز دەنووسێت: "ئەرك، شارێك بووە لە کلدیە کە نەمرود لەسەر دیجلە دروستی کردووەو یونانی و ڕۆمانیەکان (ارکوی) یان پێگوتووە، دوور نییە ئەو (ئەرك)ە ئورفەی ئیستا بێ کە لە باشوری ڕۆژهەڵاتی بابلەو هەندێك بە ئورفەی ئێستایان زانیوە، (ئورفە: لە باکووری ڕۆژاوای بابلەو نزیکی سەرچاوەی فوراتە نەك دجلە".

هەروەها هەمان قاموس دەنووسێت: "بابل، نێوی شەنعار و شوێنی نەمرود بووە، (نەمرود)ش کوڕی (گوش) بووەو گوشەکان هەفتاو چوار ساڵ حوکمڕانیان کردووە".

هەروەها دەڵێت لە بابلدا پەرستگەیەکی بەنێوبانگ هەبووە بە نێوی (بیرس نەمرود).

کوردەکان بە سنجاری نزیکی موسڵ کە دانیشتوانی لە کۆنترین ڕۆژگارەوە لە ئێزیدییانی کورد بوونە، کوردەکان "شنغار"ی پێدەڵێن، (گوش) نێوی کوسییەکانەو ئەو هەفتاو چوار ساڵەی کە بە ماوەی حوکمڕانی گوشەکان دانراوە، دەبێ حەوت سەدو چل ساڵی بێ کە لە ڕاستیا لەگەڵ ماوەی حوکمڕانی کوسییەکان لە بابل دا تێك دەکاتەوە.

لەوەیە (ئەرك) لە ناوچەی (شنغار) بێ کە لە باکووری ڕۆژهەڵاتی بابلەو کەوتووەتە سەر ڕەخی دیجلە. بە شوێنی نەمرود گوتراوە بابل و نەمرودیش بە کلدانی لە قەڵەم دراوەو ئیدی بەم بۆنەیەوە بە نەژادی سامی هاتوونەتە ناسین. لە حاڵێکا قاموسی پیرۆز بە خۆی (نەمرود) بە کوڕی (گوش) لە قەڵەم دەدا کە گوش ناوی کوسی، کاسیتەکانە. بەم

پێیە دەبێ بگوترێ مێژوونووسانی سامی، پاشایانی کاسیت- کاردونیاش-یان، کە لە بابلدا حوکمڕانیان کردووەو بە جەمشید ناسراون، بە نەمرود زانیوەو بە نەژادی خۆیان زانیون. لە راستیدا سەرچاوە مێژووییەکانی ئێرانیش لەسەر ئەو ڕایەن کە جەمشید ئیدیعای خوایەتی کردووە. خۆ بەپێی فەرمایشتی قورئانیش بێ، نێوی ئەو پاشایەی کە ئیدیعای خوایەتی کردووە، نەمرود بووەو ناوی وەزیرێکی نەمرود ئازەر بووە. یەکەم نەمرود و ئازەر وشەی ئارییایین، نەمرود بە مانای (نامرێ) و ئازەر بەمانای ئاگر بووە کە کوردێن ئەمڕۆش ئاگر بە هەمان مانای (ئازەر) بەکاردەهێنن. نێوی دایکی ئیبراهیم درودی خوای لەسەر بێ (ئوشا) بووە. (ئوشا)ش لەنێو هیندەکاندا بە خواوەندی سپێدەی بەیان گوتراوە کە بە ئاشقی هەتاو هاتووەتە ژماردن. لە ئاوێستاشدا (ئوشا) نێوی ئەو خوایەیە کە حەزرەتی زەردەشت لە گاتاکاندا نێوی بردووە. بۆ نموونە لە شوێنێك دا دەفەرمووێ.

١- دەست لە مەزدای خەڵقەندەی هۆش پان دەکەمەوەو لێی دەپارێمەوە کە بەر لە هەموو شتێ داواکارم ئەی (ئوشا) کە (وهومن) و گیانبەخشی و هومن لە خۆڕازی بکەم.

٢- ئەی مەزدا ئاهوراو ئەی (ئوشا)و ئەی (وهومن) من ئەو کەسەم کە لە ئێوەو ئەو کەسانەی وڵاتی نەمری (ئارمتی) دەپارێزن دەپاڕێمەوە و سوپاسگوزارم.

٣- ئەی مەزدا بەپێی بەڵێنی خۆم لەگەڵ وهومن و ئوشادا بەرەو زەردەشت هاتووم و پشتوو پشتیوانم بە، تا لە سایەی تۆدا بتوانم بەسەر دژمنانم دا زاڵ و سەرکووتوو بم.

نێوی ژنی ئیبراهیم (سارە) بووە، (سار)ش لە زمانی کوردیدا بە مانای سارد دێت.

لە روونکردنەوە مێژووییە کۆنەکاندا وا دەردەکەوێ کەنێوی وەزیرەکەی تری نەمرود (مەهان) بووە، (مەها، مەهان) وشەێن سانسکریتین و واتای گەورە بووە کە لە ئاوێستادا بووە بە مازا و لە کوردیدا بووە بە (مەزن).

هەندێ سەرچاوەی مێژوویی دەڵێن (ئازەر) بابی ئیبراهیم سلاوی خوای لێ بێ، نەبووە. بەڵکو مامی بووە. ئەگەر ئەمە راست بێ، ئەوا چونکە کوردەکان بە مام دەڵێن (ئاپ- ap)، بۆیە لەگەڵ (اب)ی عەرەبیدا بە هەڵە تێکەڵ بوونەو ئەم ناوانە بە گشتی وشەی ئارییایین و بەم پێیە نەمرود ومیللەتەکەشی بە زمانی ئاری قسەیان کردووەو لە رەگەز و رەسەنی ئاریایی بوونە.

قامووسی کتێبی پیرۆز لە تەوراتەوە، پیدایش ٢٥: ٣، ٤، دەنووسێت کە ئیسماعیلیەکان لە (مەدیان) بوونەو (مەدیان)ش بەوە دەزانن کە لە قەتورەی ژنی ئیبراهیم بوون.

کتێبی نێو براو، لەو نەخشەیەدا کە کراوەتە پاشکۆی، ئەو شوێنەی کە کەوتووەتە کەناری باکوری دەریای سوور بە دەستی رۆژهەڵاتی ئیلانثی دا (ئیلانثي: دەبێ مەبەست

له کەنداوی عەقەبە بیٚ) لە (المدیانین) نیشاندراوە، ئەویشیان وەکو (کوتی، کوسی و مادەکان) بە وەچەی حام نیشان داوە.
خۆ مادەکانیش لە شوێنی خۆیان (مەدیان) یان پێوتراوە لەم حاڵەتەدا دەبیٚ لە نێو پاشایانی ئارییەکاندا بۆ نەمرود بگەڕێین. هەرچەندە لە سەدە کۆنەکاندا دەسەڵاتداری و حوکمڕەوایی سامی نەژادەکان لە ناوچەی نەمرودەکاندا بەرچاو دەکەویٚ، بەڵام ئەو دەسەڵاتو حوکمڕەواییانە زادەی لەشکرکێشی سامی نەژادەکان بووەو ئەوەندە دەوامیان نەبووە.
کلدانییەکان لە نەژادی جۆراو جۆر پێکهاتبوون کە سیٚ هەزار ساڵ پ.ز هەر یەکەیان پاشایەکیان هەبووەو هەر کە یەکێکیان دەسەڵاتێکی پتری پەیدا کردووە، خۆی بە پاشای چوار نکال داناوە. (بڕوانە: تاریخ ایران قدیم).
یەکێك لەو نەژادانە، گوتیە ئارییەکان بووە کە لە باکووری کلدەو لە بەشێکی بابلدا دەژیان. ئەو پاشایەش کە خۆی بە پاشای هەر چوار نکال داناوە ناوی (کاندش) بوو. ئەم پاشایە کوسی و ئاری نەژاد بووە کە لە بابل و میزوپۆتامیادا دەوڵەتی (کاردونیاش)ی دامەزراندبوو.
ئەنسکلوپیدیای یەهود ساڵی (١٥٠٠: ٢٠٠٠پ.ز) بە ساڵی لە دایکبوونی ئیبراهیم دادەنیٚ و پێی وایە (١٧٥ یا ١٩٥ ساڵ) عومری کردووە. لەبەر ئەمە پێویستە لەو سەرو بەندەدا سۆراخی نەمرودەکان بکەین.
کاسیتەکان لە سەدەی هەژدەیەمی پ.ز، پەلاماری (بابل)یان داو پاشان گرتیان و بۆ ماوەی حەوت سەدە کردیان بە پایتەختی خۆیان و حوکمڕانیان تێدا کرد.
لەم سەدانەدا، میتانیەکان لە باکوری بابل دا حکومەتێکیان دامەزراند و بۆ ماوەیەکیش (بەنی ئیسرائیلی)یەکانیان خستبووە ژێر رکێفی خۆیان. میتانیەکان لە کوسییەکان و لە جوملەی سوبارییەکان بوونە. پاشایانی کاسیتەکان- کوسییەکان لە مێژووی ئێراندا بە تێکڕایی بە جەمشید ناسراون و هەر جەمشیدیش بوو کە خۆی لە پلەی خوایەتی دا بینیوەو کتێبی ڤیداو ئاوێستاش تاکیدیان لەسەر نەمری ئەو کردووە. تەورات ئیسماعیلییەکانی بە نەوەی (مەدیان) زانیوەو مادەکانیش لە کوسییەکان بوونە.
زەردەشتیەکان، ئیبراهیم بە زەردەشتی سێیەم دەزانن. بە باوەڕی ئەوان مەهاباد، زەردەشتی یەکەم بووە.
هوشنگ -ئیکیش هوش- زەردەشتی دووەم بووەو نێوی زەردەشتی سێیەم (ئابرام، ئاورامە) کە عەرەب کردوویانە بە ئیبراهیم. بەم پێیە بە باوەڕی پارسییان، ئیبراهیم دوا زەردەشتە کە لە سەردەمی کوسیەکاندا هاتووە.
ئەگەر تێك کردنەوەی کات و شوێنی:
١- ئیدیعای خوایەتی نەمرود فەرمایشتی قورئانی پیرۆز و ئیدیعای خوایەتی و نەمری جەمشید لەلایەك،

٢- هاتنی لەشکری مێشووله لـه قوڵی ڕۆژهەڵاتـەوە و کوشتنی نـەمرود، و فەرمایشتی قورئانی پیرۆز و هێرش و پەلاماری عیلامیەکان لە قوڵی ڕۆژهەڵاتەوە بۆ سـەر بابل و تالانکردنی، کە زانیاری مێژووییە... لەگەڵ ئەو شرۆڤە و زانیاریانـەی لـە قاموسی موقەدەسدا نووسراون لەلایەکی ترەوە لەبەر چاو بگیرێت دەشێت ئەوە قبوڵ بکرێ کە نەمرودەکان پاشایانی کاسیت، واتە زنجیرەی جەمشید بوونە.

خۆ ئەگەر بە پێچەوانەی ئەنسکلوپیدیای یەهود کە نەمرود بە کوڕی گوش واتا کوسی دەزانێ، نەمرود بەر لە سەردەمی کاسیتەکان هاتبێ ئەوا سێ هەزار ساڵ بەر لە زاین تیرەیەکی میللەتی گوتی بە نێوی سوبیر، سوبار و لە دەشتی نەمرودەکاندا حکومەتیان هەبووە. ئاریەکان، ئەوەی ئەم سوبارییانە بوونە کە لە سەردەمی نارامسیندا پاشایەکیان هەبووە بە نێوی (پوتی مدال)و بە قەڵەمڕەوەکەیان گوتراوە نەمر، لە باسی ئاریییەکاندا ئەوەمان سەلماند بوو کە (پوتی مدال) بە مانای خوای بچووک هاتووە. بەم پێیە لەگەڵ ئیدیعای خوایەتی نەمرودا تێك دەکاتەوەو قەڵەمڕەوەکەشی نەمر بووە کە دەگەڵ نەمرودا یەکێکە.

کێوێك لە کەناری باشووری ڕۆژئاوای دەریاچەی وان هەیەو نێو کێوی (نەمرۆ)یە. دەڵێن هاوینە هەوارو سەیرانگەی نەمرود بووە. ئەم ناوچەیە بەشێك بووە لە حکومەتی نەمرەکان.

شەرەفنامە کە بەشێکە لە مێژووی عەشایەری کوردو لە لایەن میر شەرەفخانی بەتلیسیەوە دانراوە، دەربارەی کێوی نەمرود دەڵێت:"قسەی باوی سەرزاری خەڵکی ئەوەیە کە نەمرود لە زستاندا بارگەی لە ئوجادا دەخست و هاوینان هەواری لەم کێوەدا بووەو لەسەر کێوەکە قەڵاو کۆشك و سەرای پاشایانەی ڕۆناوەو زۆربەی کاتی لەوێندەر بەسەر بردووە، کە خوا غەزەبی لێگرت لە کێوەکەوە سەرنگوون بووەو بە جۆرێ ڕۆچووەتە زەوی کە لە جێی قەڵاو کۆشك ئاو هەڵقوڵاوە، وێڕای ئەوەی کە کێوەکە دوو هەزار گەز لە زەوییەوە بەرزەو بە مەزەندە لە بەرزی هەزارو پێنج سەد گەز، لە ناوەندی کێوە ڕۆچووەکەدا دەریاچەیەکی گەورە پەیدا بووە کە تیرەکەی پێنج هەزار گەزو بگرە زیاتریشە".

هەر چەندە دیاریکردنی بنچینەی کەسایەتی نەمرود و سەردەمی حوکمڕانیەکەی سەرەڕای ئەو ئیدیعایەی کە ئیبراهیم زەردەشت بووە، بۆ ئێمە زەحمەت و ئەستەمە، بەڵام بەپێی شوێن و نێوی نەمرودەکان دەبێ ئەو قبوڵ بکرێ کە نەمرودو میللەتەکەی تیرەیەك بووە لە هۆزەکانی (کوتی، کوسی -کورد- و لە نەژادی ئاریان بووە).

لەم حاڵەدا دەبێ بڵێین:

ئیبراهیم، لەبەر باوەڕی یەکتاپەرستی خۆی، لە پاشای وەخت جیا بووەتەوەو بۆ عەرەبستان کۆچی کردووەو بارگەی لەوێندەر خستووەو خەریکی بڵاوکردنەوەی ئاینی یەکتاپەرستی خۆی بووەو ئیدی نەوە و پاشینانەکانی لە ئەنجامی دوور کەوتنەوەیان لە

کۆمەڵگەی هاو نەژادی خۆیان، بە تەواوەتی بوونەتە عەرەب و هەر لەبەر ئەمەشە کە نەمرودیش بە سامی نەژاد لە قەڵەم دراوەو قورئانی پیرۆزیش ئەم بۆچوونەی بەم ئایەتەی خوارەوە سەلماندووە: (ما كان ابراهيم يهودا) لەم ئایەتەوە ئەوە بەدیار دەکەوێ کە ئیبراهیم لە یەهود، وات لە نەژادی سامی نەبووە، باو باپیرانی یەهودەکان باوەڕیان بە ئیبراهیم هێناوە. تەنانەت پێغەمبەریش (محەمەد) درودی خوای لێ بێ کە لە نەوەی حەزرەتی ئیبراهیمە فەرموویەتی: "العرب مني وانا لست من الاعراب" واتە عارەب لە منن، و من لە عارەبان نیم.

تەنانەت ڕیوایەتێك هەیە کە پێغەمبەری مەزن فەرموویەتی: "پاش من خەلیفە لە قوڕەیش بێتە هەڵبژاردن، گەر لە نێو قوڕەیشدا کەسێکی شایستە پەیدا نەبوو، ئەوا لە قەحتانەکان هەڵبـژێردرێت، خۆ ئەگەر لە ناو قەحتانەکان پەیدا نەبوو، ئەوا لە نێو عەجەماندا بگەڕێن". لێرەدا ئاماژەی بۆ ڕەگو ڕەچەڵەکی خۆی فەرمووە.

((٥))

پوختەی نێوەڕۆکی کتێبەکە

لە کۆنترین قۆناغەکانی مێژوودا، قەومێك بە نێوی گوتی، گوتو، لە ناوچەی قەفقازو شوشدا ژیاون و ناوچە شاخاوییەکانی نێوان ڕۆژهەڵاتی ئێران و ئاتنەیان داگیرکردووە. سەروەختێکیش قەڵەمڕەوی سۆمەرییەکانیان داگیر کردووە. ئەوەی لە ئاسەوارە دۆزراوەکانەوە بە دیار دەکەوێ ئەوەیە کە پاشای ئەو قەومە (ئانناتوم) بووەو لە سەدەی سی و یەکەمی پ.ز دەگەڵ دەوڵەتی عیلامدا بەشەڕ هاتووەو مەرکەزو مەڵبەندەکەی (زی کویە) بووە. لە سەدەی بیست و نۆیەمی پ.ز (لوکال زاکیس)ی پاشای گۆتی، پاشای ئەرخ و سومەریش بووە.

گۆڤاری (ایران کودە) دەنووسێت: "هوکسسەکان کە نزیکەی پێنج سەدە لە میسردا فەرمانڕەواییان کردووە، ئاسەوار و شوێنەواری پاشاکانیان لە دوڕگەی کریتەوە تا دەوروبەری بەغدا بەرچاو کەوتوەو شۆرەت و نێوبانگی ئەم پاشایانەی گەیاندووەتە ئەو شوێنە دوورانە.

پاش مشتومڕ و گەنگەشەیەکی چەندین ساڵە لەسەر نەژادی ئەم میللەتە، ئەو ئەنجامە بە دەست هاتووە کە ئەمانەش لە نەژادی ختی (واتە گوتیان، مادیان) بوونە. ڕەنگە هوکسس، وشەیەکی پارسی کۆن بێ و بچێتەوە سەر (هوخشتر- هوخشیش) کە واتای شارداری چاك یان ئیمپراتۆر بووە، ئەمەش لەقەبی پاشایانی ئێران بووە.

ئەم میللەتە تا سەردەمی ئانناتوم چ هەڵکشان و داکشان و دابەش بوونێکیان بەسەر هاتووە، ئەمە نهێنییەکە و هێشتا لە ژێر خاکدایە.

حەزرەتی نوح کە بە قسەی سۆمەرییەکان ناوی شوێنەکەی (پاتز)ی بووەو نێوی ئەسڵی خۆی (زیوکید)ە، جا چونکە وشەی (پاتزی) وشەیەکی کاسییەو (زی کویە) نێوی مەرکەزو مەڵبەندی گوتیەکانە، کەواتە نوح سەرۆك و پێغەمبەری ئەم قەومە بووە. کوڵینکاریە زانستییەکان کە بەپێی توانا لاپەڕەی چاخەکانی مێژووی بۆ کردوینەتەوە ئەم درەختە کۆنە بەلقە جۆراوجۆرو فرەکانیەوە نیشان دەدا.

یەك لە دیارترین و بەرجەستەترین لقەکانی، قەومی لولوبییەکان بووەو لقێکی تری سوبیرەکان بووە، یەکەمیان لە ناوچەی شارەزوور، کرماشان فەرمانڕەوایی کردووەو دووەم لە باکووری شووشەوە تا ئاتنە سەربەخۆیانە حوکمڕانی کردووە.
(شەڕلك)ی پاشای گوتی کە بە (سیامك)ی شانامەمان دانا، ڕەنگە لە سوباریەکان بووبێ، کە هێرشی بۆ بابل (٢٧١١- ٢٦٨٨ پ.ز) کردووە، لە شەڕی (شارکالی شاری)ی نەوەی (نارامسین)ی پاشای ئەکەدا (بەقسەی شانامە بە دەستی دێوان) کوژراوە.
(ئیکش هوش) پاشای گوتی، لە سەرچاوە مێژووییە کۆنەکاندا بە هوشەنگ تۆمار کراوە. (ئانری داپزیر)ی پاشای گوتی -تەهمورثی شانامە- دژمنانی خۆی سەرکوت کردووەو سنووری حوکمڕانیەکەی خۆی لە ڕادەبەدەر فراوان کردووەو کەوشەنی نارامسینی گرتووە -بە قەولی شانامە دێوەکانی گرت و حەپسی کردن- هەموو ئێران، ئیلامی سۆمەر، ئەکەد، بابل و دەڤەرەکانی سەرووی دیجلەو فورات و ئاتنەو لەوەیە ناوچەی قورو (چوروخ)ش لە چوارچێوەی حوکمڕانی (ئانری داپزیر) بووە.
چل و یەك پاشای گوتی، سەدو بیست و پێنج ساڵ و چل ڕۆژ لە بابل دا حوکمڕانیان کردووە. پاشان (ئوتون لوگال)ی پاشای ئەرخ کە بە نێوەکەیدا دەبێ لە نەژادی گوتی بوو بێ، (تیریکان)ی شاهنشای خۆی کە پاشای گوتی بووە، شکاندو شیرازەی هۆزەکانی گۆتی پچڕاو سیستەمی خان خانەکێ هاتە ئاراوەو لە باکووری ڕۆژهەڵاتی عیلامدا، ویلایەتێك بە نێوی ئەنزان، ئەنشان جیا بووەوە. لە کۆچارەکانی بەختیاریدا میرێك بە نێوی (گیر) جیا بووەوە. ئەوانەش کە لە ناوچەکانی جودی و بەتلیس بوونە، نێوو نازناوی (کاردا- کارداکا) یان گرتەخۆ کە کاردا لە زوانی ئەکەدی و سۆمەرییەکاندا، بە مانای قارەمان، جەنگاوەرو پاڵەوان بووە. کارداکان بە گوێرەی هەڵکەوتی جوگرافیاییان، دەبێ لە سوباریەکان بووبن. نایرییەکان کە لقێکن لە کارداکان بە سوبیری ناسرا بوونە. سەر زەمانێ هەموو کوردستانی باکووریان گرتبوو.
(تورو دانژین)ی ڕۆژهەڵاتناسیش لە کۆمەڵەی ئاشورولۆژیدا دەنووسێت لە ساڵی دوو هەزاری پ.زدا خەڵکی (سو) لە نیشتمانی کارداکاندا بوونە، کە لە باشوری دەریاچەی واندا ژیاون.
ئارامیەکان بە ناوچەی جودییان گوتووە کازارتا- کاردو، پاش ئەو سەردەمە، مێژوو ڕووداوەکانی لەمەڕ گوتی-جودییەکان تا ڕادەیەك ئاشکراتر نیشان دەدات.
بەشی هەرە زۆری گوتیەکان (کوثی- گوش)یان پێوتراوە. کاسیتەکان یەکێکن لە تیرەکانی (کوثی) کە هاوشێوەی وشەی کازارتایە. لە ساڵی دوو هەزاری پێش زایندا لە کێوەکانی ڕۆژاوای دەریای خەزەرەوە بەرەو باشوور کۆچیان کردووەو گەییونەتە لوڕستان، دەگەڵ کوسیانی ئەوێدا پەلاماری بابل-یان داوە. (کاندش)ی پاشایان لە ساڵی (١٧٦٠پ.ز) دەوڵەتی بابلی لە نێو بردو نێوی پاشای چوارنکالی لە خۆ ناو دەوڵەتێکی بە نێوی (کاردونیاش) دامەزراند. لە ڕاستیدا دەوڵەتی مەزنی گوتی زندوو

کردەوە. (ئاگوم کاکریم)ی ولاتگیری کوسی، کەموکوڕییەکانی ئەم دەولەتەی تەواو کرد. (ئاگوم کاکریم) یەکێك بوو لە ولاتگیرانی کوسی.
لەو سەردەمەدا، مالباتێکی کوسی کە نێوی خۆیان لە نێوی خوایەکەی خۆیانەوە، میترا، وەرگرتبوو لە باکووری سوریادا دەولەتی میتانیان دامەزراند. ئەم دەولەتە بووە کۆسپێکی گەورە لە بەردەم میسریەکاندا، و بۆ ماوەی هەشت سالْ بەنی ئیسرائیلیان خستبووە ژێر دەسەلاتی خۆیان و دەستیان بەسەر ئاشورستانیشدا گرت و سنووری فەرمانڕەوایی خۆیان فراوان کردەوەو گەیاندیانە کەرکووك.
هەندێ جار پاشای ولاتی ئاشور لە قەومی گوتی و لولو بوونە، لە بنەڕەتدا دانیشتوانی ئەسلی ئاشورستان گوتییەکان بوونە. ئاشوریەکان لە سەردمی حوکمڕانی کاسیتەکان لە بابل دا، لە ناوچەی نەینەوا سەریان هەلداوە.
دەشێت دەولەتی ئاشور بە دەولەتی هاوبەشی ئاشور-کاردا بزانرێ. دەولەتی کوسی لە سالی ١١٧١پ.ز، بە دەستی پاشای عیلام لە بەین چوو. ئەم زنجیرەیەی کوسی -کاسیت کە نزیکەی حەوتسەد سالْ لە بابلدا فەرمانڕەواییان کردووە لە مێژووانی کۆنی ئێراندا بە جەمشید ناسراون.
لەگینە لەلایەکەوە میتەکان- کاسیتەکان بووبن و لە لایەکی ترەوە نەمر -نایرییەکان بووبن کە لە قورئانی پیرۆزدا بە نەمرود ناوبراون. ئەم میللەتە شکۆدارە جگە لە نوح، (ئەورام- ئیبراهیم)شی بە جیهان بەخشیوەو محەمەدی مایەی شانازی عەرەب و عەجەم لە نەوەی ئەوە، واتە لە نەوەی ئیبراهیمە.
هۆزی موشکی لە سالی (١١٠٠ پ.ز) دەولەتێکیان دامەزراند، هەموو کوردستانی باکووریان گرت، دەسەلاتیان بەسەر قبادوکیەو کلیکیاشدا گرت. یەکێك لە تیرە گوتییەکان بە نێوی خالدی-ئارارات لە باکووری کارداکیەدا ناوبانگیان پەیدا کردو (ساردوریس) پاشایان (٧٨٣- ٧٧٣ پ.ز) سەلمان نەسری سییەمی پاشای ئاشووری شکاند. (منواش)ی پاشای ئاراراتیش کە دەبێ (مەنوچەهری) شانامە یا (منواش چترا)ی ئاوێستا بێ، نێوو نێوبانگێکی شایستەی هەبوو و ناوچەکانی پارسواو ماننائی لە دەستی ئاشووریەکان دەرهێنا.
بە گوێرەی نووسراوەکانی (توکولتی ئینورتا)، پاشای ئاشور، بۆمان دەردەکەوێ کە نێوی گوتی بووە بە (کورتی)، کورتی گەورەترین تیرەی گوتی بووەو لە نێو هەموو هۆزو ناوچەکانی گوتی دا هەبوونەو کاریگەریش بوونە. بەشێك لە کورتیەکانی رۆژهەلاتی ئێران کە هەندێ مێژوونووس (سیرتی)یان پێگوتوون بەرەو رۆژاوا هاتوون و تێکەلاوی کورتیەکانی رۆژاوا بوون. تامێژوو پتر روون بووەتەوە، نێوی جۆراوجۆری گوتییەکان ئاشکراتر بووە لەوانە هۆزی پاراسواو مانناییەکان بوونە کە یەکێکیان لە رۆژاواو ئەویتریان لە باشوری دەریاچەی رەزاییە ئاکنجی بوونە.

پارثواکان، پارت، پەهلەوی بوونە کە پاشان بەرەو رۆژهەڵات کۆچیان کردووە. داریوشی گەورە پێی گوتوون (پەرسو)، مانناییەکانیش بە تێپەڕ بوونی رۆژگار بوونە بە مانی، مانژ، ماژ، کورماژ، کورمانج.

زۆربەی پاشایانی تیرەکانی زاگرۆس لە ماڵباتانی سەرانی ماننایی بوون. (ایرانزو) و (ئازا) دوو پاشای مانّنایی بوونە کە لە شانامەدا بە (زو- زاب) ناو براون. "دیاکو- دیجوس" کە کوڕی سەرۆکی مانّنایی کە بە لەشکری ئارارات هێرشی کردە سەر باشور، بە دەستی پاشای ئاشور گیراو بۆ سوریا دوور خرایەوە ، لە رێگەی میتانەکانەوە- مادەکانی باکوری سوریا- هەڵات و هاتەوە نێو میللەت، دەوڵەتی مادی دامەزراندو لەساڵی ٧٠٥ پ.ز لەسەر تەختی ماد دانیشت- بەقسەی شانامە زاڵ، رۆستەمی نارد، کەیقوبادی هێناو میللەت بە تێکڕای دەنگ ئەویان کرد بە پاشا. لەوەیە میللەت (کاک ماد)یان پێگوتبێ و پاشان بووە بە (کەیقوباد) هەر چەند نێوی ئەم پاشایە لە ئاوێستادا (کوات) بووە کە بە تێپەڕبوونی رۆژگار بووە بە قوباد، چونکە وشەی (دیاکو) بە بەرەواژی دەبێتە (کواید)، دەتوانین بڵێین وشەی (کەیقوباد)ش لە ئەنجامی ئاوەژوو خوێندنەوەی (دیاکۆ)وە هاتووە.

(فەروەرتیش) پاشای ماد، لە ساڵی (٦٥٠ پ.ن)دا ناوچەی ئەنزانی گرت و ناوچەی (پارس)شی خستە سەر وڵاتەکەی خۆی و بە گوتەی هیرودوت هەموو ئێرانی فەتح کرد. ئەم پاشایە بە هەڵە لەگەڵ (ترەئتویون)ی ئاوێستادا تێکەڵ کراوەو پێیان گوتووە فەرەیدوون، و سەردەمی حوکمڕانیەکەشی لەم هەڵەو تێکەڵکردنە نەخەلەسیوە، واتە لە بری ئەوەی بە کوڕی کەیقوباد دابنرێت، بە بابی ئیرەج دانراوە. کوڕەکەی، هوخشتر کە لە ساڵی (٦٦٣ پ.ن) بووە بە شاهنشا، هەموو سەرانی (کمیری و سکایەکانی) کە لە سەردەمی بابیدا هاتبوونە ناوچەی مادو بۆ ماوەی بیست و هەشت ساڵان لە مادستاندا ئاژاوەیان گێڕاوەو ئەمن و ئاسایشیان تێکداوە، لە یەك شەودا کوشتن و وڵاتی لە شەڕیان رزگار کرد.

زۆر نزیکە ئەو جەژنی (تول هەلدان) واتە (تۆڵە سەندن)ەی کە هۆزی کورمانج گوایە بەبۆنەی کوشتنی زوحاك بە دەستی فەرەیدوون، دەیگێڕن، پەیوەست بێ بە کەیف و شادی کوشتنی سەرانی ئەم تیرە تاڵانکەرو شەڕانیانە بە دەستی هوخشترە.

(هوخشترە) لە ساڵی ٦١٢ پ.ز لەگەڵ دەوڵەتی بابلدا، یەکی گرت و دەوڵەتی ئاشووری لە نێو برد. لە کاتی شەڕ لەگەڵ دەوڵەتی لیدیەدا رۆژ دەگیرێت، و ئەمە بە دیاردەی غەزەبی خوا دێتە ژماردن و سوڵح دەکەن. قزل ئیرمەق- روباری هالیس، لە ناوچەی سیواس دەکەن بە سنووری نێوان هەردوو دەوڵەت.

هوخشتر لە نێوی چالاکی وڵاتگیریی کوسییەکانی بوژاندەوەو سەروەری و فەرمانڕەوایی ئارییەکانی، کە چەند سەدەیەك بوو کەوتبووە دەستی کوڕانی سام، بۆ ئاری نەژادەکان

گێڕایەوە. کەوشەنی مادی لە قزیل ئیرمەقەوە تا بەلخ و لە دەریای خەزەرەوە تا پارس و خۆزستان فراوان کردووە.
(ئیختو ویکو)ی کوڕی هوخشتر، بە داخەوە لیاقەتی پاراستنی ئەم ئیمپراتۆریەتەی نەبوو، میللەتی لە خۆی ڕەنجاندو (کوروش) پاشای ئەنزان کە نەوەی کچی (ئیختو ویکو) بوو یاخی بوو و میران و وەزیرانی (ئیختو و ویکو) دایانە پاڵ (کوروش) و (ئیختوو ویکو)یان گرت و تەسلیمی (کوروش)یان کرد، کوروشی هەخامەنشی بوو بە شاهنشا (٥٥٠ پ.ز).
دوا پاشای کوسی نێوی (ئانلیل – نادین– ئاخە) بوو. لەوەیە ئاخەمەنیش لە نەوەی هەمان ئاخە بووبن کە لە قەومی کوسی– گوتی بووە. لە بنەڕەتدا هەخامەنشی پاشای ئەنزان، یانی ئەنزانی بووە کە دانیشتوانی ئەنزان تێکڕا کوسی و گوتی بوونە. کەتیبەو بەردەنووسی مالامیرو ئەشکەوتی سلیمان کە بە خەتی بزماری هەیە، لە پاش (تخی خی گوتو ئاماردی) پاشای ئەنزان بەجێماوە، ئەوە دەگەیەنێ کە خەڵکی ناوچەکە بریتی بوونە لە گوتوکان و ئاماردییەکان کە یەك تیرەی کورد بوونە.
نزیکەی شەش سەد ساڵ پ.ز، ئەرمەنیەکان خاکی ئاراراتییەکانیان گرتووەو هاڵدییەکانیان کردووە بە باجگوزاری خۆیان.
زاگرۆتییەکان، یەکێك بوونە لە ڕەشیدترین تیرەی کورتی، ئەم زاگروتیانە، (ساکارتی) شیان پێوتراوە کە ساکارتا، زاکارتا لەگەڵ کازارتادا دەبنە ئاوەژووی یەکدی، کە ئەم ساکارتیانە لەو (سیرتی Cyrti و کورتی)یانەن کە لە ڕۆژهەڵاتی ئێراندا ژیاون. کەی هاتوونەتە کۆسارەکانی زاگرۆس؟ ئەمە بە تەواوەتی دیار نییە. ئەمانە لە داوێنی ڕۆژئاوای زاگرۆس و لە دەوروبەری هەولێر نیشتەجێ بوونە، ناویان بەسەر کێوەکانی زاگرۆسدا بڕاوەو زاگرۆس – زاگروت ناوەکانیان لە یەکترەوە وەرگرتووە.
(چتر تخمە)ی سەرۆکی ئەم عێڵە لە سەردەمی داریۆشدا یاخی بوو، خۆی بە نەوەی هوخشتر لە قەڵەم دا، ویستی تەخت و تاجی لە دەست چووی وەربگرێتەوە، لێ گیراو کوژرا. یەکێکی دیکەشیان کە نێوی (فەروەرتیش) بوو ئەویش خۆی بە نەوەی هوخشتر لە قەڵەم دا و بەشێك لە مادەکان بە پاشای خۆیانیان هەڵبژارد. فەروەرتیش زۆر شەڕی دلێرانەی کردو سەردارانی داریوشی، کە یەکێکیان ئەرمەنی بوو، یەك لە دوای یەك شکاند، داریوش بە خۆی هاتە شەڕی فەروەرتیش. فەروەرتیش هەڵات بۆ (ڕەی) و لەوێندەر گرتیان، هێنایانە هەمەدان و لەوێ لە قەنارەیان دا. ئەمانە بە ئیدیعای خۆیان لە شازادەکانی ماد بوون و لە ڕای وەرگرتنەوەی مافی حوکمڕانی و فەرمانڕەوایی ماڵباتەکەی خۆیاندا هاتنە کوشتن.
لە سەردەمی سەردارانی ئەسکەندەردا، پارتەکان بە نێوی پەهلەوی سەریان قوتکردەوەو دەسەڵاتی نەتەوەیی خۆیان وەرگرتەوەو بۆ ماوەی پێنج سەد ساڵ لە وڵاتانی زۆر بەرین و فراواندا حوکمڕانیان کرد. پاشان (ئەردەشێر بابك) کە لە کوردانی فارس نشین و لە

ئێڵی شوانکاره بوو، جڵەوی ڕاپەڕینی شاهنشایی لە دەستی (ئەردەوان)ی ئەشکانی وەرگرت و دەوڵەتی بەشکۆی ساسانیانی دامەزراند. پێدەچێت ئەم ئێڵی شوانکارەیە، (پاسارکاد) بوو بێ کە بووە بە (پاساکار، ساپاکار، ساپانکار و شوانکارە) کە لە کوردەواریدا وەکو ئێڵێك هاتووەتە ناسین.

لە ئاخرو ئۆخری دەسەڵاتی ساسانیان و سەرەتاکانی ئیسلام دا، عارەبەکان پەیوەندی زیاتریان لەگەڵ ئێرانیەکان پەیدا کرد، تیرە کوردە فارس نشینەکان و هەموو تیرەکانی (گوتی، کوسی، ماد) یان بە نێوی گشتی ئەمڕۆکەی خۆیان، واتە کوردان ناو بردووە.

وشەی ماد چون گۆڕاوەو چۆن بووە بە وشەی کورد، هێشتا بە تەواوی و بە شێوەیەکی بنجبڕ خۆیا نیە. لەم بارەیەوە سێ ئەگەر دێتە بەرچاو:

١- لە سەردەمی ساسانیاندا بە خەڵك و لەشکریان گوتووە (کارا). بە خەڵك و لەشکری ماد گوتراوە (کاراماد)، ئیدی وشەی (کارا) بە تێپەڕبوونی ڕۆژگار لەگەڵ وشەی کوڕ، واتە منداڵی نێرینە، تێکەڵ بووەو بووەتە (کوڕ مەد). (کوڕمەد)ش لەگەڵ وشەی (کورتی، زاگروتی، کاردو، کوسی)دا واتە نێوی هەموو هاونەژادەکان تێکەڵ بووەو بووەتە (کورد) و بە هەموو ئەو هۆزو تیرانە گوتراوە کورد.

٢- کورتییەکان، لە مادستاندا، زۆرینەی بێ هەڤرك بوونەو لە هەموو شوێنێکی مادستاندا هەبوونەو لەلایەن عارەبەکانەوە لەگەڵ هەموو تیرەو هۆزەکانی دیدا تێکڕا بە کورد ناوبراون.

٣- لە سەردەمی بڵاوبوونەوەی ئیسلامدا، عارەبەکان سەرەتا لەگەڵ تیرەکانی کورتی، کاردا، زاگروتییەکاندا پەیوەندییان پەیدا کردووە. ئێرانییەکانیش بە جەنگاوەر و پاڵەوانیان گوتووە (گورد). ئەو تیرەو هۆزانەش کە پاڵەوانیان تێدا هەڵکەوتووەو داوای دوئیلیان کردووە، هەمیشە وشەی (گورد)یان کردووە بە پاشبەندی نێوی خۆ (.....گورد)

لە ڕاستیا ئەم میللەتە جەنگاوەرترین و قارەمانترین خەڵکانێ بوونە کە عارەبەکان تووشیان بوونە. ئیدی سەبارەت بەوەی کە هەم لەقەبی (گورد) کە پڕ بە پێستی هەڵس و کەوتیان بووەو هەم سەبارەت بە نزیکی وشەی (گورد) لە نێوی ئەو هۆزو تیرانەوە کە نێومان بردن، عارەبەکان بە هەموویان گوتوون کورد. ئیدی تیرەو تایفەکانی تری ئەم میللەتەش هەر بە هەمان ناوەوە هاتوونەتە ناسین. لە سەردەمی ساسانیەکاندا وشەی (ماد) بووە بە (مای) و لە سەردەمی عارەبەکاندا وشەی (مای) بووە بە (ماه).

بەم پێیە بۆ نووسینی مێژووی کورد، پێویستە مێژووی ئەم دەوڵەتانە (گوتی: سوباری، لولو، کوسی، میتانی، نایری، مشوکی، خالدی، ماننائی، ماد کە ئەژدادی میللەتی کورد ئەوان دایانمەزراند بوو لە یەك شوێندا کۆ بکرێتەوە و بنووسرێت.

لە ئەنجامدا دەبێ بگوترێ مێژووی کوردی وێڕای ئەو دەسەڵاتەی کە لە کوردستانی تورکیای ئەمڕۆدا هەیان بووە، بریتییە لە مێژووی ئێرانی کۆن و لە هەموو قارەمانێتی و شانازییەکانی ئێرانی کۆندا بەشدارن.

* * *

لە کۆتاییدا بۆ ئەوەی خوێنەرانی بەڕێز پەی بە جوامێری و مێرخازی و ورە بەرزی ئەم میللەتە رەشیدو قارەمانە بەرن، لێرەدا دوو نموونە دەخەمە بەرچاو، یەکەمیان دەربارەی کەسایەتی یەکەمی کوردە پاش ئیسلام، دووەمیان دەربارەی ژنێکی هەژارو داماوی کوردی سەردەمی تازەیە.

١- شا سەلاحەدینی ئەیوبی بە ناڤودەنگ کە مایەی شانازی هەموو موسوڵمانانی جیهانیشە، لە میللەتی کورد بووە.سوڵتانی میسر، حیجاز، سوریا بووە. لە شەڕی خاچپەرستەکانا، فەرماندەی گشتی هێزی خاچپەرستان، (ریچارد شێردڵ)، پاشای ئینگلستان بوو، لە شەڕی (عەرسوف)دا سەلاحەدین و (الملك العادل)ی برای. لەسەر گردێك دەوەستن، لەوێندەرەوە چاودێری و سەرپەرشتی جەنگەکە دەکەن. ئەو رۆژە ریچارد بە خۆی هاتبووە شەڕ، ئەسپەکەی پێکراو کەوت، ریچارد بە پای پیادە درێژەی بەشەڕ داوەو بە قارەمانیەتیەکی بێ وێنە بەرگری لە خۆی دەکات. سەڵاحەدین و براکەی لای خۆیانەوە ستایشی ئەو قارەمانێتییە دەکەن، و بە رەوای نازانن کە ئەم قارەمانە، هەر چەند گەورەترین دژمنیان بوو، لەبەر بێ ئەسپی بشکێ و تیا بچێت!.. ئیدی دوو ئەسپی رەسەنی عارەبی بۆ دەنێرن.

لەم کاتەدا یەکێك لە ئەفسەرانی زێرەڤانی الملك العادل، بە دەنگی بەرز فەرمان دەدات: وەرنە دواوە، لە پاشای عیساییەکان دوور بکەونەوە!.

ئەم ئەفسەرە کە هەوساری جووتێ ئەسپی رەسەنی بە دەستەوە دەبێ، لە ریچارد نزیك دەبێتەوە، سڵاوی لێدەکات و دەڵێت:

ئەی پاشای خاچپەرستان! مەزنی من سەڵاحەدین و (الملك العادل)ی برای بە چاوی رێزەوە دەڕواننە ئازایەتی و قارەمانیەتی تۆ، سڵاویان هەبوو، گوتیان قارەمانێکی وەکو خودان شکۆتان حەیفە بە پای پیادە شەڕ بکات، ئەم جووتە ئەسپە رەسەنەیان بۆ تۆ ناردووە، (تارك) دیاریی سوڵتانەو (مارك) دیاریی (الملك العادل)ـە.

ریچارد کە ئەم جوامێرییەی بینی زاری چووە کلیلە، پاش ماوەیەك بێدەنگی گوتی: بگەڕێوە بۆ لای سوڵتانی خۆت، سڵاوو سوپاسی منی پێ بگەیەنە، بڵێ ریچارد لە هەموو شوێنێك و بە دەنگی بەرز دەڵێت: "لە سەرکەوتنی جەنگی عەرسوفدا خۆی بە قەرزارباری پیاوەتی و بەخشندەیی و گەورەیی ئێوەی جووتە برا. دەزانێ"!. (ئەمەم لە گۆڤارێکدا خوێندووەتەوە، مەخابن نێوی نووسەرەکەیم لەبیر نەماوە، پێم وایە دەبێ یەکێك لە رێزداران کورد بچە یا هەمزە سەرداور و یاپسیان بێ).

٢- له جەنگی ئازادیخوازی کوردان لەگەڵ دەوڵەتی تورکیادا، لە ساڵانی ١٩٢٦- ١٩٣٠ کە مەڵبەندەکەی لە ئارارات بوو، و بە فەرمانـدەیی نووسـەر بـوو. ئەگەر پێشمەرگە و خەباتکارێکی کورد بەر دەستی سوپای تورك کەوتبوایە یا سەریان دەبڕی یان بە دەم جۆرەها ئازارو ئەشکەنجەوە دەیانکوشت، لە زستانی ساڵی ١٩٢٩دا لە شەڕێکدا کە لە ناوچەی ئورتولو روویدا، تورکەکان شکان، ئەو سەربازە تورکانەی کە لەلایەن کوردەکانەوە گیرا بوون، لەبەر کەمی ئازووقە لە ئاراراتەوە ڕەوانەی خاکی ئێران دەکران. کوردەکان نەك هەر نانی دەمی خۆو منداڵەکانیان دەدا بە یەخسیرانی تورك، بەڵکو (هوریك) ناوێك کە بێوەژنێکی هەژارو بێ دەرەتان بوو، لە تیرەی حەسە سوریی جەلالی بوو کە بینی بووی گۆرەوی یەکێك لە یەخسیرەکان زۆر دڕاوە، گۆرەوییەکانی پێی خۆی داکەند بوو و کردبوویە پێی ئەو یەخسیرە تا لە ڕێگەدا پێی سەرمای نەبێ، بێوەژنەکە خۆی لەو سەرمایەدا بەپێی پەتی مابووەوە. هەر چەند ئەم ژنە پاشان لە چاکەی ئەو کارە مرۆڤدۆستانەیدا، کە نیشانەی گەورەیی روح و مرۆڤدۆستی میللەتی نەجیبی کورد بوو، پاداشتی خۆی وەرگرت.

کۆتایی

سەرچاوەکان:

١- شانامەی فیردەوسی

٢- تاریخ ایران باستان، مشیر الدوله

٣- تاریخ قدیم ایران، میرزا عباسخان اقبال

٤- کتاب مزدیسنا پشتها، پورداود

٥- گاتاها، پورداود

٦- تاریخ کردو کردستان، امین زکی بگ

٧- مێژووی ئەدەبی کوردی، علاءالدین سجادی

٨- تاریخ بختیاری، سردار اسعد

٩- روضة الصفا،

١٠- مجمل التواریخ

١١- کردو پیوستگی نژادی و تاریخی او، رشید یاسمی

١٢- ایران نامه یا کارنامەء ایرانیان در عهد اشکانیان، عباس محمد علی شوشتری.

١٣- تاریخ سیرجان مالکولم

١٤- شەرەفنامە، امیر شرفخان بتلیسی

١٥- کتاب کرد، شمیم همدانی

١٦- نوروز نامە، عومر خیام

١٧- اسكندرنامه، ئارستوفلس

١٨- مجله ایران کوده.

تێبینی:

ئەم کتێبەم لە ساڵی ١٩٨٨دا لە شاری سەقز، وەرگێراو یەکەمجار لە گۆڤاری کەلتور، ژمارە چوار، بەرپەڕێن (٣٠٧- ٣٨٠)دا بڵاوبووەتەوە کە مەخابن نەك هەر هەڵەی چاپی زۆری تیایە، بەڵکو لێرەو لەوێ دەستەواژەو رستەش پەڕیوە.. پاشان لە ساڵی ١٩٩٨دا، بۆ جاری دووەم بە کتێب، لەلایەن ناوەندی رۆشنبیریی یەکگرتووەوە، وەکو ژمارە (٢٦)ی پرۆژەی سەت کتێبی کوردی، چاپ و بڵاوکرایەوە، کە بەداخەوە نەك هەر هەڵەی زۆری تیا بوو، بەڵکو لە زۆر شوێندا رستەو دەستەواژەو پەرەگرافی بچووك پەڕی بوو، تەنانەت لاپەڕان پاش و پێش کەوتبوو، کە مامۆستا وریا قانع لە ژمارە پەنجای گۆڤاری راماندا وتارێکی لەسەر ئەو کەموکوڕیانە نووسی بوو و بەندە لە ژمارە پەنجاو یەکی هەمان گۆڤاردا وەڵامم دابووەوە..

جا خوێنەری بەڕێز ئەمەی ئێستا لە بەردەستدایە، دەکاتە چاپی سێیەم، کە هەم بژار کراوە هەم پێشەکییەکەی بۆ زیاد کراوەو لەم سەرچاوەیەی خوارەوە، کراوە بە کوردی، کە بە راستی چاپێکی یەجگار بێ سەروبەرو خراپە، بە تایبەتی لە رووی خاڵبەندییەوە، هیچ بایەخێکی پێنەدراوە.

حەمە کەریم عارف

٢٠٠٨ سلێمانی

سەرچاوە:

نام کتاب: تاریخ ریشه نژادی کرد

نویسنده: احسان نوری پاشا

ناشر: کتاب فروشی بزرگ سیدیان

تیراژ: (٤٠٠٠) هزار نسخه

چاپخانه: پیروز

تاریخ: ١٣٦١

* کەرکووکییە و لە ساڵی ١٩٥١دا لەدایك بووە.
- لە ساڵی ١٩٧٥ کۆلیژی ئەدەبیاتی بەغدای تەواو کردووە.
- یەکەم بەرهەمی شیعرێکە بەناوی (هەڵبەستێکی هەتیو کەوتوو) کە لە ژمارە (١٧٠) ڕۆژنامەی هاوکاری لە ١٩٧٣/٦/٨ بڵاوبووەتەوە.
- لە ساڵی ١٩٧٥ەوە بە بەردەوامی نووسین و بەرهەمی ئەدەبی بڵاو دەکاتەوە.
- سەرنووسەر یان بەڕێوەبەری نووسین یان سکرتێری نووسین یان ئەندامی دەستەی نووسەرانی ئەم گۆڤار و بڵاوکراوانە بووە: گۆڤاری گزنگی نووسەرانی کەرکووك، نووسەری کوردستان، کەلتوور،نووسەری کورد، گوڵانی عەرەبی، ئاڵای ئازادی تا ژمارە ٢٢٢، گۆڤاری نەوشەفەق.
- جگە لە ناوی خۆی، بە تایبەتی لە گۆڤاری گزنگی نووسەرانی کەرکووك،نووسەری کوردستان، کەلتوور، ڕۆژنامەی ئاڵای ئازادی تا ژ: ٢٢٢ بەناوی گۆڤەند، زنار، سیپان، پاکزاد، محەمەدی حاجی، سیروان عەلی، دیدار هەمەوەندی، هێژا، ح. ع ،هامون زێباری، با زەوان عەبدولکەریم بەرهەمی بڵاو کردووەتەوە.
- جگە لە پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتیی قوتابیانی کوردستان ئیدی ئەندامی هیچ حیزب و ڕێکخراوێکی سیاسی نەبووە، لە ساڵی ١٩٧٤ – ١٩٧٥دا پێشمەرگەی شۆڕشی ئەیلوول بووە، لە هەشتاکاندا بۆ ماوەی نۆ ساڵ، بێ وابەستەگی حیزبی پێشمەرگە بووە و وەکو بەشدارییەکی مەیدانی و ویژدانی لە خەباتی ڕەوای نەتەوەی کوردا شانازی پێوە دەکات و منەت بەسەر کەسدا ناکات، چونکە باوەڕی وایە کە ڕۆڵەی میللەتی مەزلوم مەحکومە بە پێشمەرگایەتی.
- لە هەشتاکانەوە تا ئێستا ڕاستەوخۆ سەرپەرشتی و سەرۆکایەتی لقی کەرکووکی یەکێتیی نووسەرانی کوردی کردووە.
- زۆر بەرهەم و کتێبی چاپ و بڵاو کردووەتەوە، لێ زۆربەی هەرە زۆریان، بە تایبەتی ئەوانەی لە چیادا چاپ بوون بە نوسخەی هێندە کەم بڵاوبوونەتەوە،لە نرخی نەبوو دان و هەر ئەوەندەیە کە لە فەوتان ڕزگار بوون. هەندێك لە وانە:

١- تیرۆژ، کۆ چیرۆك، چاپی یەکەم ١٩٧٩
٢- کۆچی سوور، ڕۆمان، چاپی یەکەم،١٩٨٨،چاپی سێیەم ٢٠٠٧
٣- بەیداخ، چیرۆك، چاپی یەکەم ١٩٨٨
٤- داوەتی کۆچەرییان، کۆ چیرۆك ،چاپی دووەم ٢٠٠٥
٥- لە خۆ بێگانە بوون، کۆمەڵە چیرۆك،چاپی یەکەم (١٩٩٩) دەزگای گوڵان
٦- کوچ سرخ، کۆ چیرۆك، بە فارسی، وەرگێڕان چاپی یەکەم ١٩٨٧ شاخ

٧- نينا، رۆمان، سابت رەحمان، چاپی یەکەم،شاخ،١٩٨٥ چاپی سێیەم ٢٠٠٥
٨- نامۆ، رۆمان، ئەلبیر کامۆ، چاپی یەکەم، شاخ١٩٨٧چاپی چوارەم ٢٠٠٩ وەشانخانەی سایە،سلێمانی
٩- رێبەر، رۆمان، مەهدی حسین، چاپی یەکەم (شاخ) ١٩٨٣، چاپی دووەم، ٢٠٠٧
١٠-شکست، رۆمان، ئەلکساندەر فەدایەف، چاپی شاخ (راە کارگر)، چاپی دووەم، ٢٠٠٩ خانەی وەرگێران.
١١- هاومالەکان، رۆمان، ئەحمەد مەحمود، چاپی دووەم ٢٠٠٠ دەزگای گوڵان
١٢ – بێناسنامەکان، رۆمان، عەزیز نەسین، چاپی سێیەم ٢٠٠٦
١٣- قوربانی، رۆمان، هیرب میدۆ، چاپی یەکەم ٢٠٠٤ دەزگای شەفەق
١٤- دوورە وڵات، رۆمان ع. ڤاسموف، چاپی یەکەم٢٠٠٠ دەزگای گوڵان
١٥- ئازادی یا مەرگ، رۆمان، کازانتزاکیس، چاپی یەکەم ٢٠٠٣ کتێبخانەی سۆران، چاپی دووەم: ٢٠٠٨
١٦- چیرۆکەکانی سەمەدی بیهرەنگی، چاپی دووەم، ٢٠٠٤ کتێبخانەی سۆران هەولێر
١٧- ئامانجی ئەدەبیات. م. گۆرکی، چاپی شاخ ١٩٨٥
١٨- ئەو رۆژەی کە ونبووم (کۆمەڵە چیرۆکی بیانی) چاپی یەکەم،٢٠٠٦
١٩- جێ پێ (کۆمەڵە چیرۆکی فارسی) چاپی یەکەم ٢٠٠٦،نووسەرانی کەرکوک
٢٠- زندە خەون، کۆمەڵە چیرۆک، چیخۆف،چ١،دەزگای موکریانی
٢١- چیرۆکستان ،کۆمەڵێك دەقورەخنەی جیهانی چ١ ،٢٠٠٥،نووسەرانی کەرکوک
٢٢-دیدارو دەق و رەخنە،چ٢٠٠٥،١
٢٣-دیداری چیرۆکڤانی، چ٢٠٠٥،١
٢٤-ئەو بەرخەی کە بوو بە گورگ ،چ٢٠٠٨،١نووسەرانی کەرکوک
٢٥- میوان، چیرۆك،ئەلبێر کامۆ
٢٦- مەسەلەی کورد لە عێراقدا،عەزیز شەریف،چاپی دووەم ٢٠٠٥
٢٧- مێژووی رەگ و رەچەڵەکی کورد، ئیحسان نوری پاشا، یەك چاپ
٢٨- کورد گەلی لە خشتەبراوی غەدر لێکراو، د. کوینتەر دیشنەر، چاپی سێیەم ٢٠٠٤
٢٩- لە مەهابادی خوێناوییەوە بۆ کەنارێن ئاراس، نەجەف قولی پسییان، چاپی یەکەم ٢٠٠٦
٣٠- کورد لە سەدەی نۆزدەوبیستەمدا،کریس کۆچرا،چاپی چوارەم ٢٠٠٧
٣١ -کورد لە ئینسکلۆپیدیای ئیسلامدا،چاپی یەکەم ١٩٩٨
٣٢- چینی کۆن، چ١( )دەزگای موکریانی
٣٣- دلێریی خۆراگرتن، ئەشرەفی دەهقانی
٣٤- خەباتی چەکداری هەم تاکتیکە هەم ستراتیژ، مەسعودی ئەحمەد زادە

٣٥- ڤنسنت ڤان گوگ، شانۆنامە، باول ئایز لەر
٣٦- بە دوعا شاعیرەکان، شانۆنامە، جەلیل قەیسی (گزنگ ژ:١٢)
٣٧- جولەکەکەی ماڵتا، شانۆنامە،کریستۆفەر مالرۆ.
٣٨- دادپەروەران، شانۆنامە، ئەلبیر کامۆ
٣٩- بەد حاڵی بوون، شانۆنامە، ئەلبیر کامۆ.
٤٠- چاو بە چاو، شانۆنامە، گەوهەر مراد (غوڵام حسەینی ساعیدی)
٤١- ریچاردی سێیەم، شانۆنامە، شەکسپیر.چاپی یەکەم ٢٠٠٩، بڵاوەخانەی سایە، سلێمانی
٤٢- گەمەی پاشا و وەزیر، شانۆنامە، عەبدوڵڵائەلبوسێری..
٤٣- منداڵە دارینە، چیرۆکی درێژ بۆ منداڵان.
٤٤- فاشیزم چییە؟ کۆمەڵە چیرۆك بۆ منداڵان، یەلماز گونای
٤٥- شوانە بچکۆلەکە، چیرۆکێکی درێژی چینی یە بۆ منداڵان
٤٦- زارۆکستان (چوار شانۆنامە بۆ مناڵان)
٤٧- چەند چیرۆکێك لە ئەفسانەی یونانی کۆنەوە (٢٣ئەفسانە)
٤٨- لە گەنجینەی حیکایەتی تورکمانییەوە. (ئەفسانەی ئەسپی ئاشق)چاپی یەکەم٢٠٠٨
٤٩- ئەفسانەێن گریکی و رۆمانی، چاپی یەکەم (٢٠٠٤) کتێبخانەی سۆران، هەولێر
٥٠- ئیلیادە، هۆمیرۆس، چ١،دەزگای سەردەم ٢٠٠٩
٥١- گۆڤەند و زنار (فەرهەنگی فارسی - کوردی) حەمە کەریم عارف، چ١(٢٠٠٦-٢٠٠٨)دەزگای موکریانی
٥٢-چۆنیەتی فێربوونی زمانی فارسی، چ١، ٢٠٠١
٥٣- چزیشفسکی، فەیلەسوف و زانای گەورەی میللەتی روس
٥٤- چایکۆ فسکی، ژیان و بەرهەمی.
٥٥- ئیدگار ئالین پۆ، ژیان و بەرهەمی.
٥٦- جاك لەندەن، ژیان و بەرهەمی
٥٧- گوگول، نووسەری ریالیست
٥٨- یەڵماز گونای، ژیان و بەرهەمی
٥٩- سادقی هیدایەت، ژیان و بەرهەمی
٦٠- خافروغ لە شیعر دەدوێ، ژیان و بەرهەمی
٦١- راگەیاندن لە پەراوێزی دەسەڵاتدا (بە شەریکی) چاپی یەکەم (٢٠٠١) دەزگای گوڵان
٦٢-راگەیاندن لە نێوان حەقیقەت بێژی و عەوام خەڵەتێنی دا، حەمە کەریم عارف،چ(١)،٢٠٠٥

٦٣- مێژووی ئەدەبیاتی جیهان (لە کۆنەوە تا سەدەکانی ناڤین).چاپی یەکەم٢٠٠٨
٦٤- مێژووی ئەدەبیاتی جیهان (لە سەردەمی رینیسانسەوە تا ئێستا).چاپی یەکەم٢٠٠٨
٦٥- مێژووی ئەدەبیاتی جیهان (ئەدەبیاتی ئینگلیزی زمان- ئەمریکاو ئینگلیستان لە سەرەتاوە تا ئێستا).چاپی یەکەم٢٠٠٨
٦٦- ریالیزمودژە ریالیزم لە ئەدەبیاتدا،سیروس پرهام،چ٢٠٠٤،١،دەزگای سپیرێز
٦٧- قوتابخانە ئەدەبییەکان،رەزا سەید حسەینی، چ٢٠٠٦،١دەزگای موکریانی
٦٨- مێژووی ئەدەبیاتی روسی، سەعیدی نەفیسی
٦٩- لێکدانەوەیەك لەمەڕ نامۆ ، لویس ریی ،چ٢، ٢٠٠٦
٧٠- هونەروژیانی کۆمەڵایەتی، بلیخانۆف، چ١(٢٠٠٥)دەزگای موکریانی
٧١- گوزارشتی مۆسیقا،د. فواد زکریا، چ١،یانەی قەڵەم ٢٠٠٦
٧٢- رێبازە هونەرییەکانی جیهان
٧٣- پێکهاتەی بەدەنی و چارەنووسی ئافرەت،(چ١) ٢٠٠٦
٧٤- دەربارەی شیعروشاعیری، حەمە کەریم عارف، چ٢٠٠٧،١
٧٥- دەربارەی رۆمانو چیرۆك، حەمەکەریم عارف،چ١، ٢٠٠٨
٧٦- مەرگی نووسەرو چەند باسێکی دیکەی ئەدبی-رۆشنبیری،حەمەکەریم عارف،چ١، ٢٠٠٥نووسەرانی کەرکوك
٧٧- ناودارانی ئەدەب، حەمە کەریم عارف، (چ١) دەزگای موکریانی
٧٨- پەیڤستانی من، حەمە کەریم عارف
٧٩- پەڵکە رەنگینە، حەمە کەریم عارف،چ١، ٢٠٠٤
٨٠- خیانەتی حەڵاڵ، حەمە کەریم عارف

* لە راپەڕینەوە تا نهوو چالاکانە بەشداری بزاڤی ئەدەبی و رۆشنبیریی کوردی دەکات وبەرهەمی هەمە جۆر (نووسین و ئامادە کردن و وەرگێڕان) بڵاو دەکاتەوە..

* ئەو بەرهەمانە و زۆری دیکەی ئامادەن بۆ چاپ و چاپکردنەوە و هەر کەس و گروپ و لایەن و دەزگایەك تەماحی بڵاو کردنەوەی هەبن، دەبێ پرس بە نووسەر بکات...